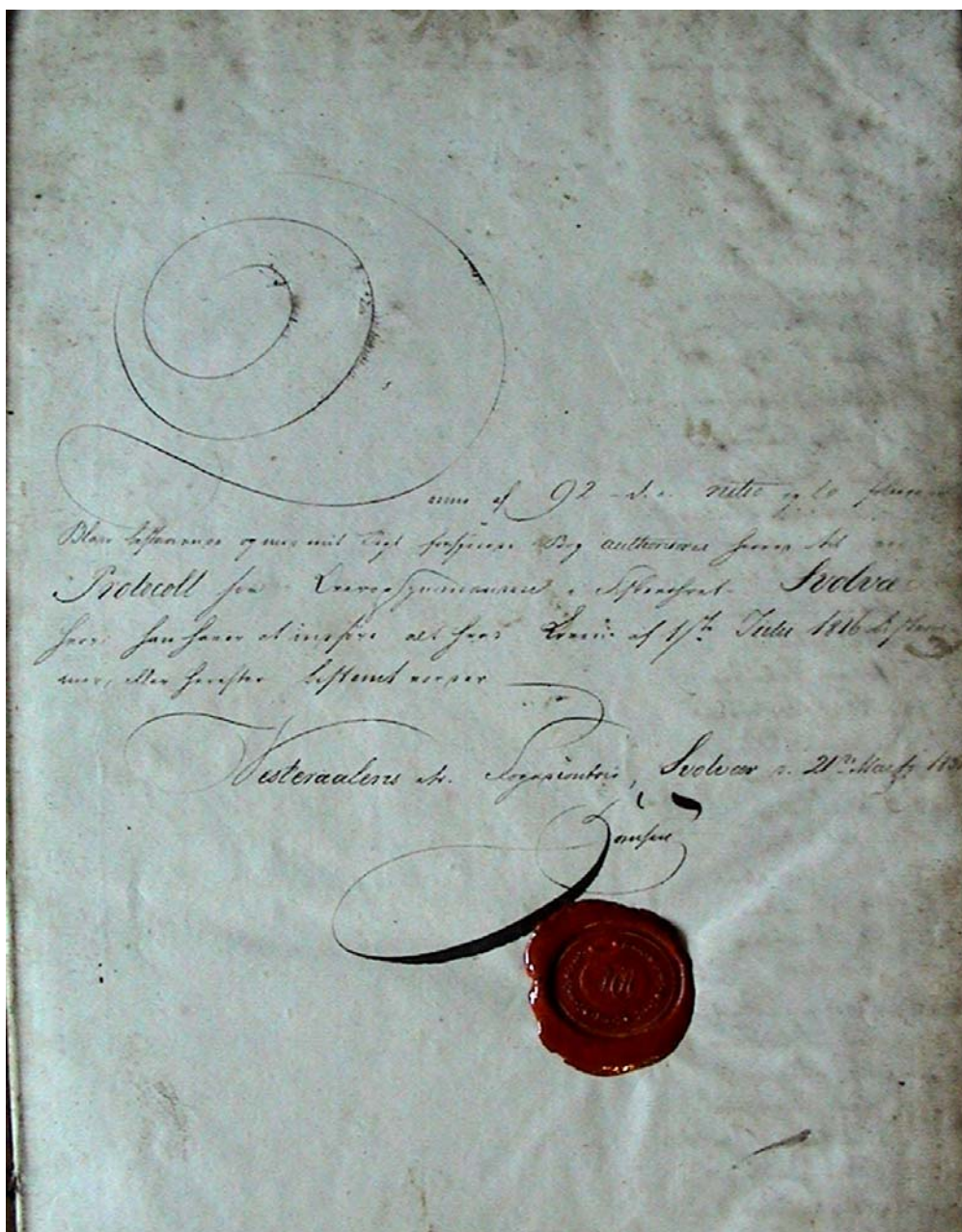

Rorbusystemet i Lofoten på 1800-tallet: Konflikt eller samspill?

Hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Tromsø

Vår 2004

Per Rogne

Protocoll for Overopsynsmanden i Svolvær utstedt av sorenskriveren 21. mars 1831

Innholdsfortegnelse

1 Innledningskapittel.....	4
Introduksjon	4
Tre regimer	6
Tiden fram til ordensloven	6
Tiden under ordensloven av 1816	8
Tiden under friloven av 1857	9
Svolvær.....	10
Historiografi	13
Kildematerialet.....	16
Arkivet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær	17
Disposisjon av drøftelsen av rorbusystemet.....	21
2 Fisk og fiskere – Lofotfisket i et langtidsperspektiv.....	23
Deltakelse	23
Deltakelsen i første del av 1800-tallet belyst ut fra Svolvær-materialet	26
Produktivitet	27
Produktiviteten i første del av 1800-tallet belyst ut fra Svolvær-materialet	31
Priser.....	32
Oppsummering	34
3 Mobilitet, stabilitet og uro	36
Myter, fakta og spørsmål om fiskernes tilhold i fiskeværene	36
Konflikter og konfliktløsninger.....	37
Fiskernes tilhørighet til Svolvær	41
Trondenesfiskernes tilhørighet til Svolvær	48
Andel Trondenesfiskere i Svolvær av alle fiskere i Svolvær 1831-1904.....	48
Andel Trondenesfiskere i Svolvær av alle Trondenesfiskere i Lofoten 1831-1904	49
Vestloftfiske kontra østloftfiske for Trondenesfiskerne.....	51
Fiskets gang og rasjonell adferd.....	53
Værtvang eller konkurranse?	54
Oppsummering	56
4 Handel	57
Handelens betydning	57
Handelen med lokalbefolkningen.....	58
Handelsbok 1832-1835	58
Handelsbøkene for perioden 1836-1892	60
Utviklingen i handelen med lokalbefolkningen	61
Fra fiskevær til by	62
Caroliuss Pedersen Følstad Græsløs	63
Konklusjon på handelen med en fiskerbonde	68
Utredning og kreditt	68
Handelen med fiskerne.....	70
Oversikt over kildematerialet	70
Fiskerallmue 1834-1835.....	70
Generelt om handelen med varer og fisk i perioden 1867-1904	73
Vinterbøkene	74
Fiskebøkene.....	75
Oppsummering	77
5 Rorbua.....	78
Væreierens høstingsbruk	78

Eiendomsforhold til rorbuene i Lofoten i tidligere tider	78
Rorbuene i Svolvær på 1800-tallet	79
Antall	79
Belegg	81
Kapasitet	83
Størrelsen på båtlagene	84
Antall fiskere per rorbu	85
Leieprisen i rorbuene	87
Væreierens tilpasninger til friloven	91
Innovasjon på 1860-tallet	93
Rorbuene som investeringsobjekt	94
Forholdene i rorbuene	95
Fiskerens inntekter	97
Oppsummering	98
6 Næringsdriften sett fra væreierens side	99
To væreiere, to samfunn	99
Væreierens nettoutbytte 1831-1863	99
Fiskernes gjeld og væreierens tapte fordringer 1864-1892	100
Væreierens egen handel og gjeld	104
Oppsummering	107
7 Rorbusystemet	109
Forsvar for begrepet rorbusystem	109
Hva skjedde rundt 1898?	111
Empiri og myter	112
Konflikt eller samspill?	113
Oversikt over diagrammer, kart og tabeller	115
Kilder og litteratur	117
Liste over forkortelser	117
Utrykte kilder	118
Trykte kilder	118
Litteratur	119
Vedlegg 1 Arkivet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær, 1831-1904	122

1 Innledningskapittel

Introduksjon

Det årvisse fisket etter skrei utenfor Lofoten har hatt stor betydning for norsk og nordnorsk økonomi gjennom tusen år. Det har også spilt en vesentlig rolle i landets og landsdelens historie og kultur. På 1800-tallet nådde dette fisket sitt høydepunkt med hensyn til hvor stor del av befolkningen som deltok. Opptil en fjerdedel av landsdelens menn og kvinner var involvert på en eller annen måte. Beskrivelser fra lofotfisket i ord og bilder fra denne perioden har satt dype spor i hele nasjonens bevissthet.

1800-tallet var en periode med store forandringer i det norske og i det nordnorske samfunnet. Disse forandringene slo inn også i lofotfisket. Rammebetingelsene endret seg, blant annet som følge av statens lovgiving, forholdet mellom aktørene (fiskere, væreiere og oppkjøpere) forandret seg og nye fangstmetoder og ny teknologi ble tatt i bruk.

Jeg vil følge utviklingen i perioden sett fra *rorbua*. Her møttes fiskerne og væreieren, to av de viktigste aktørene under lofotfisket, med hver sine interesser. For fiskerne var rorbua stedet der de spiste og sov og stelte sin utrustning. For væreieren var rorbua en vesentlig kilde til inntekt som også sikret kunder til butikken hans.

Det er dette økonomiske, sosiale og kulturelle *møtet* jeg vil kalle *rorbusystemet*. Både fiskerne og væreieren hadde andre arenaer for erverv av inntekt. Rorbusystemets betydning for deres samlede inntekt kunne variere. Jeg vil derfor også se på hvordan andre elementer, slik som den generelle politiske og økonomiske utviklingen i landsdelen, virket inn på rorbusystemet.

Jeg vil studere hvordan forholdet mellom partene var og hvordan dette forholdet utviklet seg. Var det konflikt eller harmoni? Var det tapere og vinnere? Hvor kom fiskerne fra? Forandret bildet seg? Hvilken utgift representerte rorbua for fiskeren, og hvilken inntekt var rorbudriften for væreieren? Hvordan influerte statens lovgiving på forholdet mellom partene? Hvordan var forholdene i rorbua?

Lofotfisket på 1800-tallet var preget av to vesentlig forskjellige lovregimer. Lovgivingen var resultat av tidens problemer og representerte myndighetenes forsøk på å løse disse ut fra samtidens rammer og tenkning.

Lofotloven av 1816, *ordensloven*, var et resultat av myndighetenes sterke behov for å skape ordnede forhold på Lofothavet samt å øke produktiviteten i fiskeriet for derved å skaffe den unge nasjonen eksportinntekter. Metoden var streng regulering av fisket samtidig som handelsmennene og gjestgiverne i værene ble gitt stor makt og myndighet. Lovens innhold kan karakteriseres med stikkord som *værdeling*, *bruksdeling* og *settdeling*.

Lofotloven av 1857, *friloven*, utgikk fra en helt annen politisk og økonomisk situasjon. Den var preget av et sterkt liberalistisk syn som tilsa færrest mulig hindringer for fiskeriet og dets utøvere. Væreiernes maktposisjon skulle svekkes, og fiskerne skulle gis frihet som derved skulle øke det totale utkomme. Samtidig skulle staten passe på aktørene gjennom et eget politiinstitutt, *lofotoppsynet*. Fiskeriets produktivitet skulle følges gjennom omfattende rapporteringsrutiner.

Jeg vil se på i hvilken grad virkeligheten tilpasset seg myndighetenes intensjoner eller om utviklingen fulgte sine egne veier. Jeg vil se på hvordan det gikk og forsøke å forklare hvorfor det gikk slik.

En utfordring for meg har vært mangelen på presist tallmateriale fra tiden før 1860. Denne mangelen har ført til at fokus hos de som har studert lofotfisket på 1800-tallet, ofte har vært på perioden etter 1860 og at mye er uklart når det gjelder forholdene i den første halvdel av århundret. Jeg vil bidra til å rette på dette.

Jeg vil konsentrere meg om forholdene i Svolvær, ett av de viktigste fiskeværene i Øst-Lofoten og i hele Lofoten. Selv om forholdene var forskjellige mellom Vest- og Øst-Lofoten og selv om disse forandret seg over tid, vil forholdene i Svolvær kunne brukes til å si noe generelt om fisket i hele Lofoten.

Jeg vil i oppgaven benytte benevnelsen *væreier* om den sentrale næringsdrivende personen i fiskeværet. På begynnelsen av 1800-tallet var denne personen ikke alltid eier av grunn i været. Det kunne også være flere væreiere i ett vær. Fra 1786 var det benevnelsen *husvert* som ble benyttet på eieren av rorbuer i fiskeværene. I lovgivningen fra 1816 er denne personen, som samtidig ble oppnevnt til overoppsynsmann, kalt *værvert*. Det er først i 1857 at begrepet *væreier* blir offisielt benyttet (Stortingsforhandlinger 1857:256-257, gjengitt i Solhaug

1976:89). Jeg vil benytte benevnelsen væreier for tiden etter 1816 ettersom dette er et allment kjent begrep. Det vil som regel være entydig klart hvilken person det dreier seg om.

Tre regimer

Tiden fram til ordensloven

”Før den lokale handelstanden vokste fram hadde fiskerne selv eid rorbuene i fiskeværene”, skriver Jan Vea (Vea 1980:1). Fiskeværskommisjonen av 13. oktober 1884, som skulle undersøke væreierforholdene i fiskeværene, beskriver dette slik:

”Saa langt tilbage, som vor historiske Kundskab gaar, har der ved vore Kyster, Navnlig under Lofoten, været drevet Torskefiske, og Almuen har uhindret søgt ud til de Pladse ved Kysten, hvor det for den var bekvemt at have Tilhold under Fisket. Rimeligvis har disse Steder fra først af ikke havt faste Indbyggere Aaret rundt og de har derfor ikke været Gjenstand for privat Eiendomsret. I Lighed med de større Skovstrækninger inde i Landet som ikke var taget i Besiddelse av nogen enkelt, har de været betragtede som et Slags Almenning.” (Fiskeværskommisjonen 1888:6).

Ved inngangen til 1700-tallet var således de fleste rorbuene eid av fiskerne selv, ved utgangen av århundret var det de færreste som var det. I tråd med tidens politiske filosofi kvittet myndighetene seg i økende grad med sine statseiendommer. Selv om leilendingene som bygslet på statens grunn, hadde full råderett over grunnen med anledning til å sette opp rorbuer og hjell for utleie, var det forutsatt at de skulle la tilreisende fiskere få anledning til å sette opp egne buer dersom de ønsket det. Utover på 1700-tallet klaget fiskerne over at dette ble nektet dem, åpenbart fordi det kom i konflikt med leilendingenes egne næringsinteresser. Bente Hartviksen har gjennom sine studier av framveksten av væreiersystemet i Vest-Lofoten funnet belegg for at værvertene foretok regelrette nedrivninger av fiskerbuer (Hartviksen 1979:42,50,72).

Myndighetene forsøkte gjentatte ganger å gjøre noe med dette, bl. a. i en forordning fra 1753 der det slås fast at tilreisende hadde rett til ”at oppbygge sig imod Søen saadanne Boder og Nøster som til Fiske- og Salterienes Fortsættelse behøves” (Forordning 1753:§7, gjengitt i Bilag til Fiskeværskommisjonen 1888). Men påstandene om at væroppsitterne utbyttet fiskerne ved å ta altfor høy leie, fortsatte. Et reskript fra 12. oktober 1775 (Reskript 1775) og

en forordning fra 1. februar 1786 (Forordning 1786) innskjerpet derfor fiskernes rett til å få seg overlatt tomt til oppføring av rorbuer mot en fastsatt, rimelig grunnleie (*grunnfrelse*).

Retten til å gi bevilling til oppføring av rorbu og fiskehjell skulle ligge hos fogden, uansett om fiskeværet var eid av det offentlige eller av private (Bilag til Fiskeværskommisjonen 1888:52, 53). Reskriptet av 1775 la opp til at en komite skulle fastsette "hvormange flere Rorboder og Fiskegjælder der virkelig kan være rum til at opsættes udi ethvert Fiskevær, uden Fornærmelse for nogen" (Bilag til Fiskeværskommisjonen 1888:51). Samtidig måtte komiteen påse at "de opsættende Rorboders Antal dog ikke strække sig videre end til den bestemte Mængde af Fiskere, som der gives Leilighed for at bruge deres Redskaber i Fiskeværrets Havstrækning" (Bilag til Fiskeværskommisjonen 1888:51). I forordningen er myndigheten til å vurdere hvor mange rorbuer som kunne settes opp, lagt til "Opsyns Mændene". Det ble fastsatt takster for leie av grunn til oppsetting av rorbu og hjell. Prisen for leie av rorbu ble satt til 24 spesidaler per mann og leie av hjell til "12 Mrk. Fisk af hvert hundrede Fisk". Fra 1778 førte fogden oppgaver over kongens grunnfrelseinntekter (Vea 1980:3).

Slutten av 1700-tallet var også preget av innføring av nye fangstmetoder, spesielt line og garn, og kampen mot denne innføringen. Line hadde vært i sporadisk bruk fra 1500-tallet, garn fra et noe senere tidspunkt, men begge var forbudt under lofotfisket. Men det var vanskelig for myndighetene å stå i mot innføringen, særlig i en slik næringsliberal tid, og de ble presset tilbake fra skanse til skanse. Nye forordninger korrigerer gamle. I 1786 ble husvertene obligatoriske medlemmer av det statlige fiskerioppsynet der fogden var leder (Bottolfsen 1995:222). Samtidig utviklet det seg en praksis om at retten til å sette fiskeredskaper over natten var knyttet til at man hadde tilhold i været. Dette styrket husvertens posisjon ytterligere. Ved inngangen til 1800-tallet var kampen mot de nye fangstredskapene i praksis tapt, og ordensloven i 1816 kunne bare regulere et fullbyrdet faktum.

Innføringen av de nye fiskeredskapene var en sterkt medvirkende årsak til at volumet opptatt fisk i denne perioden økte kraftig. "Det er hevet over tvil at den veldige vekst som Lofotfisket opplevde gjennom siste halvdel av 1700-tallet, i høy grad har sammenheng med at line- og garnfisket nå spilte en langt større rolle enn tidligere", skriver Eivind Thorsvik (Thorsvik 1977:33). Hvor mange fiskere som deltok, har vi ikke nøyaktige tall for, men det må ha dreid seg om "over 10000" ved overgangen til 1800-tallet (Solhaug 1976:99) hvorav de aller fleste hadde behov for husrom, plass til å *prekevere* fisken og hjell til å henge den til tork på.

Slutten av 1700-tallet var preget av økonomisk liberalisme basert på Adam Smiths *Wealth of Nations* (Smith 1776). I 1784 fikk Danmark-Norge en reformvennlig regjering som startet arbeidet med å reformere nordlandshandelen (Coldevin 1938:87). Det var særlig Nordlandenes økonomiske avhengighet av Bergen som var tema. I 1789 ble finnmarkshandelen frigitt. En kommisjon, Nordlandskommisjonen, ble nedsatt i 1804 for å se på handelen med Nordland, inkludert *Nordlandsgjelden*. Dens arbeid endte til slutt opp med forordningen av 20. oktober 1813 om den nordlandske handelsfrigivelse (Forordning 1813).

Nå skulle fogder og sorenskrivere "undersøke, beriktige og påkjenne enhver gjeld som noen av de nordlandske undersåtter har pådratt sig hos kjøpmennene eller de handlende i kjøpstaden Bergen" (Coldevin 1938:95). Bakgrunnen var sterke påstander, ikke minst fra myndighetene, om at mye av gjelden var juridisk ugyldig. "Da fredsårene gikk inn, var den første etappe fullført i arbeidet for næringsfrihet i Nord-Norge. Finnmarkshandelen var gitt fri, fire kjøpsteder var grunnlagt nordpå, og skjønt nordlandsgjelden var omtrent som før, hadde loven av 20. oktober 1813 ophevet hvad samtiden mente var den verste følge, avhengighetsforholdet til Bergen", skriver Coldevin (Coldevin 1938:99). Ved lov av 20. mai 1816 var kjøpstaden Bodø offisielt blitt opprettet.

Tiden under ordensloven av 1816

Bente Hartviksen mener at statsmyndighetene med loven av 1816 (Lov 1816) bevisst tok sikte på å styrke det lokale handelsborgerskapet i Lofoten, som et ledd i å frigjøre nordlandshandelen fra bergenskjøpmennenes kontroll. Det var hensynet til lofotfiskets produktivitet og til ordens- og plassproblemene på fiskefeltet som var satt i høysetet. Næringspolitiske og nasjonaløkonomiske målsettinger fortrenget de sosiale hensyn til fiskerne og deres rettigheter som yrkesgruppe (Hartviksen 1979:55-56, 85). I ordensloven er de restriksjonene som var lagt på husverten ved reskriptet av 1775 og forordningen av 1786 for å beskytte fiskerne, fjernet. Loven overlot tvert i mot til væreierne å fastsette størrelsen på rorbuleien.

Myndighetene fortsatte politikken med å selge ut statlige eiendommer. Ved *Lov angaaende det beneficerede Gods av 20. august 1821* (Lov 1821) overførte staten det meste av de gjenværende væreiendommene til den nye handelsstanden. For Svolvær hadde dette ingen betydning ettersom været allerede hadde vært privateid i 58 år.

Arbeidet med å liberalisere handelen fortsatte også i perioden. Mot slutten av forordningen av 1813 heter det: "Det bånd som ----- har vært pålagt innvånere i Nordland at de ikke måtte føre deres varer annetsteds hen enn til kjøpstedene Bergen og Trondheim ----- skal ihvordan saken enn faller ut til kreditors eller debtors fordel være hevet fra det øieblikk av at saken er sluttet av fogden og sorenskrivere" (Forordning 1813, gjengitt i Coldevin 1938:96). "Heretter skulle da nordlendingene ha lov til å handle "uten tvang ----- hvor de selv måtte anse det tjenligt", skriver Coldevin (Coldevin 1938:96).

Noe brått skifte i betingelsene for varehandelen skjedde likevel ikke. Perioden er preget av flere lovmessige tilpasninger til den mer eller mindre ulovlige handelsvirksomheten som utviklet seg. Tilreisende oppkjøpere hadde fra slutten av 1700-tallet kjøpt opp råfisk i stort omfang direkte fra fiskerne. Formelt skulle dette i henhold til en bestemmelse fra 1753 bare skje mot kontant betaling (Solhaug 1976:122). Etter hvert brakte oppkjøperne imidlertid også med seg en økende mengde varer som de byttet mot fisk. Med den store mangelen på penger som rådde etter krigen og frigjøringen, ga dette en ekstra mulighet for inntekt. Handelen økte på fra midten av 1820-årene. Solhaug viser til en Kristiansund-kjøpmann som i 1828 sendte 2 oppkjøpsfartøyer til Lofoten med varer for 1400 spesidaler og kun 450 spesidaler i kontanter (Solhaug 1976:121).

Ved kongelig resolusjon av 4. september 1829 (Resolusjon 1829) ble det tillatt å drive slik *tuskhandel* med fiskerne i Nordland og Finnmark under fangstsesongen og fiskeheitingen (Solhaug 1976:121). *Lov om Handelen i Nordlandene* av 9. august 1839 (Lov 1839) ga ytterligere godkjenning av forholdene, med unntak av at restriksjonene mot handel med brennevin ble innskjerpet. (Solhaug 1976:123).

Tiden under friloven av 1857

Friloven ble til i en periode preget av stor grad av økonomisk liberalisme. Den loven som Ketil Motzfeldt (1814-1889) fikk gjennom i Stortinget i 1857 var en av de mest liberale innenfor næringslivet. Den var basert på tanken om at det offentlige ikke skulle blande seg inn i næringsutøvelsen: "Friheten ville gjøre fiskerne mer ansvarsbevisste, de ville tilpasse seg friheten på havet fordi ingen ville være tjent med å ødelegge for hverandre. [...] Konkurransen på havet ville gjøre fiskerne mer bevisst på sine egne valg i forhold til utøvelsen av fisket, og bare gjennom disse valgene ville fisket kunne utvikle seg. Staten skulle minst mulig legge seg

bort i hvilke redskaper fiskerne skulle bruke, eller når og hvor de skulle fiske" (Grande 1996:85).

Målsettingen om å løse *ordensproblemet under fisket* var det samme som prosten i Vågan, Erik Andreas Colban (1760-1828), hadde vært opptatt av under arbeidet med ordensloven, men løsningen var en annen. Et offentlig fiskerioppsyn skulle avløse fiskernes egen oppsynsordning som de fleste mente ikke fungerte. Dette oppsynet representerte også et sterkt ønske fra myndighetenes side om styring og, derved, kontroll. Det skulle samle inn data og legge grunnen for et vitenskapelig begrunnet og effektivt fiske. Et vesentlig hjelpemiddel var oppsynssjefens årlige offisielle beretninger *Om Lofotfiskeriet* som begynte å komme ut i 1859.

Loven ble vedtatt uten fiskernes aktive medvirkning og møtte motstand fra første stund. Den lange kampen var preget av strid om hvilke regler som skulle gjelde på lofothavet, om hvilke fangstmetoder som skulle tillates, og om hvordan forholdet mellom disse fangstmetodene skulle være. Dette førte omsider til en ny lofotlov av 6. august 1897 (Lov 1897). Her er fiskernes manglende delaktighet i egen virksomhet erkjent ved at det offentlige oppsynet ble supplert med egne oppsynsmenn oppnevnt av fiskerne. Men i hovedsak bestod prinsippet om den frie næringsutøvelsen (Solhaug 1976:167). "Lofotloven av 6. august 1897 markerte fiskernes gjeninntreden i oppsyns- eller tilsynsvirksomheten på Lofothavet", skriver Trygve Solhaug (Solhaug 1976:166).

Innen varehandelen fortsatte liberaliseringen. Ved handelsloven av 26. mai 1866 (Lov 1866) ble alle handelsprivilegier omsider fjernet. Loven trådte i kraft i 1. januar 1868. Fra nå kunne alle med et minimum av kvalifikasjoner slå seg ned som handelsmenn. Antall handelsmenn i Lofoten og Vesterålen økte fra 59 i 1865 til 220 i 1880 (Coldevin 1938:135). Det var slutt på væreierens tid som privilegert handelsmann, men som grunneier kunne han fremdeles, i varierende grad, ennå en tid holde plagsomme konkurrenter borte (Alsvik 1963:51).

Svolvær

Ved begynnelsen av 1700-tallet var Svolvær en del av det ikke-matrikulerte, *alminnelige* fiskeværer Vågan. I motsetning til i de andre fiskeværene i Lofoten, var grunnen her ikke bygslet bort til leilendinger. De som bodde her, betalte årlige leieavgifter til staten for hus og grunn og for å nyttiggjøre seg "de herligheter som lå i været" (Bottolfsen 1995:222).

Fremmede fiskere måtte betale *husfrelse* for leie av rorbu og *grunnfrelse* for bruk av hjellplass etter faste satser. Helt fram til 1760- og 1770-årene eide således tilreisende fiskere mesteparten av rorbuene i de alminnelige fiskeværerne i Øst-Lofoten (Bottolfsen 1995:222).

Den første gjestgiverbevillingen i Lofoten, med rett til å drive varehandel, ble gitt i 1762 til Arnt Schøning (1727-1774) på Finneset i Kabelvåg (Ytreberg 1941:227). Året etter, 25. juli 1763, fikk Christopher Sindelsen Meyer (død 1780) kjøpe eiendommen Svolvær av kongen for 100 riksdaler. Gården hadde da allerede vært drevet av slekten Sindelsen i 100 år (Alsvik 1963:33).

Allerede i 1767 ble halve gården solgt til Ole Walnum (1724-1806) for 530 riksdaler. Ved Christophers død i 1780 overtok han resten av stedet for 303 riksdaler. Året etter fikk han gjestgiverbevilling. ”Dermed er Svolvær gått inn i et nytt avsnitt av sin historie. Fra nå av teller stedet med blant handelsstedene i Lofoten” (Alsvik 1963:33).

Det gikk åpenbart svært bra med forretningene til Ole Walnum. De 265 riksdalene han lånte av Arnt Schøning i 1767 for å kjøpe den første halvdelen av gården, betalte han tilbake allerede i 1776. Hans viktigste forretningsforbindelse var Johan Ludwig Mowinckel i Bergen (Alsvik 1963:35). Vi kan følge deres samhandel i *Nordlandskladdene* inntil firmaet 19. august 1805 får *saldert regning* og går ut av firmaets bøker (Alsvik 1963:36). Nordlandskladdene var bergenskjøpmennene forretningsprotokoller der de førte opp de varer nordlendingene kom med og den betaling de fikk.

Ved siden av handelen ved gjestgiveriet, var salg til Bergen av fisk han kjøpte av fiskerne, en hovedinntektskilde for Walnum. I 1792 kjøpte han egen jekt for å frakte denne fisken.

Tilgangen på fisk har åpenbart vært stor. Ved kjøpet av gården ble han også eier av svært mange rorbuer. Som oppsynsmann for fiskeriet kunne han samordne utleie av rorbuer med tildeling av *sett*. Med den knapphet det var på rorbuer, er det åpenbart at mulighetene for inntekter var gode, og det var nærliggende å knytte levering av fisk til utleie av rorbu. ”Utleie av rorbuer og fiskehjeller kunne også bli koblet til fiskeretten på havet. Det hendte til og med at fastboende fiskere måtte leie rom i rorbuene for å få rett til nattsett for liner og garn. [...] Det var derfor ikke urimelig at det danna seg oppfatninger om at han også eide havet utafor været” (Bottolfsen 1995:224).

Også for fiskerne var slutten av 1700-tallet gode tider. Prisen på rundfisk steg og nådde et maksimum i 1781 (Alsvik 1963:33). På den annen side kan det ikke være tvil om at den nyetablerte *handelsmannen med gjestgiverbevilling* var i ferd med å frata dem mye av deres frie posisjon. Når det gjelder husmennene på stedet mener imidlertid Olav Alsvik, som har skrevet *Svolværs historie*, at de hadde en friere stilling enn husmennene i de typiske jordbruksbygdene. ”Som fiskere har de drevet sin næring helt uavhengig av væreieren, og har ikke hatt noen plikt til å avhende sin fangst til ham. Når de sender fisken med hans jekt, har det skjedd av praktiske grunner” (Alsvik 1963:46).

Da Ole Walnum døde i 1806, hadde hans sønn, Andreas Walnum (1773-1813), sittet som gjestgiver og handelsmann i 2 år. Allerede i 1792, ved skjøte datert 22. juni, hadde han overtatt gården for 900 riksdaler (Alsvik 1963:37). Svolvær var blitt ”et av de betydeligste fiskevær i Vågan prestegjeld. [...] Hver vinter rodde det en 180 båter for Svolvær” (Alsvik 1963:44). Det er opplyst at Walnum i 1805 leverte fisk og tran i Bergen for over 16.000 riksdaler (Alsvik 1963:44).

Alsvik angir at Svolvær klarte seg rimelig godt under Napoleonskrigene (Alsvik 1963:46). For befolkningen i Nord-Norge generelt var imidlertid Napoleonskrigene en katastrofe. Den største konsekvensen for lofotfisket var at transporten av fisk sørover, og derved også salgssinntektene av videreeksport, gikk dramatisk ned. Likeledes ble det stopp i leveransene av korn og andre viktige næringsmidler sørfra. Importen av korn og hamp fra Arkangelsk i bytte med fisk i perioden høsten 1808 til 1812 reddet mye av situasjonen, men klarte ikke å forhindre at disse årene ble nødsår for befolkningen (Coldevin 1938:106). Befolkningstallet i Lofoten og Vesterålen gikk ned med 20 % fra 1801 til 1815 (Bottolfsen 1995:160) mens tallet for hele landet holdt seg på omtrent samme nivå . Det tok mange år før fangstvolum og befolkningstall kom opp på samme nivå som før krigen.

Andreas Walnum døde 8. april 1813 ”som en holden mann” (Alsvik 1963:46), handelsstedet hadde ”ridd stormen av”. Arven etter ham var på 25864 riksdaler, og fiskeværet var verdsatt til 10000 riksdaler. Handelsmannen Lars Nicolai Renner (1771-1844) på Finneset ble oppnevnt som verge for de to sønnene, Lars Thodal og Ole. I perioden 1813-1819 ble gården forpaktet av Reners stesønn, Hartvig Jentoft Schøning (1784-1871) for 150 riksdaler årlig (Ytreberg 1941:228).

Lars Thodal Walnum (1798-1829) fikk gjestgiverbevilling 17. oktober 1820 og overtok etter sin brors drukningsdød i 1820 hele handelsstedet 14. juni 1821. Han giftet seg i 1822 med Kirsten Berg (1800-1865), datter til prost i Senja og sokneprest i Ibestad, Gunner Berg (1764-1827), og Anna Colban (1767-1808) som var halvsøster til prost Colban i Vågan og kom fra en kjent kjøpmannsslekt. Kirstens bror, Gunnar Berg (1803-1861), arbeidet som handelsbetjent hos sin svoger og fikk 3. juni 1828 kjøpe halve gården, Nedre Svolvær, for 3000 spesidaler. Samme år startet han bygging av våningshus og to brygger, og 25. januar 1831 fikk han gjestgiverbevilling (Alsvik 1963:52).

Walnum døde allerede i 1829. I 1836 ble den andre halvdel av gården, Øvre Svolvær, solgt av hans enke til Georg Ludvig Størmer (1805-1891) for 6500 spesidaler. Med på kjøpet fulgte eiendomsretten til 36 rorbuer. Skjøtet på handelen er datert 14. juli 1838. De to satt i uskiftet sameie til grunnen helt fram til 1889. Alle inntekter, som bortleie av hjellbruk og salteplasser, avgift av oppsittere og av tilreisende handlende, skulle deles likt, mens inntektene av rorbuene og av den generelle handelen ikke skulle deles (Alsvik 1963:52).

Historiografi

De historikerne som har skrevet om lofotfisket, har i stor grad fokusert på de økonomiske og materielle forholdene. Mye har dreid seg om fangstkvantum, fiskerantall, driftsmåter, foredlingsmåter, omsetning og lovgiving. Den som i de siste årtier har skrevet mest omfattende, er Trygve Solhaug. Hans hensikt med bokverket *De norske fiskeriers historie 1815-1880* (Solhaug 1976) var å kaste lys over fiskerienes betydning for Norge. Jeg vil i stor grad henvise til Solhaug fordi han er den som etter min vurdering har skrevet mest omfattende og inngående om lofotfisket de siste 20-30 år og fordi han oppsummerer tidligere historikeres arbeid.

Når det gjelder forholdene mellom fisker og væreier har mye dreid seg om fiskernes avhengighets- og gjeldsforhold til væreieren. Axel Coldevin argumenterte mot det han oppfattet som ”dogmer om nordnorsk historie”: ”Hanseatene hadde en uheldig innflytelse, regjeringens privilegiepolitikk slo feil, og leilendingsvesenet hadde sørgelige følger. Det var liberalismens velsignelser mot slutten av 1800-tallet som skapte en vending til det bedre” (Arntzen (red.) 1999:231). Han mente tvert i mot at forholdene var preget av stabilitet og harmoni. Fiskerbonden bodde trygt på sitt bruk og mottok kreditt av sin fiskerkjøper uten å

måtte stille sikkerhet. Det var en arbeidsdeling mellom produksjon (fiskerbonden), omsetning og kreditt (handelsmannen i Bergen) og eiendomsforhold (godseieren/ proprietæren) som alle var tjent med (Arntzen (red.) 1999:231).

Coldevin har i en artikkel i Heimen i 1949 selv uttrykt det slik: "Der ble i Nordland fra ca 1700 utformet et slags sosialt økonomisk system, bygd på trekanten fisker, handelsmann og proprietær. Lovgivning og hevd etablerte i tidens løp en hensiktsmessig balanse. [...] Sett på bakgrunn av de fattige kår og den store hasard som fisket byr, skapte dette systemet en imponerende fasthet og stabilitet" (Coldevin 1949:4-11). Coldevin var selv godseiersønn, og det kan nok tenkes at han var preget av den stand og kulturbakgrunn som han kom fra.

Andre har polemisert mot denne framstilling av *balanse* og *hensiktsmessighet*. I en artikkel fra 1972 betviler Håvard Dahl Bratrein at denne idealtilstanden kan ha eksistert, selv om han deler oppfatningen om at staten på 1600- og 1700-tallet oppriktig var opptatt av å "beskytte de svake" (Bratrein 1972:641-648). Men virket statens forordninger slik de var ment? Bratrein mener at de ikke gjorde det og at fiskerne ble skadelidende. De mange klagene fra nordlendingene mener han tyder på det. Også embetsmennene inntok synspunkter om at fiskerne og allmuen led under systemet.

En annen nestor blant norske historikere, Sverre Steen, har også reist tvil om *hensiktsmessigheten* med systemet ved at fiskerne ikke hadde noe å stille som sikkerhet og derfor ikke oppnådde tilstrekkelig kapital til å investere (Steen 1938:46-48). Derimot var gjelden en del av systemet, som skulle sikre kundekretsen og omsetningen for *Stuen*, dvs. for kjøpmennene i Bergen (Bottolfsen 1995:243).

De nordnorske fiskernes evne og vilje til å investere har vært et annet sentralt spørsmål. Mange, og ikke bare historikere, har pekt på forskjellene mellom *nordlendingen* og *møringen*. Forfatteren Agnar Mykle skriver om "sparsommelige sunnmøringer og sløsete nordlendinger": "Nordlendingen er Norges drømmer, fantast, flottenheimer. Mon tro om ikke nordlendingen, på mange måter, er inkarnasjonen av Norges sjel? Når en sunnmøring kommer hjem fra fisketokt, har han tjent 400 kroner. Han setter 400 kroner i banken. Når en nordlending kommer hjem fra tokt, har han tjent 200 kroner. For de 20 kjøper han et silkesjal til kjæresten, for de 180 kjøper han wienerbrød! Hans hemmelige valgspørsmål er: "Man må da ha det litt godt her i livet..." (Mykle 1998:141). Tidligere oppsynssjef for lofotfisket, Hans

Johan Bjørnstad, mente at en vesentlig årsak til fiskernes manglende investeringslyst var at de ikke ble gitt anledning til å eie grunn i fiskeværene. ”Så gikk det som det gikk” (Bjørnstad 1970:79).

Dette leder videre til spørsmålet om hvorfor moderniseringen og industrialiseringen kom så sent til Lofoten. Flere har pekt på at lofotfiskerne som gruppe var svært skeptisk til *alt nytt*. På tross av protester mot en rekke forhold knyttet til fiskeriene, både under ordenslovregimet og frilovregimet, ønsket de å bevare grunnstrukturen i lofotfisket. De kjempet for å bevare sin posisjon som selvstendig næringsdrivende, og det kan se ut som om de vant. Narve Fulsås konkluderer med at det ikke skjedde noen industrialisering av fiskeriet eller proletarisering av fiskerne på 1800-tallet (Fulsås 1987:50-51).

Både antydningen om *den sløsete nordlendingen* og om *fiskeren som motarbeider forandring* peker mot at det kan finnes sterke kulturelle, sosiale og mentale forklaringer på hvorfor det gikk som det gikk. Dette er tema som har vært etterlyst i norsk historieskriving, men som er kommet sterkere inn de siste årtiene. Bl. a. skrev Åsa Elstad i 2002 en doktorgradsavhandling med tittelen Arbeidsliv i fiskarbondeshushold. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet (Elstad 2002). I virkeligheten har nok den kulturelle dimensjonen vært antydnet i skriftlig materiale gjennom mange hundre år. Amtmennene på 1800-tallet skrev flere ganger oppgitt om hvordan nordlendingen foretrakk fisket framfor landbruket. Fra de senere år har Jan Grande skrevet hovedoppgave om Modernisering og risiko (Grande 1996). Her framhever han eventyrlyst og, til dels, risikosøking som elementer i fiskerens begrunnelser for å *dra på Lofoten*.

Denne gjennomgangen av historieskrivingen om lofotfisket kan ende ut med spørsmålet om *fiskerne på lofothavet på 1800-tallet fikk det som de ville* eller om de var offer for og fanget av rammebetingelser som andre satte.

Hensikten med å bringe inn disse svært forskjellige perspektivene er å vise spennvidden i tilnærminger i historieskrivingen om lofotfiskets historie. Historikere har reist forskjellige spørsmål og har gitt forskjellige svar. Nettopp denne betydelige variasjonen og spenningen mellom materielle og økonomiske perspektiver på den ene siden og kulturelle og sosiale aspekter på den andre siden har fascinert meg. De gir anledning til forskjellige forklaringsmåter. Påstandene om *hvordan det egentlig var* har vært svært forskjellige.

Lofotfiskeren har vært oppfattet som cowboy, proletar og eventyrer, alt etter ståsted, tidsperiode og politisk syn. På 1970-tallet ble han ofte selve prototypen på arbeideren som kjempet mot kapitalen og kapitalistene, representert ved væreieren.

Kildematerialet

Nordlandskladdene gir oss detaljert informasjon om handelen mellom Lofoten og Bergen. I *Nordlandsuttrekket* kan en følge *capital* og *debet* for den enkelte kunde, dvs. hvor mye de handlet for og hvilken gjeld de hadde til kjøpmannen. Etter hvert som den tradisjonelle direktehandelen mellom lofotfiskeren og kjøpmannen i Bergen ble avviklet på begynnelsen av 1800-tallet, mister vi denne detaljerte informasjonen om den enkelte fiskers handel. Lokalhandelen som overtok, var spredd på flere handelsmenn, og det er vanskelig å få den samme oversikten.

Bryggehandelen fortsatte imidlertid gjennom det meste av 1800-tallet. Regnskapsprotokollene til kjøpmennene på Bryggen gir detaljert informasjon om handelen med alle typer fiskeprodukter og om prisen som ble betalt for disse. Disse danner utgangspunkt for Coldevins bok *Næringsliv og priser i Nordland* som dekker perioden helt fra 1700 til 1880. "Omkring 1880 skjer det et brudd, der foregår en dyptgående strukturforandring i hele omsetningen og i kundekretsens forbruksvaner. Som det synlige tegn på at et tidsavsnitt var tilende, ble Tyskebryggens berømte priskurant i 1880 fastsatt for siste gang i dens gamle form" (Coldevin 1938:12).

Selv om den dansk-norske staten ved flere anledninger søkte informasjon om fiskeriet, bl. a. ved kartleggingen av hvor mange rorbuer som fantes i 1776, finnes det intet detaljert statistisk materiale fra begynnelsen av 1800-tallet. Det tok også tid før den nye norske staten fikk etablert rutiner for slike innsamlinger. Fra 1827 har vi *amtmannsberetningene* som etter hvert inneholder en god del tallmateriale. Men allerede i samtiden var en svært klar over at materialet var mangelfullt og beheftet med til dels betydelige feil. I ettertid har en derfor brukt mye arbeid på å korrigere disse tallene. Det er først fra 1859, etter at friloven var innført og de årlige *lofotberetningene* begynner å komme, at vi virkelig får relativt pålitelig, detaljert og komplett informasjon. Det har ført til at det meste av det som er skrevet om lofotfisket, omhandler denne perioden.

Arkivet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær

Tabell 1 Oversikt over kildematerialet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær, 1831-1904							
Arkivkilde/ periode	x1831----	x1840-----	x1850-----	x1860-----	x1870-----	x1880-----	x1890-----x1900
Manntallslister	xxxxx-----	xxx--xxxx-	xx				
Dagbøker	-----	-----	xx				xx-----
Skattebok	xx	-----	-----				
Lokalhandelsbøker	-----	xx					xx-----
Vinterbøker	--x-----	-----	-----	xxx-x--x-	x-----	x-----	
Fiskebøker	-----	-----	-----	x-----	x-----	xx-----	xxxxxx
Restansebøker	-----	-----	-----	xx			
Fjernhandelsbøker	-----	xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx	-----	xxxxx-----	x-----		

17

direkte knyttet til ham. Dessuten endret tydeligvis forretningsvirksomheten seg på begynnelsen av 1900-tallet, og nye kilderekker kom inn.

Hele arkivmaterialet var håndskrevet. Leseligheten varierte fra *brukbart leselig* til *helt uleselig*. En stor del av materialet var det derfor ikke mulig for meg å tolke. Dette gjaldt spesielt kommentarer skrevet med liten og uleselig skrift. Tallmaterialet var lettere tilgjengelig, og jeg tror ikke at den dårlige lesbarheten har hatt avgjørende betydning for sluttresultatet i oppgaven. Det var imidlertid et praktisk problem at kildematerialet befant seg 1500 km unna mitt hjemsted. Jeg besøkte Svolvær 4 ganger under arbeidet, men følte ofte at det var et problem at jeg ikke hadde umiddelbar tilgang på kildene.

Manntallslist

Protocoll for Overopsynsmanden i Svolvær (1831-1835)

Væreierne ble i lofotloven av 1816 utpekt til å være overopsynsmenn for fiskeriene med bl. a. plikt til å føre protokoll over deltakelsen i fisket. Det foreligger en innbundet bok med påskriften *Protocoll for Overopsynsmanden i Svolvær* med innføringer for fiskeværet for årene 1831-1835. Protokollen er gitt autorisasjon av sorenskriveren ved påtegning med segl på første side og er datert 21. mars 1831 (jf. forsidebildet). Den vil i det følgende bli kalt *Oppsynsprotokoll 1831-1835*.

Protokollen lister opp navn på hovedsmennene, hvor de kom fra, hvor mange menn de hadde på båtlaget sitt, hvilket fiske de drev (garn eller line) samt hvor mange fisk og hvor mange tønner lever båten fikk. I tillegg hadde den rubrikker for anmerkninger. For hvert år laget overopsynsmannen en oppsummering over hvordan fisket hadde gått.

Alderen tatt i betraktning er materialet godt bevart. Nettopp ved at det er den samme type informasjon som går igjen i overskriftene og i listene, er det mulig å tolke innholdet med stor grad av sikkerhet. Enkelte ganger er det likevel muligheter for feil-tolkinger, for eksempel av navnene på soknene Tranøy, Tromsø og Trondenes (Tranø, Tromsø, Trones). Likeledes kan navnene på hovedsmennene og stedene de kom fra være vanskelig å lese. Dessverre er væreierens oppsummeringer skrevet med liten og vanskelig leselig håndskrift slik at det ikke har vært mulig for meg å tolke disse fullt ut.

Manntallslistor for *den fiskende allmue* i Nedre Svolvær (1843-1904 unntatt 1846-1847 og 1852)

Disse listene inneholder omtrent de samme opplysningene om høvedsmennene som *Oppsynsprotokoll 1831-1835*, men mangler informasjon om fangstmengde. Derimot har de fokus på betaling av rorbuleie, evt. med restanser, og framstår således som væreierens oppteget knyttet til hans næringsvirksomhet. Serien strekker seg over 62 år, omfatter 17 protokoller og er komplett med unntak av 3 år. Innholdet varierer en god del i takt med hva som er *in* i tiden.

Lesbarheten er gjennomgående brukbar, men vekslende. De sentrale data (antall mann på båten, hjemsted, betalt rorbuleie) går det ganske greit å tyde, mens data omkring gjeld er vanskelig å tyde. Igjen kan det være vanskelig å tyde hjemstedsnavnene. Dessuten forekommer det tilfelle av klare feil (feil nummereringer, feil summeringer). Mer problematisk er det at det til dels gjennom hele perioden er vanskelig å tyde merknader som er påført i margin eller mellom linjene.

Manntallslistene har ikke den samme offisielle karakter som protokollen fra 1831 til 1835. De er skrevet ut fra væreierens behov for informasjon knyttet til sin virksomhet. Innholdet kan derfor variere, noe som i seg selv gir verdifull informasjon. Manntallslistene gir mye av den samme informasjonen som de offisielle lofotberetningene fra 1859 og framover. Ved å sammenholde disse kan en få fram interessante likheter og ulikheter. Sammenlikningen må ta hensyn til at væreierens tall kun omhandler rorbuer i Nedre Svolvær, mens lofotberetningene omfatter samtlige rorbuer i fiskeværet Svolvær.

Solhaug refererer flere steder til manntallslistor for 1842 (bl. a. Solhaug 1976:117,135) og 1846 (bl. a. Solhaug 1976:136). Disse har jeg ikke funnet, men jeg vil benytte meg av de dataene han gir fra dem.

Dagbøker

Det er bevart dagbøker skrevet av Lars Berg for samtlige år fra han var 19 år i 1849 til han døde i 1903, unntatt for 1901. En serie består av innføringer i *Almanakk for Norge* for perioden 1852-1903. Der det ikke var plass i almanakken, ble det skrevet på innlimte ark. Ettersom almanakkene er små (10,0 x 15,3 cm) er skriften liten og som regel svært vanskelig å tyde. Jeg har derfor kun vært i stand til å desifrere en mindre del av innholdet.

Det foreligger også en annen dagbokserie skrevet av Lars Berg som dekker årene 1849-1896. Denne er skrevet inn i en protokoll som i motsatt ende inneholder notater fra 1888. Skriften er her større og langt mer leselig, men også her er det mange detaljer som er vanskelige å tyde. Det har imidlertid vært mulig for meg å oversette den i sin helhet med svært få usikkerheter og mangler. Lars Berg har tydeligvis på sine eldre dager, antakelig i 1896, gått gjennom sine almanakknøtater og ført disse over i et mer leselig format. En overfladisk sammenlikning av de to seriene viser at det ikke har vært foretatt noen omfattende redigering. Omfanget er også omtrent det samme.

Skattebok

Boken inneholder en komplett serie over væreier Gunnar Bergs innbetalte skatt fra han begynte sin virksomhet i 1831 til et par år etter hans død i 1861. Antakelig kan en betrakte tallene i disse som uttrykk for væreierens netto overskudd av sin virksomhet slik at den avspeiler de gode og dårlige årene i perioden. Boken er kun på 10 x 15 cm og har detaljer som er vanskelig å lese, men det innbetalte skattebeløpet kan tydes for alle år.

Handelsbøker

Arkivet inneholder en rekke regnskapsprotokoller til bruk i væreierens næringsvirksomhet. Igjen er lesbarheten til dels meget problematisk, men det går som regel an å fange opp sentrale begrep som går igjen. Bøkene kan inndeles i grupper etter sitt innhold:

Handelsbøker for lokalhandel på butikken (heretter kalt *lokalhandelsbøker*). Disse 10 bøkene omtaler handelen med lokalbefolkningen gjennom hele året. Hver handlende hadde sin konto. Når en folioside var fylt opp, fortsatte kontoen et nytt sted i boken eller ble overført til ny bok. Det forelå derfor til en hver tid flere samtidige bøker, gjerne 2 til 3. Serien går over 60 år fra januar 1832 til desember 1892.

Handelsbøker for handel med fiskerne på butikken (heretter kalt *vinterbøker*). Disse 8 bøkene er bygget opp tilsvarende, men omfatter bare sesongen for lofotfisket. Den første av disse, *Bog for Fiskende Almue Aar 1834*, heretter kalt *Fiskerallmue 1834-1835*, ligger over 30 år i tid før de andre og avviker en del i form og innhold fra de andre. Den omtaler bl.a. noe handel med lokalfiskere gjennom hele året.

Bøker for handel med fisk (heretter kalt *fiskebøker*). Også disse 5 bøkene er bygget opp tilsvarende, men omfatter bare handel med fisk i sesongen for lofotfisket.

Bøker over utestående fordringer (heretter kalt *restansebøker*). Den ene boken omfatter restanser hos fiskerne oppstått i perioden fra 1864 til 1889, i det vesentlige til og med 1886.

Den andre boken viderefører de resterende restansene fra den første boken og går fram til 1895, i hovedsak til og med 1892.

Bøker for handel med forretningsforbindelse (heretter kalt *fjernhandelsbøker*). Disse 4 bøkene dekker kontakt med forretningsforbindelser i hovedsak i perioden fra 1846 til 1877. Bøkene beskriver hva som ble kjøpt hos handelsmennene særlig i Sør-Norge og hvilken gjeld væreieren hadde hos disse.

Diverse Arkivet inneholder også en betydelig mengde materiale som er mer perifert i forhold til denne oppgaven. Det finnes bl.a. en noe materiale fra de forskjellige virksomhetene som væreieren var involvert i, bl. a. guanofabrikken i Leirosen, en liten fjordarm ca 2 km vest for Svolvær. Arkivet fortsetter i et betydelig omfang videre inn på 1900-tallet. Jeg har ikke gått inn i denne delen av arkivet.

Disposisjon av drøftelsen av rorbusystemet

Så langt har jeg gitt bakgrunnsinformasjon for det temaet jeg ønsker å beskrive samt gitt en oversikt over det primærmaterialet jeg ønsker å benytte i denne beskrivelsen. Jeg vil nå skissere hvordan jeg har tenkt å løse oppgaven med å drøfte *rorbusystemet*. Jeg har dristet meg til å kalle det for et *system*. Et system består av en relasjon mellom aktører og faktorer som er innbyrdes avhengige av hverandre. Et system kan være åpent eller lukket. Faktorene kan være påvirkelige eller upåvirkelige.

Aktørene i *rorbusystemet* var i hovedsak fiskerne og væreieren. De viktigste ytre betingelsene som virket inn i dette systemet, var innsiget av fisk, offentlige reguleringer og markedet for fisken. Disse betingelsene satte rammer for hva aktørene kunne få ut av fisket, rammer som de i liten grad rådde over. Hensikten med fiskeriet var for alle aktørene å skape seg et størst mulig netto utbytte, primært i form av mest mulig penger eller varer etter endt fiske. Jeg tar ved en slik formulering høyde for at det også kunne være verdier ved lofotfisket som ikke lot seg måle i penger.

For alle aktørene hadde fisket en inntektside og en utgiftsside. Jeg velger å betrakte rorbua som sentrum for de mange faktorene som virket inn på aktørenes utgifter og inntekter. På den måten blir rorbua en metafor for de interesse motsetningene, evt. de interessefelleskapene, som utspant seg under lofotfisket. Jeg vil spesielt ha fokus på avhengighetsforhold og bindinger som kunne oppstå i disse relasjonene. En drøftelse av *rorbusystemet* vil i stor grad

være en drøftelse av alle de faktorene som ga inntekt eller utgift. Jeg vil dele drøftelsen inn i tre hovedtema: fiskernes oppholdssted under fisket, handelen som foregikk i fiskeværet og forhold knyttet til rorbudriften. Temaene griper inn i hverandre og vil igjen måtte deles opp i undertema, slik innholdsfortegnelsen antyder.

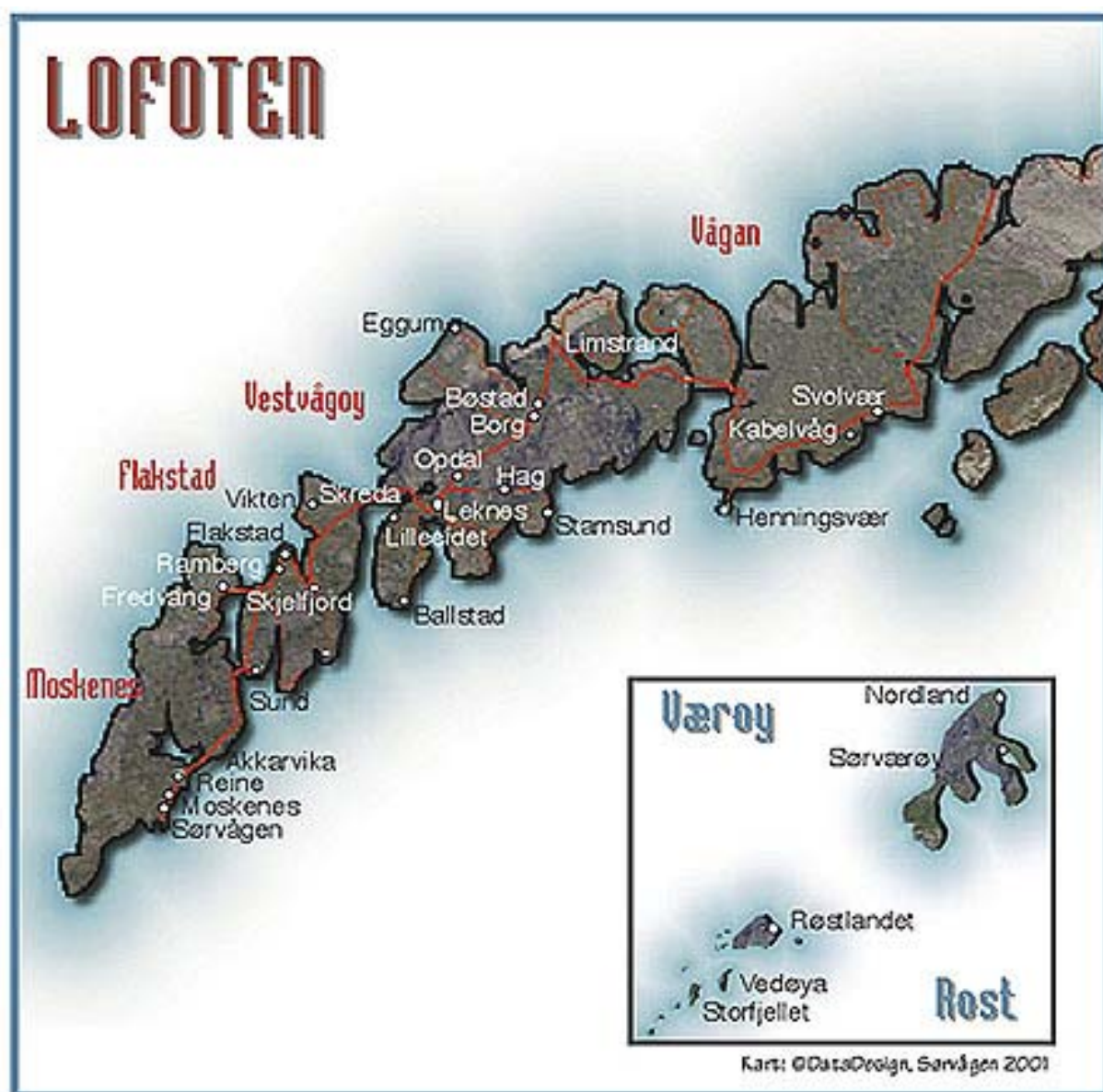
På samme måte som jeg har beskrevet hva oppgaven skal handle om, må jeg si noe om hva den ikke skal handle om. Mine ambisjoner er ikke å gi en fullstendig beskrivelse av lofotfisket gjennom hundre år. Det meste av den politiske og organisasjonsmessige arenaen i forhold til lofotfisket ligger utenfor denne oppgave. Jeg har kun i liten grad anledning til å gå inn på hvordan de store samfunnsmessige endringene i det norske og i det nordnorske samfunnet i siste halvdel av 1800-tallet virket inn på lofotfisket.

Før jeg tar fatt på drøftelsen på fiskeværnivå, har jeg behov for å beskrive lofotfisket i store trekk over en to hundre års periode (1800-2000) for å tegne et nødvendig bakteppe for mine senere refleksjoner. Jeg vil her basere meg på hva tidligere historikere har kommet til og sammenholde dette med mine egne funn. Jeg vil konsentrere meg om tre helt sentrale parametre: hvor mange fiskere som deltok i fisket, hvor mye fisk de tok opp totalt og hvor mye fisk hver enkelt fisker fanget. Denne gjennomgangen illustrerer godt den store forskjellen i kvaliteten på kildematerialet i tiden før og etter lofotberetningene begynte å komme.

2 Fisk og fiskere – Lofotfisket i et langtidsperspektiv

Deltakelse

Hvor mange som deltok under lofotfisket på begynnelsen av 1800-tallet er det umulig å si noe sikkert om. Det er en ekstra usikkerhetsfaktor at det ofte er uklart hvilket geografisk område opplysningene relaterer seg til. Prost Colban skriver at under lofotfisket i perioden 1801-1811 var det bare i ”Vaagen” samlet 6 til 8000 fiskere ”paa en Strækning af to Mile i Længde og een Miil i Bredde” (Colban 1818:23, gjengitt i Solhaug 1976:86). Professor i zoologi Jens

Rathke (1769-1855), som igjen har sine opplysninger fra prost og sogneprest Mathias Bonsach Krogh (1754-1828), angir at det i et området tilsvarende det senere fiskerioppsynets

område, i 1801 var ”over 10000 fiskere” (Rathke 1907:117, gjengitt i Solhaug 1976:99). Krogh var en av de helt sentrale mennene bak ordensloven og regnes som en sakkyndig informant. 6 år senere skriver geologen og geografen Leopold von Buch (1774-1853) at det var ”mehr als 18000 Fischer” (von Buch 1810:370, gjengitt i Solhaug 1976:99). Muligens er tallet noe høyt, men representerer uansett antakelig det høyeste nivå før napoleonskrigene brøt ut. Dersom en setter tallet til 17500 er det antakelig først på begynnelsen av 1840-tallet at deltakelsen blir like stor. Thorsvik refererer til en kilde fra 1806 som angir at fisket ble drevet av ”henved 16000 fiskere på noe over 3700 båter” (Thorsvik 1977:34). Dette gir 4,3 mann per båt som kanskje er litt lavt. Solhaug henviser til opplysninger fra Colban om at ”garnet i 1807 ubestridt var det mest brukte redskap”, og på garnbåtene var det gjerne rundt 5 mann (Solhaug 1976:98). Dersom en setter antall fiskere i 1806 til 16500 harmonerer det bra med anslaget på 17500 i 1807.

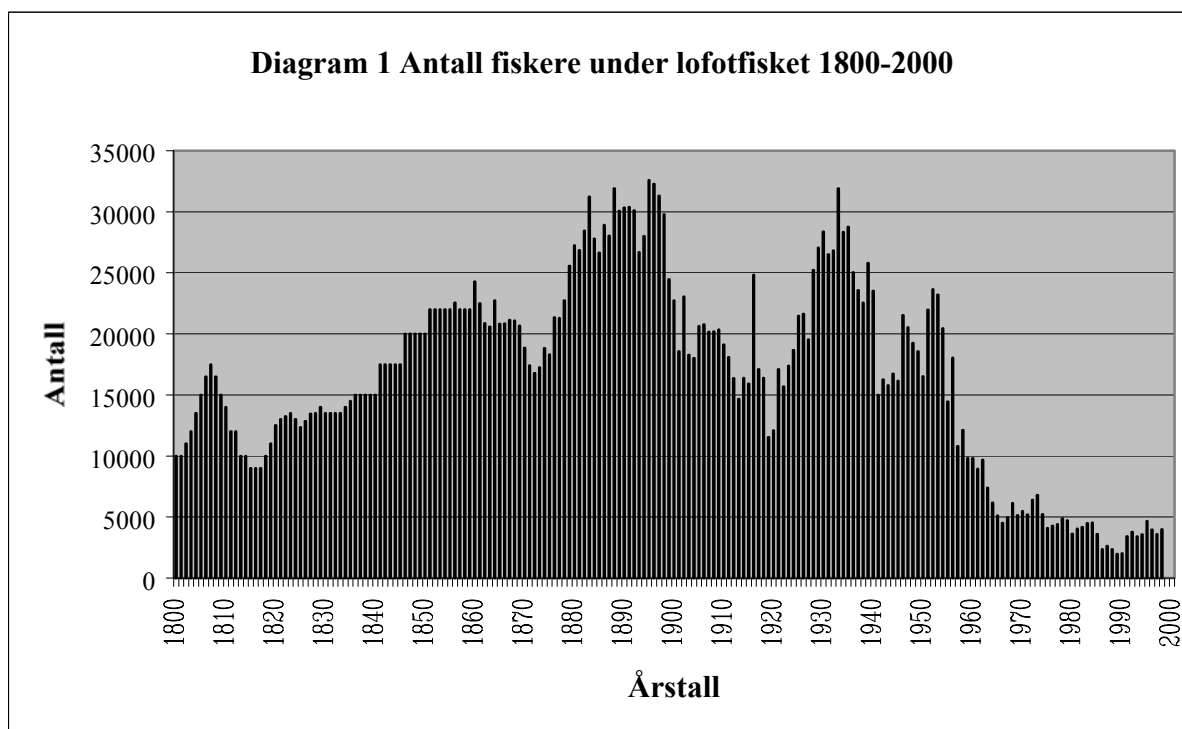
Deltakelsen sank kraftig under krigen, muligens til det halve ca 1817. Deretter har det sannsynligvis vært en gradvis økning fram til midten av 1820-tallet da amtmannsberetningene begynner å komme. De inneholder oppgaver over antall båter under fisket for perioden 1825-1855. Amtmennene samlet inn tall fra fogden i Lofoten og Vesterålen som igjen fikk disse fra sine lensmenn i samarbeid med de lokale oppsynsmennene. Solhaug har vurdert disse tallene og finner at originalstatistikken vitner om et grundig forarbeid, men at tallene antakelig er for lave, spesielt for 1830-tallet (Solhaug 1976:100). For de første årene i perioden sammenholder han tallene med de som amtmann Gustav Peter Blom (1785-1869) kom fram til i 1827 (Blom 1830). Med en omregningsfaktor på 5 mann per båt, som Blom også benyttet, kommer Solhaug til ”godt over” 12000 fiskere i 1825 stigende til ”ca” 14000 fiskere i 1829 (Solhaug 1976:100). Tallene for de to siste årene er muligens noe høye fordi mannskapstallet per båt antakelig sank noe på grunn av at fisken på den tid antakelig var noe magrere. Mager fisk gikk helst på line, og linefisket krevde noe færre menn.

Deltakertallet synes så å ha stagnert på begynnelsen av 1830-tallet. Solhaug kommer til at antallet først i 1836 er kommet opp mot 15000 og at det så stiger gradvis til ca 20000 i 1850 (Solhaug 1976:100). Amtmann Paul Peter Vilhelm Breder (1816-1890) gikk på midten av 1850-tallet grundig gjennom det innsamlede materialet for perioden 1851-1855 og kom til at antall fiskere da lå på ca 22000 årlig (Amtmannsberetningene 1851-1855:6-13, gjengitt i Solhaug 1976:100). Dette passer ganske bra med resultatet fra den første kontrollerte,

synkroniserte tellingen som ble foretatt i 1856 og som angir 22535 fiskere fordelt på 4623 båter (Stortingsforhandlinger 1857:26, gjengitt i Solhaug 1976:101).

Fra og med 1859 får vi langt sikrere opplysninger om hvor mange fiskere som deltok i lofotfisket. Da kom den første av oppsynssjefens årlige offisielle beretninger *Om Lofotfiskeriet*. Oppsynssjefen hentet inn sitt materiale fra sine lokale oppsynsmenn. Disse registrerte hvor mange som oppholdt seg i værene på en bestemt dato, 16. mars. Da var det antatt at det var flest fiskere til stede. Ettersom registreringen var knyttet til rettigheter under fisket, må en i utgangspunktet gå ut fra at tallene er relativt pålitelige. I perioder har det imidlertid utvilsomt vært både underregistreringer og feilregistreringer, slik at disse tallene, som alt annet statistisk tallmateriale, er beheftet med en viss usikkerhet. Dessuten sier dette topptallet ikke noe om hvor mange som var til stede gjennom sesongen og hvor lenge de fisket.

Jeg har lagt den offisielle oversikten som er presentert av Statistisk sentralbyrå (SSB) i publikasjonen *Statistisk årbok 2000*, Tabell 402 Lofotfisket, (SSB 2000) til grunn for antall fiskere fra 1856 fram til 1998, med unntak av årene 1857-1859.

Basert på de foregående resonnementene, og med interpolering for årene 1857-1859, er det mulig å lage et diagram over antall fiskere i perioden 1800-2000. Dette er gjort i Diagram 1. Diagrammet viser en tredobling av deltakelsen fra ordenslovens inntreden i 1816 til toppunktet i 1895 med 32600 fiskere, avbrutt av en 15 års lavkonjunktur med bunnpunkt i 1872 med 16773 fiskere. Begynnelsen av 1900-tallet hadde en ny lavkonjunktur fram til midt på 1920-tallet. Deretter fulgte 30 år med stor deltakelse før denne gradvis har sunket til noen tusen mann ved siste århundreskiftet.

Deltakelsen i første del av 1800-tallet belyst ut fra Svolvær-materialet

Tallene fra *Overopsynsmanden i Svolvær*, væreier Gunnar Berg, for årene 1831-1835 gir mulighet for å kontrollere tidligere anslag over antall fiskere. Protokollen oppgir henholdsvis 267, 253, 268, 281 og 209 høvedsmenn for de 5 årene. Av en tabell Vea har laget (Vea 1980:185) framgår det at ca 10 % av fiskerne under lofotfisket på slutten av 1880-tallet oppholdt seg i Svolvær. Dersom vi bruker denne andelen for perioden 1831-1835 og regner at hver båt bestod av 5 mann, gir det henholdsvis 13350, 12650, 13400, 14050 og 10450 (gjennomsnittlig 12780) fiskere i Lofoten for de fem årene. Disse tallene må justeres for at tallene i protokollen inneholder særdeles få juksafiskere. Solhaug forklarer dette med at snørefiskerne ikke var avhengige av å slutte seg til bestemte oppsynslag og at de derved ikke ble talt opp av overoppsynsmannen (Solhaug 1976:101). På 1880-tallet utgjorde disse ca 10 % av alle fiskerne (Solhaug 1976:174). Dersom vi korrigerer med et slikt tall, får vi et gjennomsnittstall på 14050 fiskere i Lofoten. Det passer ganske bra med estimatet på mellom 13500 og 14500 fiskere som Solhaug kommer fram til, selv om tendensen i perioden er noe annerledes.

En kontroll på at Veas estimat om at 10 % av lofotfiskerne oppholdt seg i Svolvær, er brukbart, får vi ved å regne ut hvor mange fiskere som holdt til i Svolvær basert på overoppsynsmannens tall. Dersom vi fortsatt regner 5 mann per båt og legger til 10 % juksafiskere, får vi gjennomsnittlig 1406 fiskere i perioden 1831-1835. Dette er nettopp ca 10 % av det tallet, mellom 13500 og 14500, som Solhaugs anslår for perioden.

For 1843 angir manntallslisten som væreieren førte, at det var 1335 fiskere i Nedre Svolvær. Dersom vi benytter opplysningene fra Alsvik om at Størmer og Berg på den tid hadde henholdsvis 36 og 84 rorbuer (Alsvik 1963:52), skulle det tilsi at det var 2098 fiskere i hele været det året når 10 % juksafiskere er lagt til. I forhold til Solhaugs antydning om 17500

fiskere i hele Lofoten i 1843, betyr det at 12 % av alle fiskerne oppholdt seg i Svolvær. Dette er ikke så urimelig tatt i betraktning av at det var Øst-Lofotfiske og at ”trengsel i Østlofoten var stor omkring 1840” (Solhaug 1976:101).

Solhaug opplyser videre at manntallslisten for 1842, som jeg ikke har funnet, opplyser at 248 båtlag hadde tilhold i Nedre Svolvær det året. Med 5 mann per båt og 10 % juksafiskere i tillegg, skulle det gi 1949 fiskere i hele Svolvær. Det skulle tilsi at 11 % av alle fiskere oppholdt seg i Svolvær. Igjen synes totalantallet på fiskere å passe ganske bra.

Generelt vil det være vanskelig å trekke sikre konklusjoner om totalantallet fiskere i Lofoten basert på antall fiskere i Svolvær, evt. Nedre Svolvær, for det enkelte år. Svingningene i antall fiskere i det enkelte fiskevær må antas å være større enn svingningene i totalantallet. Spesielt gjelder dette for perioden fra 1846 til 1858 da mange kilder forteller om vestlofotfiske og øket bevegelighet blant fiskerne (Solhaug 1976:137, Alsvik 1963:80). Antall båtlag i Nedre Svolvær i denne perioden ligger på mellom 186 og 233 med markerte bunnår i 1851 (79 båtlag), 1855 (65 båtlag) og 1856 (88 båtlag). Antall mann per båtlag, som i Nedre Svolvær bare bestod av garn- og linebåter, ligger i perioden på mellom 5,2 og 5,4. Korrigert for mangelen på ca 10 % juksafiskere, som bare hadde 2-3 mann på *laget*, gir dette et tall nær tallet på 5 mann per båt som Solhaug baserer seg på. Amtmann Breder kom til at det var 4,9 mann per båt fra Nordland i perioden 1851-1855 (Amtmannsberetningene 1851-1855:6-13, gjengitt i Solhaug 1976:100).

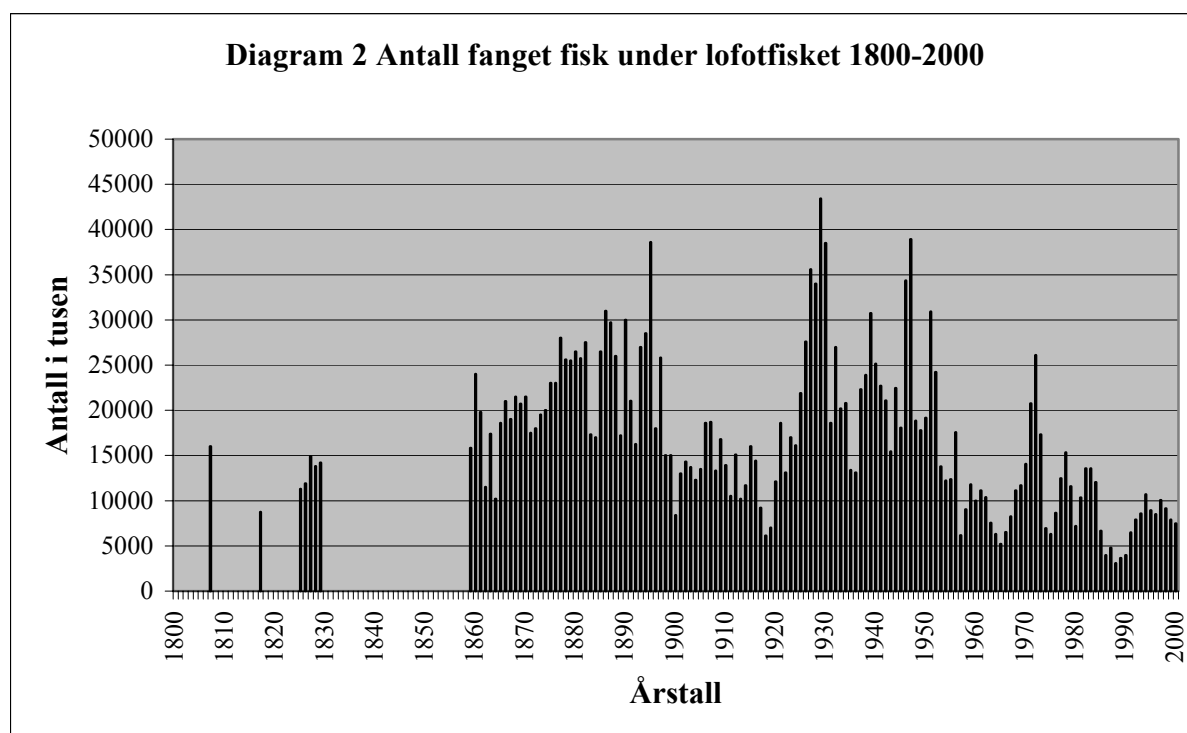
Jeg finner derfor ikke grunnlag for å bestride Solhaugs konklusjon om en gradvis økning i totalantallet fiskere i perioden 1831-1859. Jeg har imidlertid valgt å understreke usikkerheten i tallene ved trinnvise økninger i Diagram 1.

Produktivitet

Innføringen av de nye fiskeredskapene garn og line på slutten av 1700-tallet medførte, som tidligere nevnt, at mengde opptatt fisk økte kraftig. Det var viktig for myndighetene, både ved utformingen av ordensloven og av friloven, at så mye fisk som mulig kunne bli tatt opp. Vel så viktig var det imidlertid at produktiviteten, målt som opptatt fisk per fisker, kunne øke. For å finne ut i hvilken grad denne målsettingen ble oppfylt, er det nødvendig å framskaffe tall på hvor mye fisk som ble fanget og sammenholde dette med tallene for antall fiskere.

von Buch antyder at det i 1807 ble tatt opp 16 millioner fisk (Solhaug 1976:102). Med et estimat på 17500 fiskere gir dette 914 fisk per fisker. Solhaug anslår at det i bunnåret 1817 ble tatt opp ca 8,75 millioner fisk (Solhaug 1976:102). Et anslag på 9000 fiskere det året gir 972 fisk per fisker. For perioden 1825-1829 foreligger detaljerte tall som antyder et gjennomsnitt på 13,2 millioner fisk per år. Blom beklager seg i 1827 over at fiskerne oppga så lite som mulig av fangsten, fordi mengdeangivelsene ble brukt som grunnlag for å beregne skatt og avgifter til det offentlige (Blom 1830:134, gjengitt i Grande 1996:44). Estimater er korrigert for dette forholdet samt at fangster helt fram til og med 1876 av oppsynssjefen ble oppgitt i *storhundre* som var 120 (Solhaug 1976:102,181,184). Lokalt ble enheten storhundre benyttet i Nedre Svolvær i hvert fall til og med 1873. Med et gjennomsnitt på 13230 deltagende fiskere gir dette 998 fisk per fisker i en periode med godt fiske.

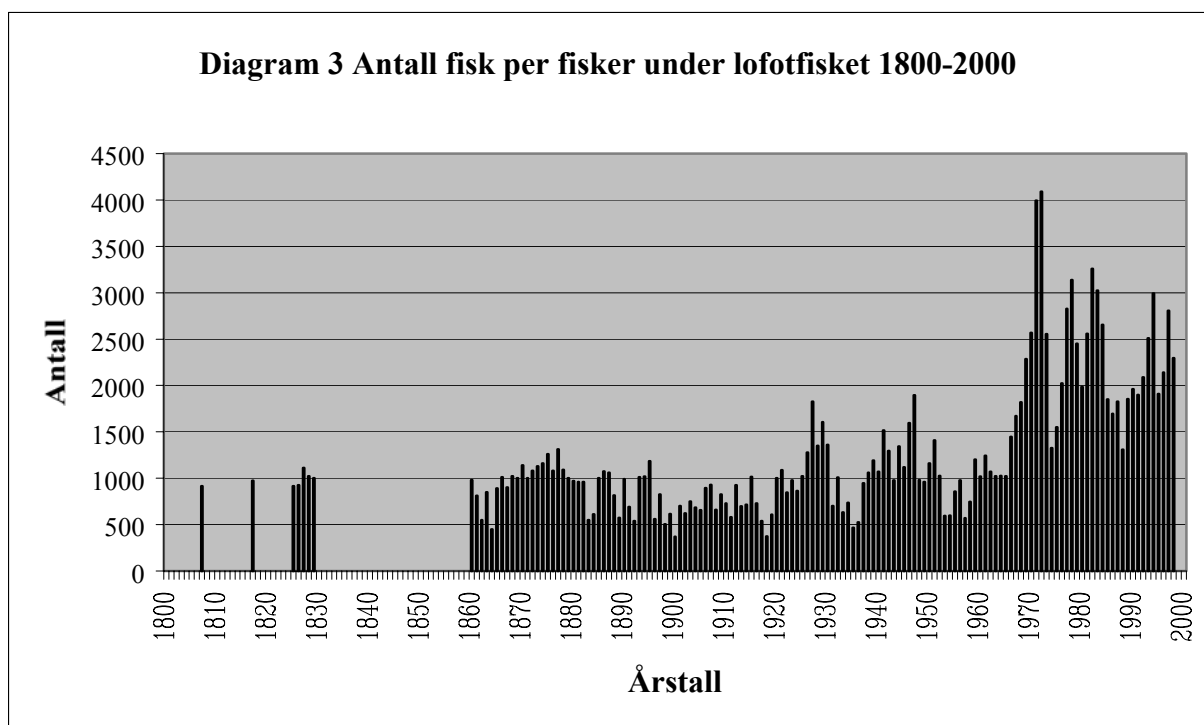
Basert på tallene fra lofotberetningene har Statistisk sentralbyrå i *Statistisk årbok 2000* også laget en oversikt over hvor mye fisk som har vært tatt opp under lofotfisket for perioden

1860-2000 (SSB 2000). Fram til 1928 er fangsten oppgitt i antall fisk, deretter i antall kg. Vea oppgir for perioden 1929-1937 fangsttall i antall fisk (Vea 1980:196). En sammenlikning med hans tall gir et gjennomsnitt på 3,75 kg per fisk i denne perioden (variasjon fra 3,0 til 4,2 kg).

Ved å bruke dette estimatet for resten av 1900-tallet samt bruke estimatene for første halvdel av 1800-tallet, kan det lages et diagram for hele perioden 1800-2000 (Diagram 2).

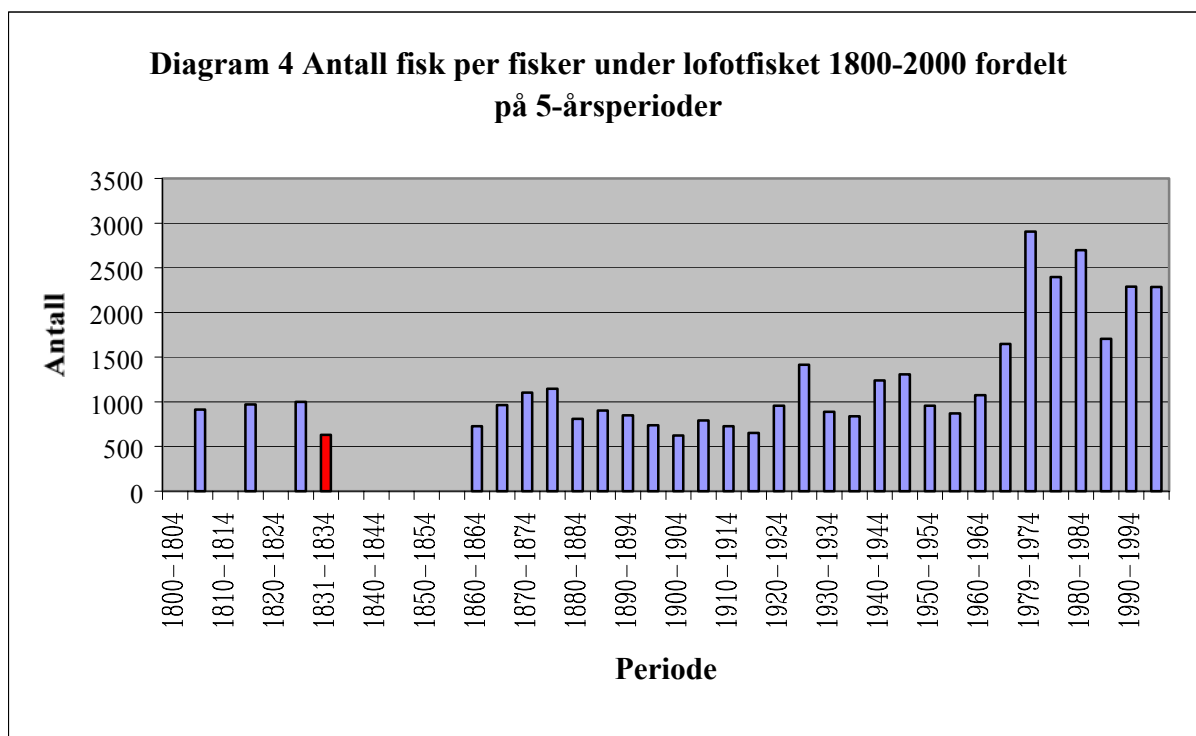
Diagram 3 gir en framstilling av antall oppfanget fisk per fisker for den samme perioden basert på tallene fra Diagram 1 og Diagram 2. Basert på de få eksemplene fra første halvdel av 1800-tallet kan det se ut som om fangstutbyttet per fisker i denne perioden lå på mellom 900 og 1000 fisk. Stabiliteten i tallene synes å indikere at estimatene på antall fiskere ikke er så helt urimelige, samtidig som en kan være fristet til å reflektere over *hvor* korrekte de er. Forholdet mellom 1807 og 1817 virker noe påfallende. I 1807 var forholdene gode, mens i 1817 var redskapsparken nedslitt etter krigen (Solhaug 1976:79). En kunne da ha ventet at tallet for 1817 skulle være lavere enn 1807. Dette kan indikere en viss underestimering av antall fiskere i 1817 eller en overestimering av fiskere i 1807, evt. tilsvarende vridninger i fangsttallene.

Samtidig forteller diagrammet meget overraskende at antall fisk per fisker holder seg på dette nivået, og til dels lavere, til langt inn på 1960-tallet. For perioden 1860-1965 fanget hver fisker gjennomsnittlig 933 fisk (variasjon fra 369 i 1900 til 1895 i 1947). Produktiviteten i lofotfisket synes således å ha vært omtrent den samme i hele perioden fra begynnelsen av

1800-tallet til 1965. Intensjonen om å øke produktiviteten, som var en av hovedintensjonene i både ordensloven og friloven, ser således ikke ut til å ha blitt innfridd.

Hvordan kan dette forklares? Diagram 3 viser at de årlige svingningene har vært svært store. I Diagram 4 er fangst per fisker framstilt i 5-årsperioder for lettere å fange opp tendensene i utviklingen. Periodene 1805-1809 og 1815-1819 er representert med bare ett år hver, henholdsvis 1807 og 1817. Fra den første 5-årsperioden etter frilovens iverksettelse øker produktiviteten med 58 % til perioden 1875-1879. I den påfølgende 20-årsperioden, med rekordhøy deltakelse, synker produktiviteten til et nivå 28 % lavere. Tilsvarende var produktiviteten på 1930-tallet, med en tilsvarende høy deltakelse, 39 % lavere enn i femårsperioden 1925-1929.

Økt deltakelse representerer både en større konkurranse om den fisken som finnes og deltakelse fra en marginalgruppe fiskere med antatt dårligere utrustning. Da deltakerantallet var på sitt høyeste på slutten av 1800-tallet, gikk også produktiviteten ned. ”Den kolossale deltakelsen i Lofoten var nå i seg selv blitt en trusel mot lønnsomheten, idet kampen om fiskeplassene nødvendigvis måtte skjerpes, og faren for slitasje og redskapstap økte samtidig med at produktiviteten pr. fisker avtok. Det er sannsynlig at det eksisterte en direkte sammenheng mellom den store søkningen og den svakere avkastningen. Trengselen på

Lofothavet var rekordartet, og grenseproduktiviteten synkende”, skriver Solhaug (Solhaug 1976:185). Forholdet var omtrent nøyaktig det samme på 1930-tallet. Det kan virke som om kapasiteten i Lofotfisket var strukket mot sin yttergrense. Først på slutten av 1960-tallet, med en deltakelse på bare rundt 5000 fiskere, skyter produktiviteten i været.

Produktiviteten i første del av 1800-tallet belyst ut fra Svolvær-materialet

Av overoppsynsmannens registreringer for hele fiskeværet Svolvær for perioden 1831-1835 kan det beregnes at fiskerne i været i gjennomsnitt tok opp 631 fisk hver i perioden (variasjon 496-798). Jeg har lagt denne gjennomsnittsverdien inn i Diagram 4 og merket denne med annen farge. Tatt i betraktning at dette antakelig var et av de mest produktive fiskeværene, er dette avviket fra tallene for hele Lofoten for de foregående årene noe overraskende, spesielt fordi fiskerne her i hovedsak drev med garn og line som skulle gi et høyere utbytte enn juksafiske. På samme måte som Blom antyder Grande at "verken væreiere, andre fiskeoppkjøpere eller fiskere var naturlig nok i særlig grad interessert i, eller i stand til, å levere eksakte oppgaver over kvantum" (Grande 1996:43). Grande antyder samme sted at "registreringen av fangstresultat ble i større eller mindre grad foretatt av distriktets lensmenn, enten på fiskernes hjemsted, eller i Lofoten under fisket".

For Svolvær forelå tallene for fangst i samme offisielle protokoll som tall over antall fiskere. Registreringsmåten skulle således være den samme som tallene fra perioden 1825-1829 som Blom refererer til. I hvilken grad det var en underrapportering av fangsttallene er naturlig nok vanskelig å si, men det burde i så fall ha slått likt ut.

Jeg tror forklaringen ligger i det Solhaug skriver om at ”oppgavene tyder på en viss stagnasjon i lofotfiskeriet i begynnelsen av 1830-årene, og det harmonerer for så vidt med stagnasjon i eksportproduksjonen av tørrfisk og klippfisk” (Solhaug 1976:100). Vi mangler tall på hvor mye fisk som ble fanget på 1830-tallet, men det kan godt tenkes at perioden er et eksempel på en midlertidig *ressurskrise* der tilgangen på fisk ikke kunne veie opp tilgangen på fiskere. I et slikt perspektiv kan tallene fra Svolvær passe godt inn.

Gjennomgangen av produktiviteten i lofotfisket i et 200-årsperspektiv viser at bølgebevegelsene stort sett kan forklares ut fra deltakelsen av fiskere og, antakelig, variasjoner i tilgangen på fisk. Det mest bemerkelsesverdige ved Diagram 3 og Diagram 4 er imidlertid at nivået på produktiviteten holdt seg på samme nivå fra 1800 til perioden 1965-

1969. Verken ordensloven, friloven eller motoriseringen på begynnelsen av 1900-tallet ser således ut til å ha bidratt til økt produktivitet.

Priser

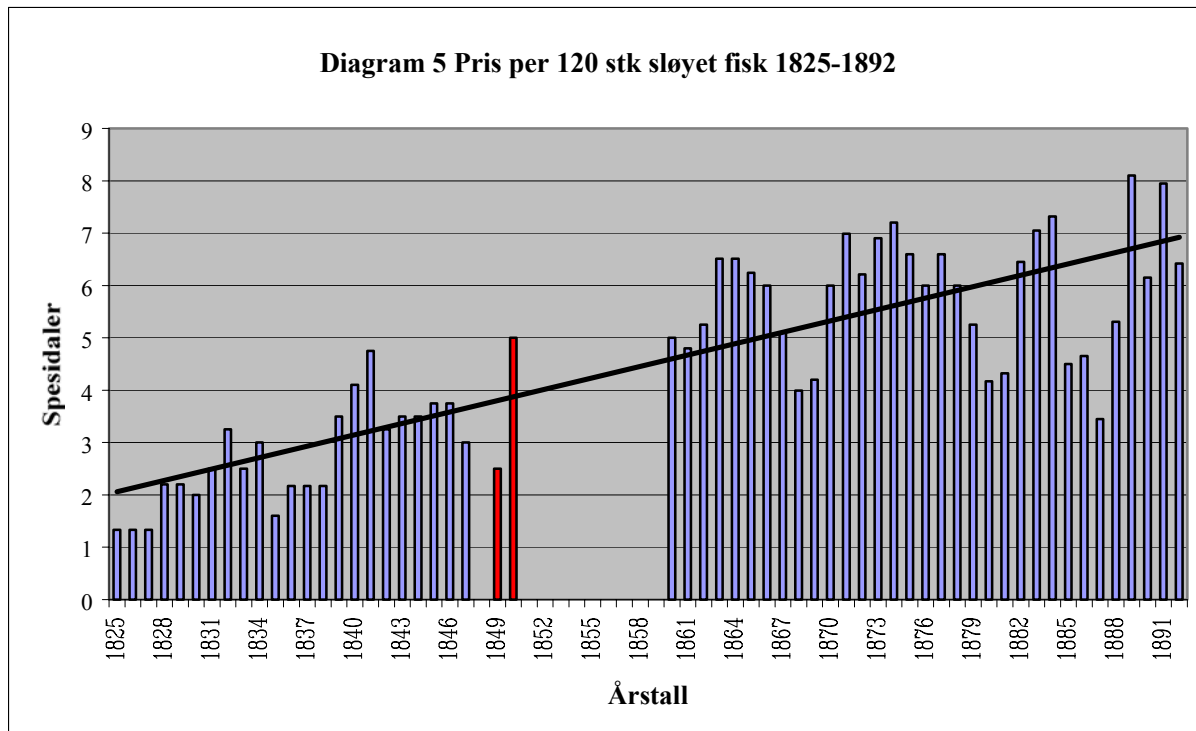
Prisutviklingen på fisk kan studeres på flere måter. Ett mål er hvor mye fiskerne fikk for fisken, et annet mål er hvilken pris landet fikk ved eksport til utlandet. Til mitt formål er det den prisen som fiskeren fikk for råfisken som er mest interessant. Solhaug har drøftet prisen fiskerne fikk for 120 stk råfisk i perioden 1825-1847. Prisen steg i perioden fra 1,3 spesidaler i 1825 til 4,75 spesidaler i 1841 for deretter å synke til ca 3 spesidaler i 1847 (Solhaug 1976:106-113).

For perioden 1860-1892 refererer Solhaug til tall fra *Norges offisielle statistikk* (NOS) for årene 1879, 1885 og 1892 (Solhaug 1976:313). NOS sin serie om *Norges fiskerier* (NOS, NF) begynte å komme ut i 1868 og ble etter hvert en del av publikasjonene fra Statistisk sentralbyrå som ble opprettet i 1876. Serien er delt i pris per 100 stk torsk i rund tilstand og per 100 stk torsk i sløyet tilstand. Fram til 1885 er prisen for torsk i sløyet tilstand også oppgitt i spesidaler per 120 stk fisk. Prisen for rundfisk lå ca 1/3 høyere enn for sløyet fisk ettersom rundfisken inneholdt verdifull rogn og lever.

Jeg har brukt serien for sløyet fisk ettersom jeg antar at denne samstemmer best med den måten fisk ble solgt på tidligere på 1800-tallet. Jeg har også valgt å bruke enheten spesidaler per 120 stk fisk fordi denne ser ut til å ha vært brukt til langt inn på 1870-tallet. For perioden 1886-1892 har jeg derfor regnet om tallene i NOS, NF fra kr per 100 stk fisk til spesidaler per 120 stk fisk. Prisene i spesidaler for 120 stk torsk i sløyet tilstand i perioden 1825-1892 er presentert i Diagram 5.

Prisene representerer den omtrentlige gjennomsnittsprisen som fisken ble solgt for gjennom året. Det kunne være store variasjoner gjennom sesongen, og prisene er mer et matematisk gjennomsnitt enn et veid gjennomsnitt. Dagboken til Lars Berg gir eksempler på slike svingninger. I mars 1875 skriver han følgende: "(8-9-10 mars) storartet Fiske alle Brug Garn fra 800-1200 Linebaadene til dels 2 Ladninger Fiskeprisen gik ned fra 7 Spd 3 ort til 4 Spd (10 mars) kjøbte i dag 10000 Fisk Godt Veir" (Dagboken). NOS oppgir en pris på 6,6 spesidaler det året (Solhaug 1976:313). For 1863 og 1865 oppgir Lars Berg noe høyere priser

enn NOS, henholdsvis 7 mot 6,5 spesidaler og 7,5 mot 6,2 spesidaler. For 1849 og 1850 mangler Solhaug tall, og jeg har her brukt dagbokens tall i diagrammet. Disse tallene er merket med annen farge.

I løpet av knappe 70 år steg prisene fra ca 1,3 spesidaler per 120 stk fisk i 1825 til ca 8 spesidaler per 120 stk fisk på 1890-tallet, dvs. ca en 6-dobling. For å få hovedtendensen i utviklingen bedre fram, er det laget en trendlinje gjennom diagrammet. Denne viser at prisnivået økte med en faktor på 3,3 fra 1825 til 1892.

Coldevin har gått grundig gjennom prisutviklingen for en rekke varer i perioden 1700-1880. For fersk fisk baserer han seg på amtmannsberetningene og på oppsynssjefens tall fra og med 1859, og han har ikke tall fra før 1825. Hans tall er svært upålitelige for perioden 1835-1860 (Coldevin 1938:202, 235).

Når det gjelder utviklingen i prisene på tørrfisk og klippfisk, er kildematerialet hans derimot langt mer pålitelig. Han baserer seg i vesentlig grad på de detaljerte *kurantprisene* som er ført inn i fakturabøkene til kjøperne på Bryggen i Bergen. Oversikter over *Bergens priskuranter* finnes ganske komplett fra 1700 helt fram til 1880. Coldevin har sammenholdt disse med

opplysninger fra forretningsarkiver, spesielt det til firma Jørgen Grip, når han har laget sine tabeller (Coldevin 1938:199-202).

Tabellene er utarbeidet som indekser der utgangspunktet (verdien 1) er satt til året 1810. Tabellene hans er framstilt logaristisk (Coldevin 1938:232, 234). Etter et svært høyt nivå like etter napoleonskrigene med en prisindeks for tørrfisk på ca 150, sank denne til 30-50 på slutten av 1820-tallet. Fram til 1880 økte indeksen til området 70-100 med store svingninger. Indeksen for klippfisk hadde en verdi rundt 55 like etter krigene. Denne sank til et nivå på mellom 14 og 25 på slutten av 1820-tallet for så å øke til mellom 30 og 45 rundt 1880. Både for tørrfisk og for klippfisk er det således snakk om en fordobling av prisene i perioden 1825-1892.

1800-tallet var altså preget av en solid prisoppgang både på råvaren og på de bearbejdet produktene. Økningen i førstehåndsverdien, dvs. prisen til fiskerne, ser ut til å ha vært større enn økningen i prisen på videresalgsproduktene. Innenfor en slik gunstig totalutvikling ligger store årlige svingninger. Prisene varierte basert på råstofftilgang, avsetningsmuligheter og andre markedsforhold, ofte på uforutsigbare vis. Det var slett ikke alltid at prisen økte når fangsvolumet sank. Ofte kunne det være motsatt. ”Det var med andre ord ingen nødvendig korrelasjon mellom høye lofotfangster og lave priser”, skriver Solhaug (Solhaug 1976:184). Dette forsterket ytterligere opplevelsen av lofotfisket som et lotteri.

Oppsummering

Lofotfisket har gjennomgått dramatiske endringer i løpet av de to hundre årene jeg nå har studert. Fra en deltakelse på rundt 32000 fiskere på 1890-tallet og på 1930-tallet, har denne sunket til under 2000 deltakere i 1989. Oppfisket kvantum har tilsvarende variert fra 43400 fisk i 1929 til 3075 fisk i 1988. Men det mest oppsiktsvekkende er altså at produktiviteten holdt seg på det samme nivået i hele perioden fram til ca 1965.

For den perioden jeg skal studere nærmere, 1831-1904, var utviklingen langt mer entydig. Den kan kort oppsummeres med en økende deltakelse (faktor 2,5 fram til 1896), økende fangst (faktor 2,7 fram til 1895) og økende priser (faktor 3,3 fram til 1892). Det er altså snakk om positive langtidstendenser for tre viktige parametre. Ikke minst kunne en tenke seg at en

vedvarende situasjon med en prisøkning som var større enn økningen i antall deltakere, skulle kunne gi et resultat som både fiskere og væreiere kunne være fornøyd med.

I hvilken grad resultatet ble konflikt eller samspill gjenstår å se.

Det gamle handelsentret Svinøya. Tegning av Lars Thodal Walnum Berg fra 1858. Fra boka *Svolværs historie* av Olav Alsvik (Alsvik 1963:91).

3 Mobilitet, stabilitet og uro

Myter, fakta og spørsmål om fiskernes tilhold i fiskeværene

Etter dette langtidsoverblikket vil jeg vende tilbake til mitt hovedfokus: 1800-tallet belyst med Svolvær-materialet. På samme måte som skreiens innsig og bevegelser under lofotfiskesesongen varierte kraftig fra år til år, forandret også fiskernes tilhold i fiskeværene seg fra år til år og gjennom sesongen. Denne dynamikken i fiskens og fiskernes bevegelser er nettopp noe av det som har gjort lofotfisket så variert og spennende, både for fiskere og forskere. Den har fått store konsekvenser både for den enkelte fisker, for lokalsamfunn og for lofotfisket som næringsvei totalt.

Fiskernes forsøk på å tilpasse seg fiskens atferd og på å få opp så mye som mulig av den, skapte naturlig nok interessekonflikter og konflikter. Konflikten dreide seg om fiskemåte, fiskested og fisketid. Endringer i antall fiskere som deltok i fisket skapte også nye situasjoner og nye problemer.

I dette kapitlet vil jeg se på hvilke ordninger som myndighetene la opp til for å løse disse konfliktenes og for å effektivisere fangsten. Jeg vil også studere endringer i fiskernes tilhold i de forskjellige fiskeværene, hvordan dette tilholdet varierte og hva som forårsaket slike endringer. Tradisjonen og historieskrivingen forteller både om stabilitet i været og om store forflytninger p.g.a. endringer i fiskeinnsiget. Den forteller også om bindinger til været og væreieren.

Alsvik beskriver situasjonen umiddelbart foran innføringen av friloven slik: ”År etter år ligger det samme båtmannskap i samme rorbua, og det er ikke rom for andre. Det sier seg selv at denne avhengigheten av væreieren skapte misnøye. Fiskerne var bundet til det vær de rodde for, og kunne ikke flytte fra vær til vær for å ta fisken der den til enhver tid stod. Og for væreieren selv var heller ikke ordningen fullt ut tilfredsstillende. Selv om den sikret ham en fast og årviss inntekt av rorbuene, betydde det en begrensning av deltagelsen og fangsten for de enkelte vær at fiskerne måtte holde den havteig som var tillagt været” (Alsvik 1963:72). I hvilken grad har en slik beskrivelse dekning i virkeligheten?

Dette er forhold jeg ønsker å belyse. Etter at lofotberetningene begynte å komme, og særlig fra 1877, har vi detaljerte opplysninger om fiskernes tilhold. For første halvdel av 1800-tallet er oppgavene langt mer generelle. Det har vært en sterk tradisjonell oppfatning at fiskere fra enkelte områder søkte tilhold i bestemte fiskevær. Et sentralt element i friloven var å løse *bindingen* mellom fisker og væreier. Gjorde den det eller var bindingen allerede brutt? Ingen har så langt kunnet gi tall på denne utviklingen.

Konflikter og konfliktløsninger

Ønskesituasjonen for både fisker og væreier har alltid vært at torsken skulle komme tilbake til de samme områdene til samme tid hvert år og at den skulle holde seg der ut sesongen. Det ville ha gitt forutsigbarhet. Selv om skreifisket i Lofoten faktisk har vært et av de mest stabile fiskeriene i verden gjennom mange hundre år, har virkeligheten vært et stykke unna drømmen.

Tidspunktet for innsig og utsig varierte betydelig, til stor frustrasjon for deltakerne i fisket. Dagboken til væreier Lars Berg gir svært detaljert og rikholdig informasjon om fiskets gang i Svolvær-området for det enkelte år. Tidspunktet for første fangst av 100 fisk varierte fra begynnelsen av januar til slutten av februar. 5. januar 1854 skriver han: ”Allerede den 5. fik man 100 Fisk for Henningsvær”. I overgangen mars-april var fisket gjerne over. Ofte kunne avslutningen komme brått: ”Øst Fisket her pludselig forbi, hvorfor Fartøiene seilte vest til Sørvaagen og Fiskerne hjemover” (Dagboken 30. mars 1852). Selv om det kunne være svært godt fiske gjennom hele april, reiste gjerne fiskerne hjem til påske.

Men den største usikkerhetsfaktoren var *hvor* innsiget ville komme og hvordan det ville spre seg. I hovedsak dreidde det seg om hvorvidt skreien kom inn i øst eller i vest. På begynnelsen av 1800-tallet holdt de fleste fiskerne, slik Colban også antyder, til i de østlige delene av Lofoten. Her var det kortest utror til der fisken stod, og her var værforholdene mest stabile. Med små, åpne båter som i hovedsak var drevet med årekraft, var dette av vesentlig betydning.

Den store konsentrasjonen av fiskere i Øst-Lofoten på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet representerte et stort problem med hensyn til å skaffe husrom til alle. Som vi har sett, forsøkte myndighetene å avhjelpe situasjonen på slutten av 1700-tallet. Framveksten

av de nye fangstmetodene, garn og line, som krevde større plass, forsterket problemene ytterligere.

Ordensloven av 1816 hadde til hensikt å bringe avklaring i disse forholdene. Det enkelte fiskevær fikk seg tildelt en avgrenset *havstrekning*, og de enkelte redskapstypene fikk sine egne *redskapsstrekninger*. Hvert slikt redskapsområde var igjen inndelt i *sett* der den enkelte båt kunne drifte. Solhaug sammenlikner dette med ”et kjempestort høstningsbruk”: ”Jorden var delt inn i teighold (redskapsstrekninger) og hvert teighold var delt inn i like mange små teiger (sett) som det var brukere (fiskerbåter)” (Solhaug 1976:84). 10 linebåter eller 15 garnbåter dannet et tilsynslag med sin tilsynsfører (oppsynsmann).

Orden var etablert. Det var lagt opp til en stabil innhøsting uten konflikter. Etter napoleonskrigen, og på det tidspunkt da ordensloven trådte i kraft, var deltakerantallet så mye redusert at det var relativt romslig med plass både til havs og til lands. Tabell 2 viser at folketallet i Lofoten og Vesterålen, som i 1801 var henholdsvis 5185 og 5475, i 1815 hadde sunket til henholdsvis 4306 og 4314, en nedgang på henholdsvis 17 og 21 %. For hele Nordland var nedgangen 15 %. I de verste nødsårene (1808-1814) var det årlig opptil 360 døde per 100 fødte (Bottolfsen 1995:164).

Tabell 2 Oversikt over befolkningsutviklingen 1666-2000					
Årstall	Svolvær	Lofoten	Vesterålen	Nordland	Norge
1666		3065	3685		440000
1701		3052	3679		504000
1769	29	3750	4050		723618
1801	41	5185	5475	52192	883603
1815		4306	4314	44262	885431
1825		5286	5185	53516	1051318
1835	69	5946	6101	59518	1194827
1845	104			66379	1328471
1855				77587	1490047
1865	216			89668	1701756
1875	345			103669	1813424
1890	609			131850	2000917
1900	846			152144	2240032
1910	1537			164687	2391782
1920	2429			173826	2649775
1930	2722			186920	2814194
1946	3421			215972	3156950
1950	3454			221701	3278546
1960	3811			237193	3591234
1990				239300	4247546
2000				239109	4478497

Tallene for perioden 1666-1835 for Lofoten og Vesterålen er hentet hos Bottolfsen (Bottolfsen 1995:160). For hele landet og for Nordland for perioden 1666-2000 er tallene hentet fra tabell 3.1 og 3.2 i publikasjonen *Historisk statistikk 1994* (NOS 1994) og fra tabell 12 i *Norges offisielle statistikk 1960* (NOS 1960), begge utgitt av Statistisk sentralbyrå. Tallene for Svolvær er hentet fra Alsvik (Alsvik 1963:343) unntatt de tre tallene i kursiv som er hentet fra Svolvær historielags internettside (Svolvær historielag).

I en slik situasjon bød det ikke på spesielt store problemer å få innført prinsippene om havdeling og settdeling. Det var liten konkurranse om plassene og alle som ønsket det, kunne få tildelt nattsett. Det er også forståelig at loven i en slik situasjon ikke var spesielt opptatt av å regulere leiesatsene for rorbuer og fiskehjell slik forordningen av 1786 hadde gjort (gjengitt i Bilag til Fiskeværskommisjonen 1888). Disse falt således ut av loven. Tvert i mot synes pågangen på leie av fiskehjell å ha vært så beskjeden at myndighetene la inn en rett for væreieren til å kunne kreve hjelleie også for fisk som ikke ble hengt på hjell, men solgt som råfisk til fiske-oppkjøpere. I tiden før krigen hadde klippfiskproduksjonen tatt seg kraftig opp, og konkurransen om fiskernes fisk hadde representert en reell trussel for husvertene (Solhaug 1976:92).

Det hersket således relativ ro omkring lofotfiskeriet i ordenslovens første tiår. Det hadde allerede fra slutten av 1700-tallet utviklet seg en forestilling om at værverten *eide* havet, dvs. at retten til å fiske der var knyttet til et leieforhold av rorbu og fiskehjell, til dels også av leveranse av fisk. Nå ble dette forholdet langt på vei gjort om til lov i ordenslovens paragraf 8: ”Skulde det befindes, at udi et Fiskevær er opført flere Roerboder, end der er Havstrækning til Sæt paa Søen, og at Tvistighed i denne Anledning opstaar, da bør Eierne af de Roerboder, som beviislig længst have Sæt paa Søen, have Fortrinsret dertil” (Lov 1816:§8, gjengitt i Grande 1996:255). De som hadde etablert et leieforhold til væreieren, hadde også sikret seg et bestemt sett på havet. Med stabile innsig var også gevinsten sikret for fiskeren. Som overoppsynsman, tildeler av sett og utleier av rorbuer hadde væreieren en sentral maktposisjon og en personlig interesse av å håndheve loven. Når han i tillegg formidlet de varene fiskerne trengte for fisket og tilværelsen for øvrig, fikk han en dominerende maktposisjon i lokalsamfunnet.

For de som stod utenfor, stilte det seg noe annerledes. Etter hvert som fisket tok seg opp på 1820-tallet og tiltrakk seg stadig flere fiskere, kom også interessemotsetningene mellom

aktørene til syne. Fokus for stridighetene i 1826-1827 var på rorbuforholdene, både kvaliteten og leieprisen. Den økte deltakelsen i fisket skapte et prispress på leie av rorbuer samtidig som utbyttet av fisket i disse årene var dårlig. Konflikten endte opp i loven av 7. august 1827 (Lov 1827) som satte krav til standard og vedlikehold og fastsatte en maksimalleie på 32 skilling per fisker mot 24 skilling i 1786 (Solhaug 1976:111). Loven skjerpet væreierens plikt til vedlikehold av rorbuene og til å skaffe nok hjellplass. Den påla imidlertid ikke væreieren noen forpliktelse til å leie ut, og med den store pågangen av fiskere som trengte rorbu, var væreieren posisjon sterk. Det ser derfor ikke ut til at loven fikk den prisdempende virkningen som myndighetene hadde tilsiktet (Solhaug 1976:112).

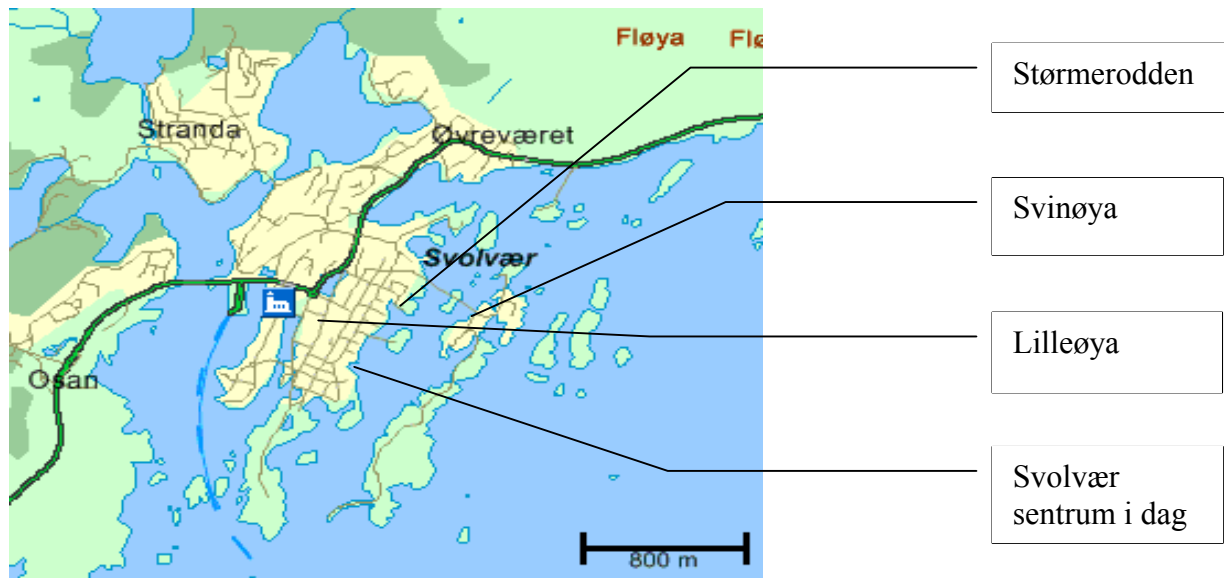
Neste periode med konflikt kom under høykonjunkturen 1839-1841. I 1840 ble det satt ned en kommisjon, lofotkommisjonen av 1840, som skulle utarbeide forslag til ny lofotlov. Kommisjonen foreslo å heve maksimalleien per mann fra 32 til 48 skilling. Antakelig representerte dette i virkeligheten et forsøk på å senke prisen. Leien ble angivelig på den tid betalt i naturalia, dvs. med fisk, og den sterke økningen i fiskeprisen fram mot 1841 drev den reelle huseleien i været. I 1827 representerte 32 skilling 24 råtorsk, i 1841 var den oppe i over 100 råtorsk. Den sterkt økende klippfiskproduksjonen på slutten av 1830-tallet førte til sterkt redusert behov for hjellplass. Fiskerne ønsket naturlig nok ikke å betale for den plassen de ikke benyttet, mens væreierne så sine inntekter truet og forsøkte å knytte rorbuleie til leie av fiskehjell (Solhaug 1976:114).

De fleste fiskerne på denne tiden foretrakk å selge fisken rå til oppkjøpere framfor å tilberede og frakte den til Bergen selv. Et kompromiss på striden om hjelleien var at fiskerne skulle betale 96 skilling per mann dersom de ikke benyttet seg av hjellplass. Hjelleie hadde utgjort en betydelig inntekt for væreierne. Solhaug mener at denne for et båtlag kunne representere opp til det dobbelte av rorbuleien (Solhaug 1976:114). ”Striden om hjell-leien er på en måte symptomatisk for den økende konkurransen som begynte å gjøre seg gjeldende i Lofoten i og med økende oppkjøp og en mer differensiert produksjon. [...] Råfisksalget gjorde fiskerne mindre avhengig av værverten enn før”, skriver Solhaug (Solhaug 1976:115).

Bortsett fra stridighetene i 1826-1827, i en lavkonjunktur, og i 1839-1841, i en høykonjunktur, (Solhaug 1976:108) var lofotfisket de første 20-25 årene under ordensloven preget av stabilitet. Fisket var konsentrert i øst, og i følge tradisjonen og samtidige beretninger var fiskerne fast etablert i *sine* vær.

Fiskernes tilhørighet til Svolvær

Overoppsynsmannens protokoll og væreierens manntallslistene gir oss anledning til å studere hvilke prestegjeld fiskerne i Nedre Svolvær kom fra og hvordan denne fordelingen på prestegjeld utviklet seg over tid. Den havteigen som var tillagt væreieren i Svolvær, var fastsatt ved befaring allerede 24. januar 1805 (Alsvik 1963:70). I vest grenset været mot Osan, i øst mot Helle (Alsvik 1963:75).

Kart over Svolvær (Kvasir 2003)

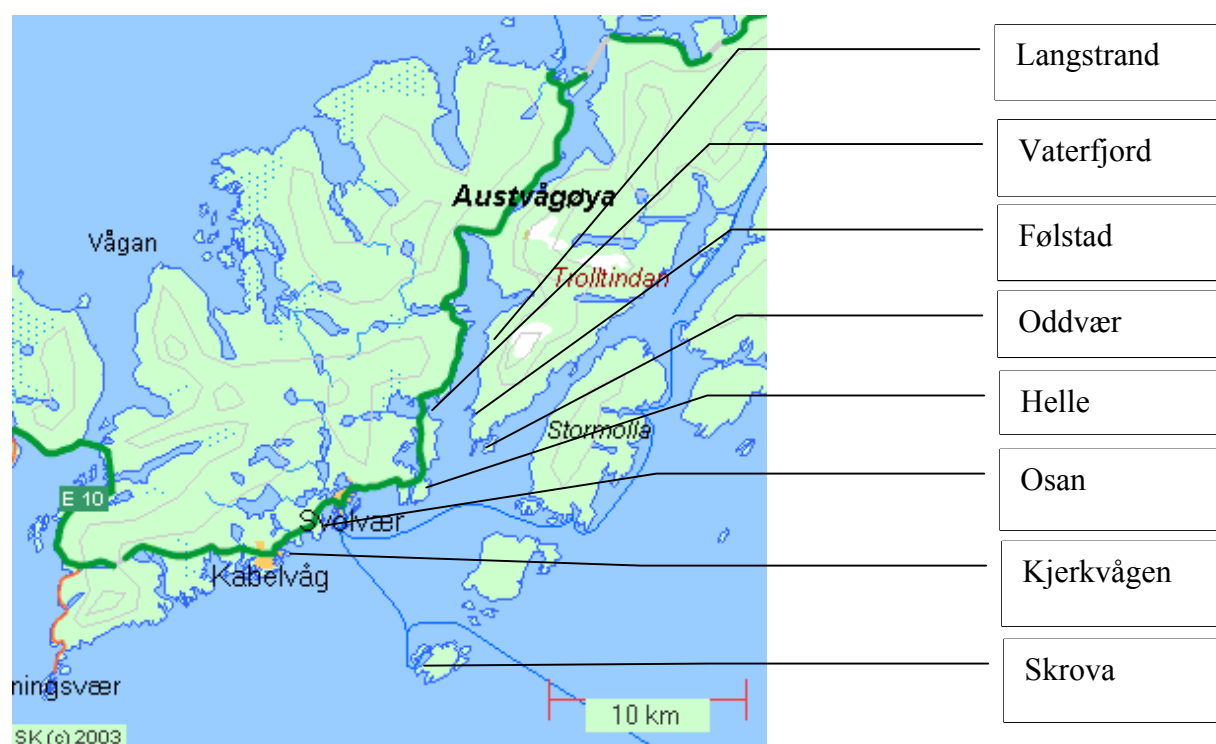
Kartskissen viser fiskeværet Svolvær i 2003. Væreieren i Nedre Svolvær holdt til på Svinøya, mens væreieren i Øvre Svolvær holdt til i Øreværet.

Ofte kan det være vanskelig å forstå hvorfor fiskere fra ett prestegjeld valgte ett fiskevær, mens fiskere fra naboprestegjeldet valgte et helt annet. Reiseavstanden til fiskeværet har tydeligvis ikke vært så avgjørende som en kanskje skulle tro. Det er rimelig å anta at valget skjedde ved en kombinasjon av tilfeldigheter og forsterkninger; fiskere som hadde opplevd gode forhold, næringsmessig og sosialt, et sted, har over noe tid trukket med seg hjembygdingene til samme været. Med stabile leieforhold utviklet det seg uten tvil sterke sosiale bånd mellom fiskerne i været.

Vea har studert fordelingen av fiskere på fiskevær og hjemsted inngående for perioden 1877-1923 basert på tall fra oppsynssjefen. Han finner at ”i tidsrommet 1877- ca 1907 har fiskerne en sterk tendens til å hope seg opp eller konsentrere seg i ett eller noen få bestemte fiskevær

år etter år. Særlig er denne tendensen markert i tida fram til århundreskiftet. Etter århundreskiftet og særlig fra 1907 og utover brytes dette mønsteret langt på vei. 80 - 90-åras relativt store stabilitet i den geografiske lokalisering av fiskerne opphører og erstattes av store variasjoner og skiftninger i fordelingen av fiskerne på de ulike fiskevær fra år til år. Bevegelsen av fiskerne følger en øst-vest-retning i tidsrommet 1907- ca 1917/19 og en vest-øst-retning i tidsrommet 1917/19-1923 ” (Vea 1980:57).

En sammenlikning av hans resultater med tallene fra *Protocoll for Overopsynsmanden i Svolvær* for perioden 1831-1835 og fra manntallslistene i Nedre Svolvær gir mulighet for å følge utviklingen over nesten 100 år. Lofotoppsynets virkeområde strakte seg i 1859 fra Brettesnes i øst til Lofotodden i vest. Svolvær oppsynsdistrikt omfattet fra 1859, foruten Svolvær og Osan, flere mindre steder i og omkring Austnesfjorden (Oddvær, Følstad, Langstrand, Vaterfjord og Helle). I lofotheretningene er tallene fra Svolvær og Osan atskilt fra tallene for de øvrige stedene.

Kart over Austvågøy med dagens veinett (Kvasir 2003)

Var fiskernes "tendens til å hope seg opp eller konsentrere seg i ett eller noen få bestemte fiskevær år etter år" like sterk i årene før 1877 som Vea har påvist at den var senere? Tabell 3 er basert på *Oppsynsprotokoll 1831-1835* og viser fordelingen av fiskere i fiskeværet Svolvær

i perioden 1831-1835. 85 % av fiskerne kom fra 5 prestegjeld (Ibestad, Vefsn, Trondenes, Tromsø og Tranøy). Forholdet mellom disse prestegjeldene er svært stabilt i perioden. 70 % av fiskerne kom fra Troms. Dette bekrefter den tidligere oppfatningen om at det særlig var tromsværinger som søkte til Svolvær.

Tabell 3 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1835

Prestegjeld	Antall båtlag						Antall båtlag i prosent					
	1831	1832	1833	1834	1835	Snitt	1831	1832	1833	1834	1835	Snitt
Ibestad	90	98	91	107	80	93	34	39	34	38	38	37
Vefsn	54	55	56	64	57	57	20	22	21	23	27	22
Trondenes	30	32	33	39	12	29	11	13	12	14	6	11
Tromsø	30	20	24	21	4	20	11	8	9	8	2	8
Tranøy	9	21	20	14	19	16	4	8	7	5	9	7
Lenvik	12	11	7	8	6	9	4	4	3	3	3	3
Sand	14	0	12	1	0	5	5	0	4	0	0	2
Skjervøy	6	2	10	3	0	4	2	1	4	1	0	2
Lødingen	1	1	2	2	13	4	0	0	1	1	6	1
Hadsel	1	5	3	10	0	4	0	2	1	4	0	1
Karlsøy	8	1	1	1	0	2	3	0	0	0	0	1
Vågan	0	1	4	0	4	2	1	0	1	0	2	1
Alstadhaug	2	1	2	1	3	2	1	0	1	0	1	1
Dyrøy	5	1	0	3	0	2	2	0	0	1	0	1
Andre	5	4	3	7	11	6	2	3	2	2	6	2
Totalt	267	253	268	281	209	255	100	100	100	100	100	100

Noen ganger synes det å være klare årsaker til at fiskere fra ett prestegjeld valgte ett spesielt fiskevær. Det var nok ingen tilfeldighet at over en tredjedel av alle fiskere i Svolvær i perioden 1831-1835 (gjennomsnittlig 37 %) kom fra Ibestad. Væreieren selv, Gunnar Berg, bodde nemlig store deler av året på farsgården i Ibestad og flyttet ikke permanent til Svolvær før på slutten av 1850-tallet (Alsvik 1963:94). Faren, Gunner Berg, var en høyst respektert mann i Ibestad. Han var en *polyhistor* med svært vide interesser. Ved sin død etterlot han seg over tusen bøker (Alsvik 1963:54). Han hadde nære forbindelser med handelsmannen Jens Bing Dons d. e. (1771-1823) i Hamnvik på øya Rolla. I 1828 ble han gift med hans datter, Maren Andrea Dons (1800-1898). Væreier Gunnar Berg var derved søskenbarn med den neste handelsmannen i Hamnvik, Nicolai Normann Dons (1798-1891). Lars Berg beskriver i dagboken sin den nære sosiale kontakten han hadde med Donsfamilien, ikke minst med sin jevnaldrende tremenning Jens Bing Dons d. y. (1829-1919). Denne drev fra 1872 firmaet *N. Dons & Søn* og hadde mange kommunale verv på hjemstedet (Ytreberg 1941:263). Det er meget sannsynlig at det var nærliggende for fiskere fra Ibestad som hadde handlet hos Dons, å leie seg inn hos handelsmannens slekt i Svolvær.

Manntallslistene viser de samme stabile forholdene i de første årene etter 1843, men de antyder at ting forandret seg mot slutten av 1840-tallet. Informasjon om hjemstedskommune synes ikke lenger å være av så stor betydning. I 1858 er hjemstedsprestegjeld oppgitt bare for halvparten av fiskerne, og i 1867 oppgis det ikke er det hele tatt. Tabell 4 viser denne utviklingen.

Tabell 4 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1867 (angitt i prosent)								
Prestegjeld	Ibestad	Vefsn	Trondenes	Tromsø	Tranøy	Andre	Uoppgitt	SUM
1831-1835	37	22	11	8	7	15	0	100
1843	37	24	11	2	6	20	0	100
1844	33	28	9	0	8	20	2	100
1845	36	19	16	2	11	16	0	100
1848	48	12	19	2	2	10	7	100
1853	9	6	12	1	8	25	39	100
1858	10	6	11	0	1	23	49	100
1862	6	3	0	2	0	5	84	100
1864	0	0	0	0	0	8	92	100
1866	0	0	0	0	0	3	97	100
1867	0	0	0	0	0	0	100	100

I Tabell 5 er fiskerne fordelt etter hjemstedsprestegjeld der dette er oppgitt. Selv om tallene er små, virker det som om det inntrådte en større grad av labilitet på slutten av 1840-tallet. Bl. a. ser det ut som om fiskere fra Vefsn har søkt lykken andre steder, mens fiskere fra andre prestegjeld har fylt opp for dem som har blitt borte. I den grad en kan trekke noe ut av så små tall, kan det se ut som om ting falt tilbake til det gamle i 1862, unntatt for Trondenes.

Tabell 5 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1867 der dette er oppgitt (angitt i prosent)							
Prestegjeld	Ibestad	Vefsn	Trondenes	Tromsø	Tranøy	Andre	SUM
1831-1835	37	22	11	8	7	15	100
1843	37	24	11	2	6	20	100
1844	34	29	9	0	8	20	100
1845	36	19	16	2	11	16	100
1848	52	13	20	2	2	11	100
1853	15	10	20	2	12	41	100
1858	20	12	21	0	2	45	100
1862	38	19	0	12	0	31	100
1864	0	0	0	0	0	100	100
1866	0	0	0	0	0	100	100
1867	0	0	0	0	0	0	0

Labiliteten fra slutten av 1840-tallet og gjennom 1850-årene passer godt med det vi vet om at det i perioden 1846-1858 var *vestlofotfiske* og at mange fiskere søkte vestover.

Amtmannsberetningene for Nordlands Amt gir fyldige beskrivelser av disse årene. Flere år

holdt mellom 50 og 62 % av fiskerne til vest for Henningsvær (Amtmannsberetningene 1846-1850 og 1851-1855, gjengitt i Solhaug 1976:135).

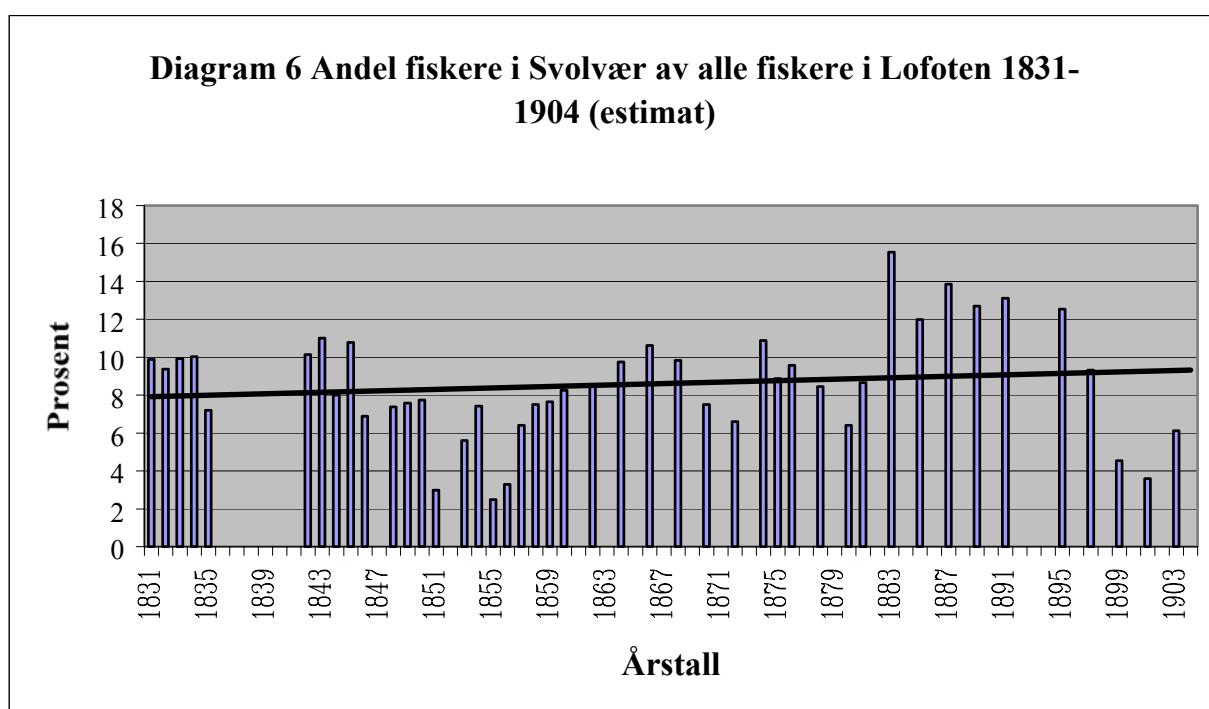
I sin generelle drøftelse av skreiinnsigets betydning for fordelingen av fiskere på fiskevær på 1800-tallet, betoner Vea fiskernes prioritering av Øst-Lofoten: "Det var derfor en stor treghet forbundet med det å bevege seg vestover. Var fisket relativt bra i øst forble majoriteten av fiskerne her, selv om fisket kunne være enda bedre i vest. Det ser ut som om det bare var i perioder med flere år på rad feilslått fiske i Østlofoten at hovedmassene av fiskere kunne komme i bevegelse -vestover" (Vea 1980:63). Basert på informasjonen hos Solhaug om den store tilstrømningen til Vest-Lofoten i perioden 1846-1858 (Solhaug 1976:134-36), modifierer han dette noe: "Dette viser at fiskerne selv mens fisket ble drevet på gammel vis - med tradisjonelle åpne ro- og seilfartøyer, kunne komme i bevegelse. Likevel synes den store forflytningen vestover i perioden 1845-60 å representere et unntak fra det som var regelen, nemlig at fiskerne fordelte seg etter et regelmessig mønster på Øst- og Vestlofoten - med den overveiende konsentrasjonen i øst" (Vea 1980:63).

Tabell 4 indikerer at fiskerne fra de forskjellige prestegjeldene reagerte forskjellig på den nye situasjonen som oppstod rundt 1846. Det kan se ut som om fiskerne fra Vefsn resonnerte at de ville forsøke seg der det så ut til å være bedre forhold, mens fiskerne fra Trondenes håpet på at det skulle bli bedre tider i Svolvær. Det er i hvert fall åpenbart at de ikke reagerte synkront. Ibestadfiskerne ser ut til å ha mistet tålmodigheten i 1853, mens et stort antall fiskere fra andre prestegjeld det samme året strømmet til Svolvær i den ledigheten på rorbuer som da oppstod. Fiskerne fra Ibestad og Vefsn ser ut til å ha kommet tilbake i 1862, mens fiskerne fra Trondenes av en eller annen grunn ser ut til å ha forsvunnet. Etter å ha kommentert andre kilders angivelser om motviljen hos fiskerne mot å forlate Øst-Lofoten, skriver Vea: "Denne tregheten skyldes nok ikke bare at fiskerne var knyttet til Østlofoten som sådan, men at de var knyttet til bestemte fiskevær her som de tradisjonelt hadde soknet til" (Vea 1980:65).

Det kan nok tenkes at det er denne sosiale dimensjonen som væreierens manntallslistene gir melding om. Det virker avgjort som om fiskerne fra de enkelte prestegjeldene har hatt interne drøftelser framfor den kommende sesongen. I disse refleksjonene er det liten tvil om at de betingelsene og de øvrige forholdene som de hadde opplevd i *været*, spilte inn, sammen med vurderinger av hvor sjansene for å finne lykken var størst det kommende året.

Det er helt tydelig at det rundt 1850 inntrådte en bevegelse i fiskernes tilhørighet. Hadde væreieren mistet grepet? Var den stabile relasjonen mellom væreier og fisker allerede brutt, 10 år før friloven? I den grad en kan se på den stabile situasjonen i perioden 1831-1835 som uttrykk for en binding mellom fisker og væreier, er det like klart at denne bindingen ikke kan ha vært særlig sterk 15 år senere. Den har i hvert fall ikke vært sterkere enn at fiskerne kunne, og turde, søke lykken andre steder.

Overoppsynsmannens protokoll, manntallslistene og lofotberetningene gir mulighet for å følge fiskernes valg av Svolvær som tilholdssted helt fram til 1904. Diagram 6 viser antall fiskere med tilhold i Svolvær i perioden 1831-1904 i prosent av totalantall fiskere i Lofoten.

Totalantallet fiskere i Lofoten framkommer direkte av tabellen bak Diagram 1. Som påfølgende framstilling viser, er det noe mer omstendelig å komme fram til tallene for antall fiskere i Svolvær.

Antall båtlag i hele Svolvær i perioden 1831-1835 framgår av *Oppsynsprotokoll 1831-1835*. Ved å regne 5 mann per båtlag kan totalantall fiskere i Svolvær i denne perioden beregnes. For perioden 1842-1880 er tallene for antall fiskere i Nedre Svolvær registrert for 13 årganger av manntallslistene. For de mellomliggende årene er antall fiskere beregnet ut fra antall båtlag. Antall fiskere per båtlag for disse årene er beregnet ved interpolering, dvs. ved å

benytte middelverdien av tallet for foregående og kommende år. Antall fiskere per båtlag lå i perioden på mellom 5,0 og 5,5. Tallene for antall båtlag for 1842 og 1846 er hentet fra Solhaug (Solhaug 1976:117,135,136).

Tallene for antall fiskere i Nedre Svolvær for perioden 1842-1880 er deretter korrigert til å omfatte hele været. I 1836 eide Berg 84 av de 120 rorbuene i Svolvær (Alsvik 1963:52), mens han i 1860-årene eide 81 av 140 rorbuer (Alsvik 1963:79). Basert på manntallslistene og på Veas oversikt over antall rorbuer i hele Svolvær (Vea 1980:185), kan Bergs andel av rorbuene beregnes for annet hvert år i perioden 1881-1904. Ved hjelp av interpolering er Bergs andel av alle rorbuene i Svolvær i perioden 1842-1880 beregnet. Antall fiskere i hele Svolvær i denne perioden er deretter beregnet basert på dette.

For perioden 1881-1904 er Veas tall for antall fiskere i Svolvær benyttet (Vea 1980:191,185). I hans tall er fiskere med tilhold i Osan inkludert. Ca 3,5 % av alle fiskere i Svolvær hadde på 1880- og 1890-tallet tilhold der. Jeg har ikke gjort forsøk på å trekke disse ut fordi tallet er lite. Jeg kjenner ikke til hvor mange fiskere som kan ha hatt tilhold i Osan før 1881.

Vea opererer med et noe høyere totalantall fiskere i Svolvær enn det jeg har kommet fram til. Han har i tillegg til fiskerne i Osan inkludert fiskere som bodde i losjijhus. Disse hadde en kapasitet på 1050-1350 fiskere i perioden 1881-1904 (Vea 1980:185). Med fratrekk for disse, finner Vea inntil 1000 flere fiskere enn meg på 1880- og 1890-tallet. Avviket representerer nok forskjeller i opptellingsmåte hos væreieren og oppsynssjefen. Jeg har ikke kjennskap til at det eksisterte losjijhus i Svolvær i perioden 1831-1858.

Vea opererer med et topptall i 1883 på 4851 fiskere i Svolvær. Med et totalantall fiskere i Lofoten det året på 31221, betyr det at 16 % det året oppholdt seg i Svolvær. I 1901 er tallet nede i 667 av 18555, dvs. 3,6 %.

Som trendlinjen i Diagram 6 viser, lå andelen fiskere i Svolvær av alle fiskere i Lofoten ganske stabilt på rundt 8-10 % gjennom hele perioden. Nivået lå noe høyere i perioden 1883-1891, antakelig delvis fordi Veas tall er høyere enn mine. Enkelte år på 1850-tallet og ved århundreskiftet lå nivået en god del lavere. Svolværs popularitet var således meget stabil gjennom det aller meste av 1800-tallet.

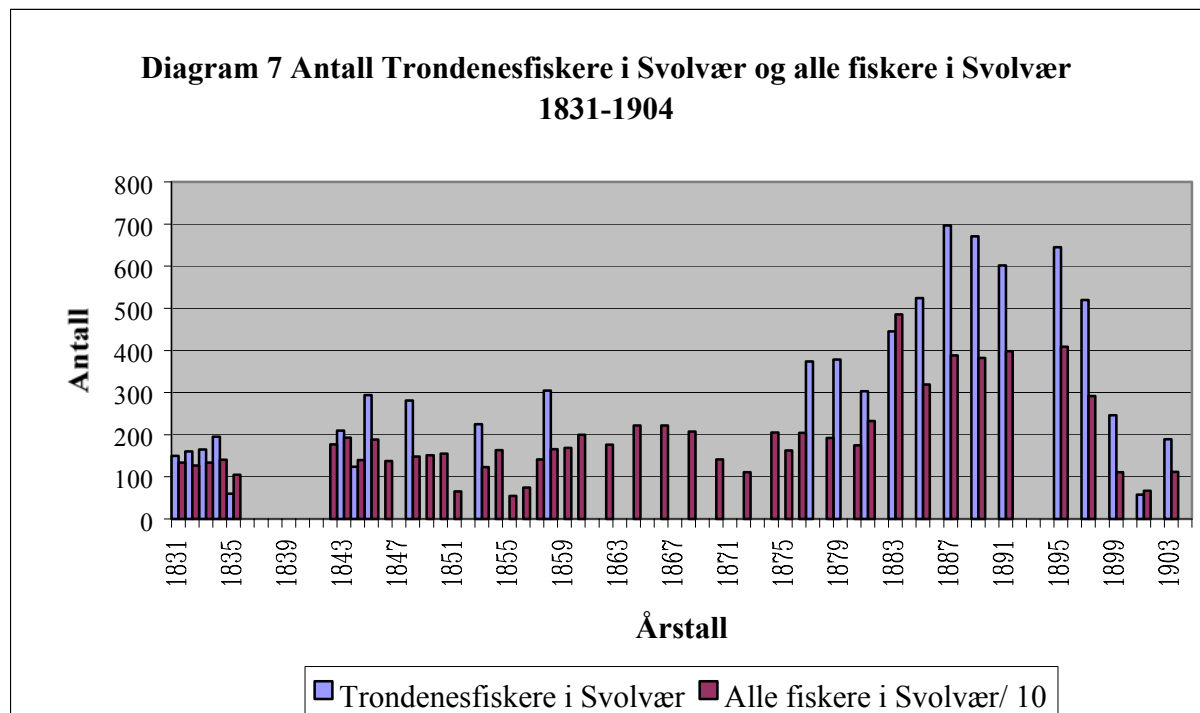
Trondenesfiskernes tilhørighet til Svolvær

Andel Trondenesfiskere i Svolvær av alle fiskere i Svolvær 1831-1904

Ved å følge fiskernes fordeling på de enkelte fiskevær over en årrekke, kan vi ytterligere danne oss et bilde av fiskernes tilhørighet. Veia har laget oversikter over hvordan fiskere fra 6 prestegjeld fordelte seg på værene i Lofoten i perioden 1877-1923 (Veia 1980:190-195). Av Tabell 8d framgår det hvor mange Trondenesfiskere som hadde tilhold i Svolvær i perioden 1881-1904 (Veia 1980:191). Med tall fra *Oppsynsprotokoll 1831-1835* og manntallslistene kan Trondenesfiskernes forhold til Svolvær studeres fra 1831.

Antall båtlag med Trondenesfiskere i hele Svolvær framgår av *Oppsynsprotokoll 1831-1835*. Antall fiskere er igjen utregnet på grunnlag av 5 mann per lag. Av manntallslistene framgår antallet fiskere fra Trondenes i Nedre Svolvær ved at det er opplyst hvor mange mann høvedsmannen betalte for. Antall fiskere er opptalt for årene 1843, 1844, 1845, 1848, 1853 og 1858. Antall Trondenesfiskere i hele Svolvær i perioden 1842-1880 kan beregnes på samme måte som totalantallet fiskere i hele Svolvær i Diagram 6.

Diagram 7 viser antall fiskere fra Trondenes med tilhold i Svolvær og totalantall fiskere i Svolvær i perioden 1831-1904. For å gjøre diagrammet leselig, har det vært nødvendig å

forminske aksen for totalantall fiskere i Svolvær til en tiendedel. Jeg har ikke gjort noe forsøk på å beregne eventuelt tillegg av juksafiskere i perioden 1831-1858. Hensikten med diagrammet er primært å framstille Trondenesfiskernes andel av alle fiskere i Svolvær. Antall juksafiskere fra Trondenes var antakelig lite, men andelen Trondenesfiskere ville antakelig ha blitt litt lavere dersom juksafiskerne var tatt med.

Det mangler tall for lengere perioder, men det ser ut som om det var en tendens til et stigende antall fiskere fra Trondenes med tilhold i Svolvær i hele perioden 1831-1895, spesielt fra og med 1883. Toppunktet ble nådd i 1887 med 697 Trondenesfiskere i følge Vea. Etter 1897 falt antallet kraftig, og de årlige variasjonene ble større. I 1901 var antallet helt nede på 58.

Svingningene fra år til år var store selv på 1830-tallet; i 1834 rodde 197 mann fra Trondenes i Svolvær, i 1835 er tallet nede på 63. Det er vanskelig å gi noen umiddelbar forklaring på denne reduksjonen. Enten har det vært færre Trondenesfiskere i Lofoten det året, eller så har de har dratt andre steder.

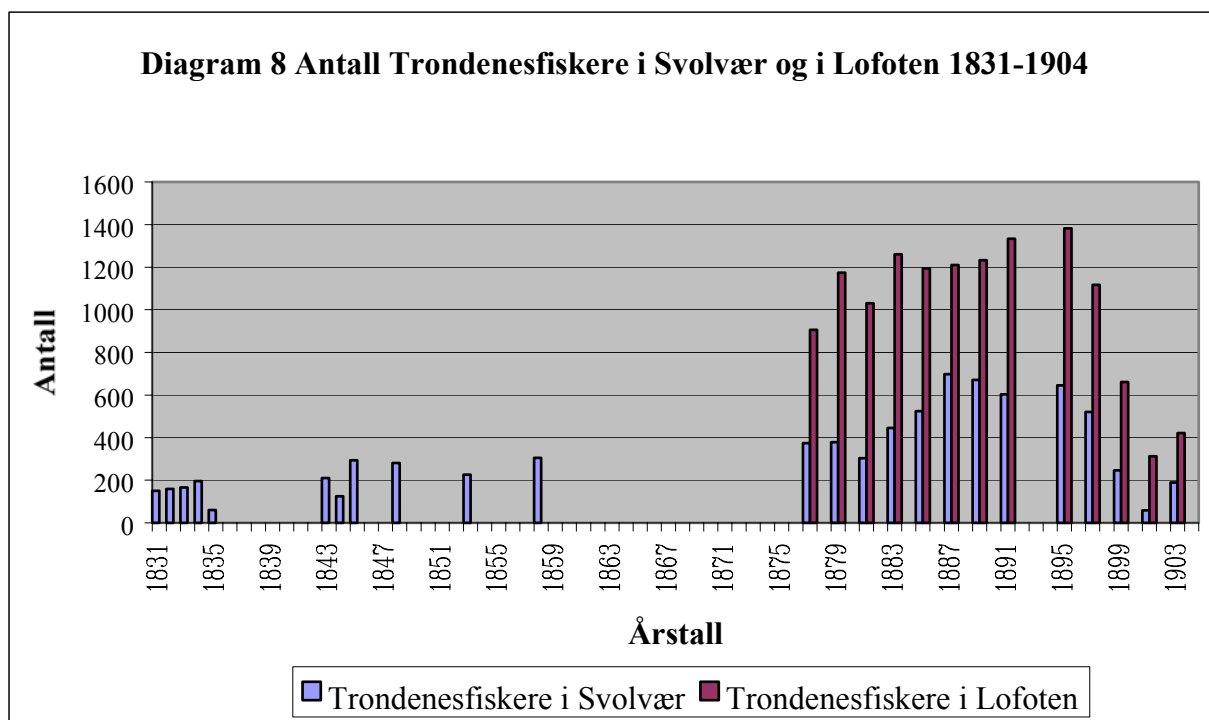
Det at andelen Trondenesfiskere er mindre i 1835 enn i 1834, samtidig som totalantallet fiskere i Svolvær var lavere i 1835 enn i 1834, forsterker inntrykket av at Trondenesfiskerne holdt seg aktivt unna Svolvær i 1835. Hvor de ble av, kan vi ikke si noe om ettersom vi ikke vet noe om de resterende Trondenesfiskerne på denne tiden.

Utviklingen i totalantall fiskere i Svolvær er omtrent den samme som for antall fiskere fra Trondenes i Svolvær. Det betyr at Trondenesfiskernes andel av alle fiskere i Svolvær ikke viser noen klar tendens til endring gjennom perioden. Selv om andelen svingte noe fra år til år, lå den stort sett på mellom 10 og 20 %, gjennomsnittlig 15 %. De variasjonene som forekom, skyldtes endret deltakelse fra Trondenesfiskerne og/ eller endret deltakelse av fiskere fra andre prestegjeld som uttrykk for variasjoner i fisket og/ eller i deltakernes preferanser.

Andel Trondenesfiskere i Svolvær av alle Trondenesfiskere i Lofoten 1831-1904

Er det mulig å finne ut noe om endringene i antall Trondenesfiskere i Svolvær reflekterte noe mer enn svingninger i deltakelsen av fiskere fra Trondenes i lofotfisket? Finnes det indikasjoner på at de i perioder foretrakk Svolvær framfor andre vær? Går det an å få tak i en *vilje* bak forandringene i deres tilholdssted? For perioden 1877-1923 har vi data over hvor

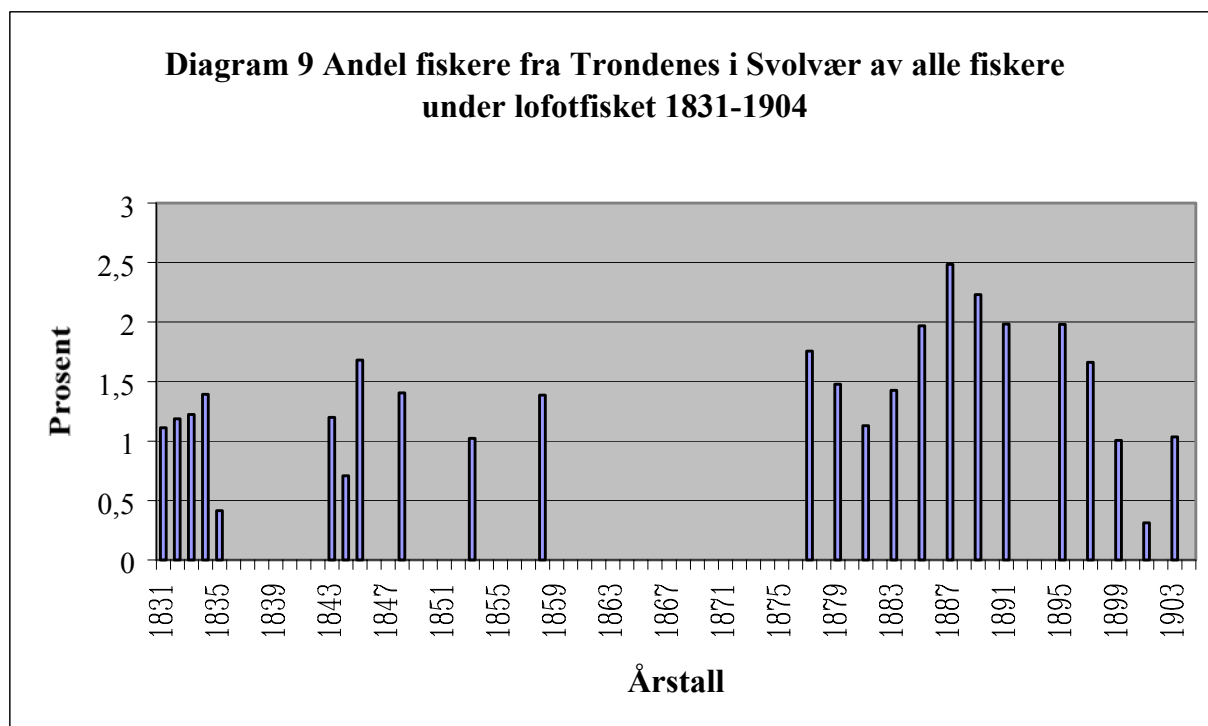
mange Trondenesfiskerne som oppholdt seg i de forskjellige værene (Vea 1980:191). Det vil si at vi kan beregne totalantallet Trondenesfiskere i Lofoten fram til 1904. Disse tallene er satt sammen med tallene på hvor mange Trondenesfiskere som oppholdt seg i Svolvær i Diagram 8.

Diagrammet gir et uttrykk for Trondenesfiskernes preferanser om tilholdssted og om endringer i disse preferansene i perioden 1881-1904. Andelen av totalantallet Trondenesfiskere i Lofoten som søkte tilhold i Svolvær, lå da mellom 29 og 58 %. Av Diagram 7 og Diagram 8 kan en slutte at Trondenesfiskernes store og økende tilstedeværelse i Svolvær på 1880-1890-tallet *både* skyldtes en generelt øket deltakelse i lofotfisket og en øket preferanse for Svolvær. Vea finner at Svolvær i perioden 1883-1895 hadde en underkapasitet på 10-15 % (Vea 1980:185). I denne situasjonen klarte altså et økende antall Trondenesfiskere å skaffe seg husrom. Når også andelen av alle Trondenesfiskere i Lofoten som søkte til Svolvær øker, vitner dette om en stor grad av preferanse for Svolvær. Her trivdes de, og her hadde de forhåpninger om godt utbytte av fisket. Antakelig må de også ha etablert gode forbindelser både til væreier og til de andre fiskerne i været.

Hvordan Trondenesfiskernes preferanser varierte før 1877, er det vanskelig å si noe om fordi vi ikke vet eksakt hvor mange fra prestegjeldet som deltok i lofotfisket i denne perioden. Men

dersom en antar at antall fiskere fra Trondenes varierte i takt med den totale deltakelsen i lofotfisket, vil en sammenlikning mellom hvor mange Trondenesfiskere det var i Svolvær og hvor mange fiskere som totalt deltok under lofotfisket, være et uttrykk for en slik preferanse. Diagram 9 viser at på 1800-tallet representerte antallet Trondenesfiskere i Svolvær jevnt over 1-2 % av alle fiskere i Lofoten, dvs. at andelen av alle Trondenesfiskere i Lofoten som hadde tilhold i Svolvær antakelig var ganske stabilt. Unntaket er nettopp 1880-1890-tallet da Trondenesfiskerne i særlig stor grad søkte til Svolvær. Tallene hos Veia viser at svingningene i deltakelsen av Trondenesfiskere i Svolvær ble langt større på 1900-tallet fram til 1923.

Igjen representerer 1835 et avvik med lav andel Trondenesfiskere i Svolvær. Samtidig med at Trondenesfiskerne, og Tromsøfiskerne, uteble fra Svolvær i 1835, økte tilstrømningen fra andre prestegjeld, for eksempel Tranøy og Lødingen, jf. Tabell 3. Det viser at båndene til været ikke var sterkere midt på 1830-tallet enn at slike årlige fluktuasjoner kunne forekomme.

Vestlofotfiske kontra østlofotfiske for Trondenesfiskerne

Som nevnt har både Veia og Solhaug vært opptatt av fiskernes preferanse for Øst-Lofoten, også i perioder med vestlofotfiske. Er det mulig å si noe mer om hvordan fiskerne forholdt seg til om det var vestlofotfiske eller østlofotfiske, basert på Svolvær-materialet? Jeg har

sammenliknet tall for Trondenesfiskerne fra perioden 1831-1858 i dette materialet med tallene fra Vea for perioden 1877-1904.

Det var fremdeles 281, 225 og 305 Trondenesfiskere i Svolvær i henholdsvis 1848, 1853 og 1858, selv om Vest-Lofoten på den tiden tiltrakk seg majoriteten av fiskerne, jf. Solhaug 1976:135. Deres preferanse for Svolvær, basert på Diagram 9, ser også ut til å ha vært uendret. Deres andel av alle fiskere i Svolvær i disse årene lå stabilt på ca 20 %, dvs. det doblete av perioden 1831-1835. Trondenesfiskerne hadde således en svært høy terskel for å dra vestover, selv etter mange år med dårlig fiske i øst, jf. Vea 1980:63.

For perioden 1877-1891 kan vi sammenholde Veas tabell (Vea 1980:191) med Solhaug angivelser om fiskernes fordeling i perioden (Solhaug 1976:310). Høy prosent østlofotfiske kunne tenkes å korrelere med mange fiskere fra Trondenes. En slik korrelasjon er det vanskelig å finne. Det var flere fiskere fra Trondenes i Svolvær i 1887 (697 fiskere) da 14576 fiskere (52 % av alle i Lofoten) var i Øst-Lofoten enn i 1883 (445 fiskere) da hele 18733 fiskere (60 % av alle i Lofoten) holdt til der. I 1887 utgjorde Trondenesfiskerne i Svolvær 4,8 % av alle fiskere i Lofoten, i 1883 utgjorde de 2,4 %.

Basert på tall for fiskere fra ett prestegjeld, kan jeg således ikke finne holdepunkt for en systematisk sammenheng mellom fiskernes tilholdssted og østlofot-/ vestlofotfiske, verken tidlig eller sent på 1800-tallet.

Vea har lansert hypotesen om at "fiskerne søkte til de fiskevær og de områder av Lofoten hvor fisket hadde vært best ved forrige års lofotfiske" (Vea 1980:64) og har forsøkt å sannsynliggjøre denne med tall fra Vest-Lofoten for årene 1884-1893. Likevel konstaterer han at "det er slående at de store årlige vekslingene i fangstutbyttet ikke førte til en tilsvarende veksling i den relative deltakelsen av fiskere i Vestlofoten" (Vea 1980:64). Jeg kan derfor ikke se at han har belegg for hypotesen sin, og jeg finner heller ikke selv tegn på en slik rasjonell adferd på slutten av 1800-tallet.

For tiden før friloven finnes det ikke så detaljerte tall over fangstutbytte at noen slik hypotese kan testes. Det er utvilsomt at det i perioden 1846-1858, og i andre perioder, var en totalbevegelse mot vest, men denne bevegelsen var svært forskjellig for de forskjellige

grupper fiskere. Det er ikke sannsynlig at den hadde sin hovedbegrunnelse i kunnskap om fangsutbyttet det foregående år.

Solhaug beskriver situasjonen i perioden 1846-1858 slik: ”Fiskerne var kommet på flytting. År etter år dro de vestover. Det var et påtvungent oppbrudd. Fiskerne foretrakk ikke Vestlofoten på grunn av det rike innsiget; de ble nødt til å dra vestover fordi fisket sviktet i øst” (Solhaug 1976:137). Som en hovedtendens er konklusjonen riktig, men som jeg har vist og vil komme nærmere inn på, var nok ikke bevegelsene så enhetlige og entydige som han antyder.

Fiskets gang og rasjonell adferd

Vi har sett at det allerede på 1830-tallet var bevegelser i fiskernes tilhold fra år til år. I hvilken grad forflyttet fiskerne seg innenfor den enkelte fiskesesongen? Vea refererer til disse bevegelsene, men har ikke gjort noe forsøk på å tallfeste dem (Vea 1980:10-11). Basert på argumentene om at fiskerne holdt seg der de hadde fått innpass og følte seg hjemme, kombinert med forestillingen om at de hadde få muligheter for å vite hvordan fisket var andre steder, er det rimelig å anta at fiskerne stort sett holdt seg i ro hele sesongen på det stedet de hadde tatt tilhold.

Det er sannsynlig at virkeligheten var noe mer dynamisk enn som så. I dagboken til Lars Berg er det allerede fra 1849 gjentatte henvisninger til at fiskerne ”kom flyttende”, særlig fra vest, p.g.a. dårlig fiske. Det gis et bilde av stor grad av dynamikk der det hele tiden synes å være en bevegelse av båter som bringer med seg informasjon om *hvordan fisket går*. Flest slike angivelser er det på 1850- og 1870-tallet. Angivelsen i dagboken fra 17. mars i kriseåret 1858 er typisk: ”Paa Line fremdeles smaat Nogle Baade flyttede mod vest men kom strax tilbage da Fisket vestenfor var endnu daarligere”. Mange av bevegelsene var nok mer forårsaket av dårlige forhold der fiskerne oppholdt seg enn av informasjon om bedre forhold andre steder. Men det er også eksempler på positive meldinger, for eksempel 3. mars 1880: ”flyttede mange Fiskere til Stamsund hvorfra gode Efterretninger”.

Å sørge for at fisket foregikk der fisken fantes var nettopp et svært sentralt tema for mennene bak friloven. Rapporteringene til overoppsynsmannen skulle danne grunnlag for årlige rapporteringer tilbake til fiskerne slik at de kunne få kunnskap til å handle *rasjonelt*. Som vi

har sett, tyder det ikke på at de årlige beretningene fungerte etter denne hensikten. Det var behov for langt mer dagsaktuell informasjon. Motzfeldt foreslo allerede i sin innberetning i 1859 at det burde opprettes telegrafforbindelse mellom fiskeværene. ”En sikker meldingstjeneste var nødvendig for at prinsippet om fritt fiske skulle fungere” (Alsvik 1963:76). Den første telegraflinje i Norge ble strukket i 1855. Allerede i oktober 1861 var *Lofotanlegget* ferdig. Det strakte seg fra Brettesnes til Sørvågen med 8 *fisketelegrafstasjoner*. I tillegg var det en feltstasjon på Skrova. Motzfeldt var nyutnevnt ekspedisjonssjef for postverket og hadde derved syn for viktigheten av moderne kommunikasjon (Grande 1996:75).

Fiskebåtenes begrensede bevegelighet har vært anført som en grunn til fiskernes begrensede forflytninger i løpet av sesongen. ”Det var etter 1860-årene at nordlandsbåtene ble bygd større og drygere”, skriver Thorsvik. Han gir friloven æren for denne endringen: ”Lofotloven fra 1857 – satt ut i livet i 1859 – ga fritt fiske og anledning til å fangste hvor utbyttet var best. Nå begynte fiskerne å følge skreien på dens innsig, og båtene ble for små. Tiden var kommet for å skaffe seg bedre farkoster” (Thorsvik 1977:215). Dette passer for så vidt med at forholdene virker stabile i Svolvær i perioden 1831-1835, men jeg finner at fiskerne var i betydelig bevegelse lenge før 1860. Den neste endringen i fiskernes bevegelsesmønster ser ut til å ha inntruffet etter århundreskiftet, slik Vea beskriver det (Vea 1980:57). Når Vea ser store endringer etter 1907, skyldes disse framveksten av motordrevne fiskebåter. Den første motordrevne båten kom på Lofothavet i 1905, i løpet av 15 år var det godt over 1000 av dem (Vea 1980:70).

Værtvang eller konkurranse?

En annen grunn til å flytte på seg kunne være å forsøke å få bedre pris for fangsten et annet sted. Det har vært forskjellige synspunkt på om det forelå *værtvang* under lofotfisket, dvs om fiskerne ble tvunget til å levere fangsten sin til væreieren, og til den pris han bestemte, for å få leie hans rorbuer. Påstander om værtvang på Nord-Vestlandet var årsaken til oppnevningen av Fiskeværskommisjonen i 1884. Denne kom til at en med rette kunne snakke om slik tvang i dette område, men at formalisert værtvang ikke har eksistert i Lofoten.

På den annen side har det uten tvil foreligget et betydelig forventningspress på fiskerne om at de også leverte fangsten til væreieren de leide rorbu hos. Spesielt gjaldt dette dersom fiskeren

også hadde gjeld på butikken. Veia viser til eksempler fra 1900-tallet på at fiskere som leide hos væreieren fikk *rødt kors* i *kontraboka* dersom de handlet hos konkurrerende fiskeoppkjøpere (Veia 1980:135).

Hans Johan Bjørnstad (1904-1981) refererer også til eksempler på dette. Hans oppsummering av fiskerens frihet til salg står i kontrast til det Fiskeværskommisjonen kom til: ”Ad mange veier og omveier var væreieren kommet fram til det ønskede resultat: Enerett til å kjøpe den fangst som fiskeren bragte til land. I riktig gamle dager ble en slik leveringsklausul i mer eller mindre forblommet form simpelthen tatt inn i festekontrakten” (Bjørnstad 1970:57). Bjørnstad arbeidet i en årrekke som oppsynsmann for lofotfisket og som advokat i Svolvær. Han hadde således et førstehånds kjennskap til forholdene fra 1930-tallet og framover. I forbindelse med omtale av festekontraktene som fiskerne måtte skrive under på, skriver han: ”Væreieren fryktet og avskydde som pesten tanken på konkurranse i enhver tenkelig form, og disse kontraktene bar bud om det. Jeg har sett mange slike aktstykker” (Bjørnstad 1970:51). Hvilken tidsperiode Bjørnstad referer til, er noe uklart, og det kan vel reises tvil om hans historiske etterrettelighet.

Selv om en skulle stå fritt til å levere hos en annen væreier, kunne det koste dyrt å reise lange veier i slikt håp. Det er lite som tyder på at dette ble gjort i noe større omfang i første halvdel av 1800-tallet. Da var det mer nærliggende å forsøke å få solgt til en av de mange oppkjøpsbåtene. Tradisjonelt hadde produktet av lofotfisket, tørrfisken, blitt fraktet til Bergen med nordlandsjektene for salg på Bryggen. Denne transporten ble organisert av fiskerne selv, etter hvert også av lokale handelsmenn eller væreiere.

På slutten av 1700-tallet begynte oppkjøpere sørfra, særlig fra Nordvestlandet, å reise nordover for å kjøpe fisk. Denne oppkjøpsvirksomheten var sterkt tilskyndet av klippfisktilvirkningen som økte kraftig fra rundt 1790-årene og som krevde råstoff i form av råfisk (Solhaug 1976:87). Gjennombruddet for garn og line 1760-1800 påskyndet den økende klippfiskproduksjonen 1790-1807. Sviktende fiske på Helgeland og på Møre gjorde også at produksjonen ikke holdt følge med etterspørselen. von Buch anslår at det under lofotfisket i 1807 deltok over 300 kjøpefartøyer fra Kristiansund, Molde, Sunnmøre og Bergen (Solhaug 1976:87).

Oskar Kristiansen mener at klippfiskeeksporten i årene 1804-1806 var kommet opp i om lag 1/3 av den samlede utførsel av tørrfisk og klippfisk (Kristiansen 1925, gjengitt i Solhaug 1976:88). Etter nedgangsperioden under og etter napoleonskrigene, økte antall oppkjøpsfartøyer kraftig i perioden 1825-1829, samtidig med at klippfiskeeksporten gikk i været. Solhaug stipulerer antall kjøpefartøyer i 1829, like før Bergs protokoll tar til, til 160 (Solhaug 1976:107).

På det tidspunkt da væreier Berg startet opp sin handelsvirksomhet og begynte å føre sine protokoller, eksisterte det åpenbart et betydelig alternativt marked for fiskerne i været hans. I hvilken grad dette representerte en reell trussel for ham og hvordan han eventuelt forholdt seg til denne, vil jeg drøfte i kapitlet om rorbuer. I denne omgang vil jeg konkludere med at fiskerne hadde reelle alternativer for avsetning av fisken sin helt fra det tidspunktet når Svolvær-materialet tar til.

Oppsummering

Selv om gjennomgangen i dette kapitlet har vist en rekke stabile trekk i fiskernes tilhørighet til Svolvær, har den også vist at forholdene kanskje var mer dynamiske under det meste av 1800-tallet enn det man vanligvis har forestilt seg og at denne dynamikken satte inn tidligere enn mange har trodd. Det kan virke som om den første perioden som Svolvær-materialet gir informasjon om, perioden 1831-1835, best svarer til forestillingen om fiskerne som hadde fast tilhold i *sine* vær. Kanskje kan denne perioden representere slutten på en situasjon som var bestemt av fiskebåtenes begrensede bevegelighet.

Fra 1840-tallet og gjennom hele århundret er det tydelig at fiskerne har hatt evne og vilje til forflytninger dersom de har funnet dette tjenlig, men at de enkelte gruppene av fiskere har gjort forskjellige valg. Jeg har gruppert fiskerne etter det prestegjeldet de kom fra og finner tydelige forskjeller i deres adferd. Fiskere fra samme prestegjeld ser ut til å handle som én gruppe med klare tegn på *stammeadferd*. Hva som forårsaket gruppens valg, er forskjellig, men det var bestemt av en rasjonalitet som ikke var knyttet til hvor fisken var året før eller hvor det ble fisket opp mye. Årsakene til deres valg lå nok snarere i bånd mellom hjemsted og fiskevær, som hos Ibestadfiskerne, eller i trivsel i et populært vær, som hos Trondenesfiskerne.

4 Handel

Handelens betydning

Den nordlandske handelsmann var etter myndighetenes ønske og med deres hjelp satt til å levere varer til befolkningen i *Nordlandene*. Virksomheten var fra 1760-tallet regulert gjennom gjestgiverbevillingene som ga handelsmennene privilegier helt fram til 1868. Myndighetenes mål var at deres virksomhet skulle bedre tilgangen på varer og virke stimulerende på den totale økonomien nordpå. Befolkningen skulle få en lokal kreditt- og vareleverandør til erstatning for bryggekjøpmennene i Bergen.

Da Gunnar Berg fikk sin bevilling 25. januar 1831 og startet egen handel på Svinøya, hadde han i utgangspunktet flere ben å stå på. Han drev en stor bondegård på Ibestad, hadde gårdsbruk for selvforsyning i Svolvær, leide ut rorbuer og fiskehjell og hadde en viss egenproduksjon av tørrfisk. Men det var handelen som var ment å skulle være kjernevirksomheten. I dette kapitlet vil jeg studere handelen hans med lokalbefolkningen ved hjelp av *handelsbøkene* og handelen med fiskerne ved hjelp av *fiskebøkene* og *vinterbøkene*. Jeg vil presentere handelen med en fiskerbonde over en periode på 45 år som et eksempel på de betingelsene som fiskerne i rorbuene hans levde under på sine hjemsteder.

Hensikten med dette kapitlet er å belyse handelen slik den fortonte seg for fiskerne under lofotfisket og for væreieren. En forestilling hos folk flest, og til dels hos historikere, har vært at de handlende stod i et gjeldsforhold til væreieren som de aldri kom ut av. Jeg vil forsøke å finne ut hvor mye hold det er i en slik forestilling. Jeg vil også studere volumet på handelen og se hvordan dette volumet utviklet seg.

Materialet er stort, og jeg har vært nødt til å foreta beregninger ut fra tilfeldige utvalg. Jeg har lagt store anstrengelser i at utvalgene skulle være så representative som mulig, bl.a. ved å gjøre kontrollutvalg. Det betyr at jeg har tatt stikkprøver med nye utvalg for å sjekke påliteligheten i det første utvalget. Der jeg har funnet avvik, har jeg sjekket resultatet i førsteutvalget ekstra godt, evt. inkludert de nye utvalgene i en utvidelse av førsteutvalget for å øke påliteligheten.

Handelen med lokalbefolkningen

Handelsbok 1832-1835

Den første eksisterende handelsboken i arkivet hos L. Bergs Sønner, *Handelsbog for Aarene 1832, 1833, 1834 og 1835*, heretter kalt *Handelsbok 1832-1835*, starter året etter at Gunnar Berg begynte virksomheten sin på Svinøya. Den inneholder henvisninger til tidligere restanser, slik at det har eksistert noteringer forut for denne. På den første personen i boken står det: "Til Transport fra klade Bogen fra 1831".

Handelsbok 1832-1835 omfatter 233 personers handel gjennom hele året over fire år (Tabell 6). Vågan prestegjeld, dvs. Vågan hovedsokn med Gimsøy annekssokn, er dagens Vågan kommune unntatt Skrova. I betraktning av at prestegjeldet i 1835 hadde 1771 innbyggere (Bottolfsen 1995:160), representerer dette en stor del av befolkningen i området. Det var gjerne familieoverhodet som handlet, og en kan tenke seg at navnene representerte godt over 1000 mennesker. Det kom også folk fra områder utenfor soknet til butikken på Svinøya. "Vi finner igjen gårdsnavnene fra hele Austvågøy, og stundom fra Steigen, Lødingen og Ofoten", skriver Alsvik (Alsvik 1963:92).

Tabell 6 Handel til et utvalg handlende i *Handelsbok 1832-1835*

	Antall handlende	Balanse (spesidaler)	Gjeld (spesidaler)	Kjøpevolum (spesidaler)	Gjeld i % av kjøpevolum	Alle handlende (spesidaler)		
Årstall	Av 233	Snitt	Snitt	Snitt	Snitt	Balanse	Saldo	Handel
1832	130	30	17	13	131	3914	2218	1690
1833	121	32	19	13	146	3877	2302	1573
1834	177	33	20	13	154	5843	3541	2301
1835	140	38	22	15	147	5312	3076	2100
Snitt	141	33	20	13	154	4737	2784	1833

En kunne tenke seg at en også fant tilflyttede fiskere under lofotsesongen i denne boken. Av et tilfeldig uttrekk på 10 % av hovedsmennene i *Oppsynsprotokoll 1831-1835* (28 av 281 personer) viser det seg noe overraskende at *ingen* av disse gjenfinnes i *Handelsbok 1832-1835*. Uttrekket er gjort ved å trekke ut hvert tiende navn i oppsynsprotokollen. Personene i handelsboken er alle inndelt etter sitt fornavn slik det var vanlig å gjøre med allmuen. Dette er altså en handelsbok for den alminnelige fiskerbonden i området.

I handelsboken er de handlende oppført på hver sin side. Når en side er brukt opp, fortsetter noteringene på førstkommende blanke side. Handelen er registrert fortløpende med angivelse av dato, hva som er kjøpt og hvordan det er betalt. Varene som den handlende mottok, er ført

opp under *Debet*, mens det som handelsmannen mottok, er ført under *Credit*. Med ujevne mellomrom, ofte rundt hvert årsskifte, er status oppsummert som *Balanse* og *Saldo*. Balansen er summen av saldo og det som det er handlet for i perioden. Saldoen er uttrykk for hvor mye gjeld den handlende hadde til handelsmannen, evt. om han hadde noe til gode. Som regel var saldo ensbetydende med gjeld for den handlende, og jeg vil derfor i fortsettelsen benytte begrepet *gjeld* i stedet for saldo. Basert på informasjonen om balanse og saldo kan det regnes ut hvor mye den handlende kjøpte for i perioden. Med mye arbeidsinnsats har det vært mulig å knytte balanse, saldo og innkjøp til det enkelte året.

Tabell 6 viser tall fra et uttrekk av 25 personer av de 233 navnene i *Handelsbok 1832-1835*. Uttrekket er gjort ved å plukke ut de handlende oppført på toppen av hvert tiende ark i handelsboken. Hvert år var det fra 13 til 19 av de 25 personene som handlet på butikken. Antall handlende av de 233 navnene for det enkelte året er beregnet ut fra dette. Tabellen viser at den enkelte handlende i perioden 1832-1835 i gjennomsnitt kjøpte for 13 spesidaler i året og gjennomsnittlig hadde en gjeld på 20 spesidaler. Denne gjelden representerte derved gjennomsnittlig 154 % av det som han kjøpte for i løpet av et år. Totalt kjøpte alle de 233 handlende for gjennomsnittlig 1833 spesidaler i året på butikken, og handelsmannen hadde i gjennomsnitt 2784 spesidaler utestående årlig hos de handlende. Mens kjøpevolumet holdt seg ganske stabilt i 4-årsperioden, ser gjelden, og den enkeltes gjeldsbelastning i forhold til det han kjøpte for, ut til å ha økt noe.

Handelsboken gir detaljerte opplysninger om hva som ble kjøpt: snøre, angler, sirup, kaffe, lineruller, tråd, salt, tønner, tobakk, skråtobakk, kandis, kopper, skåler, byggmel, rugmel, kavler, sydvester, langsnøre, linetau, eiketønner, ulltrøyer, rødhuer, kummer.

I et annet tilsvarende tilfeldig utvalg på 19 av de 233 handlende solgte 6 personer 41 våg tørrfisk til en sum av 38 spesidaler. Dette tilsvarer en pris på 0,9 spesidaler per våg (17,9 kg). Disse 19 kjøpte for 106 spesidaler slik at 36 % av det de kjøpte for, ble betalt med tørrfisk. I tillegg solgte de andre fiskeprodukter som lever, tran og rogn i et mindre omfang. Det resterende, ca 60 %, ble betalt med kontanter. Dette er kanskje en større andel kontantbetaling enn det en har forestilt seg i fiskerbondesamfunnet på 1800-tallet. Dersom en regner om den fisken som de 19 solgte, til å gjelde for alle 233 handlende, tilsvarer dette 503 våg tørrfisk til en sum av 466 spesidaler.

Handelsbøkene for perioden 1836-1892

Arkivserien med handelsbøkene lar oss følge lokalhandelen på butikken fra 1832 helt til 1892 (Tabell 7). Det er nok ikke tilfeldig at serien stopper i 1892. I 1893 overdro Lars Berg forretningen sin på Svinøya til sine to eldste sønner, John Berg (1865-1924) og Einar Berg (1872-1955), som fortsatte virksomheten under navnet L. Bergs Sønner. Dette har antakelig representert endringer i føringen av forretningsbøkene.

Ved å følge handelen med enkeltpersoner er det mulig å etablere en kontinuerlig og antakelig fullstendig serie med bøker fra januar 1832 til februar 1888, gjennom 8 bøker og 56 år. Det var ikke mulig å finne noen forbindelser mellom *Handelsbok 1890-1892* og de andre handelsbøkene. På denne tiden har det åpenbart vært flere handelsbøker som nå er bortkommet. Jeg fant ingen av navnene i *Handelsbok 1874-1875* igjen i serien for øvrig. Dette tyder på at denne antakelig må tilhøre en annen handelsvirksomhet. De 10 handelsbøkene er presentert i Tabell 7.

Tabell 7 Oversikt over handelsbøkene				
Navn på handelsbøkene	Antall navn	Antall uten fornavn	Prosent uten fornavn	Handlende per år
Handelsbok 1832-1835	233	0	0	ca 141
Handelsbok 1836-1844	279	7	2,5	ca 150
Handelsbok 1842-1857	258	5	1,9	
Handelsbok 1843-1861	204	20	9,8	
Handelsbok 1860-1871	201	35	17	
Handelsbok 1867-1877	211	44	21	
Handelsbok 1868-1888	194	49	25	
Handelsbok 1876-1880	186	59	32	
Handelsbok 1890-1892	206	80	39	ca 180
Handelsbok 1874-1875	244	4	1,6	

Av 14 tilfeldige navn fra *Handelsbok 1832-1835* gjenfinnes 10 navn i neste bok, *Handelsbok 1836-1844*. 6 gjenvinnes også i den påfølgende *Handelsbok 1842-1857*, mens ingen gjenfinnes i senere bøker. Av et tilsvarende tilfeldig uttrekk på 5 personer fra *Handelsbok 1836-1844* kan alle gjenfinnes i *Handelsbok 1842-1857* eller *Handelsbok 1843-1861* til slutten av 1840-årene. Også i de senere bøkene kan en følge de aller fleste handlende over en periode på 20-30 år. Det kan passe med en generasjonssyklus hvor sønn tok over etter far.

De enkelte handelsbøkene omfatter perioder av litt ulik lengde. Antall personer i den enkelte boken er mer bestemt av tykkelsen på boken enn av utviklingen i handelen. Dersom en regner at de første 3 bøkene representerer de første 25 årene (1832-1857) og de siste 4 bøkene de

siste 25 år (1867-1892), gir dette en økning fra 770 til 998 handlende, dvs. en økning på 30 % i perioden. Gjennomsnittlig antall årlig handlende i perioden 1832-1835 i *Handelsbok 1832-1835* var 141 navn. I de to årene som *Handelsbok 1890-1892* omfatter, er årlig antall handlende ca 180. Dette antyder en økning av kundekretsen på 28 %.

Hvordan passer mine beregninger over antall handlende på 1840-tallet med det som andre har antydnet? Alsvik opplyser at Gunnar Berg i 1841 hadde en utestående gjeld på 3493 spesidaler, 3 ort og 3 skilling på butikken sin og at "utsiktene var ofte lange for å få den innbetalt (Alsvik 1963:92). "Det er ikke så sjelden at gjeld strykes med den begrunnelse at det er "Intet at faa"". En gjeld per handlende på 22 spesidaler som i 1834, skulle tilsvare 159 handlende. Dersom vi går ut fra at gjelden fortsatte å stige etter 1834, noe som ikke er så usannsynlig, vil den etter hvert tilsvare et noe mindre antall handlende. Et anslag på 150 handlende i 1841 kan passe bra med 141 handlende per år i perioden 1832-1834.

En ytterligere antydning om at et anslag på 150 årlig handlende rundt 1840 ikke er så urimelig, kan vi få ved å studere *Handelsbok 1836-1844*. Jeg har vist at gjennomsnittlig antall årlig handlende i *Handelsbok 1832-1835* med 233 handlende gjennom 4 år var 141 eller 61 % av totaltallet. Det kan da passe ganske godt at antall årlig handlende i *Handelsbok 1836-1844* med 279 handlende gjennom 9 år kan ha vært 150 eller 54 % av totaltallet.

Utviklingen i handelen med lokalbefolkningen

Sammenholdt med at befolkningen i selve Svolvær økte fra 69 personer i 1835 til 609 personer i 1890 (Tabell 2), er ikke dette noen stor økning. Hvorfor ble ikke økningen større? Som tidligere nevnt økte antall *handlende* i Lofoten og Vesterålen med 375 % fra 1865 til 1880 (Coldevin 1938:135). Noen tilsvarende økning fant slett ikke sted i Svolvær i denne perioden. Familiene Berg og Størmer hadde et faktisk monopol på handelsvirksomheten i fiskeværet gjennom hele 1800-tallet. Det eneste tegn på butikkvirksomhet som jeg har funnet i Svolvær før 1900, er en manufakturforretning etablert av Lars Gulliksen "i en bu på Størmer-odden" i 1897 (Alsvik 1963:191). "Han var den første kjøpmannen utenfor grunneiernes krets" (Alsvik 1963:142).

Årsaken til dette monopolet var naturligvis at grunneierne i festekontraktene sine satte forbud mot konkurrerende næringsvirksomhet. Denne situasjonen varte fram til 1911. Vågan herredsstyre henstilte da til grunneierne "å dempe på de sterke forbehold i festernes frie

benyttelse av de festede tomter” (Alsvik 1963:192). Fra 25. oktober samme år ble det gitt full næringsfrihet for både eldre festere og nye festesøkere. Når det gjaldt *produktiv næringsvirksomhet* hadde det imidlertid ikke vært vanskelig å få tillatelse ettersom dette stimulerte til ”trafikk og omsetning” (Alsvik 1963:192).

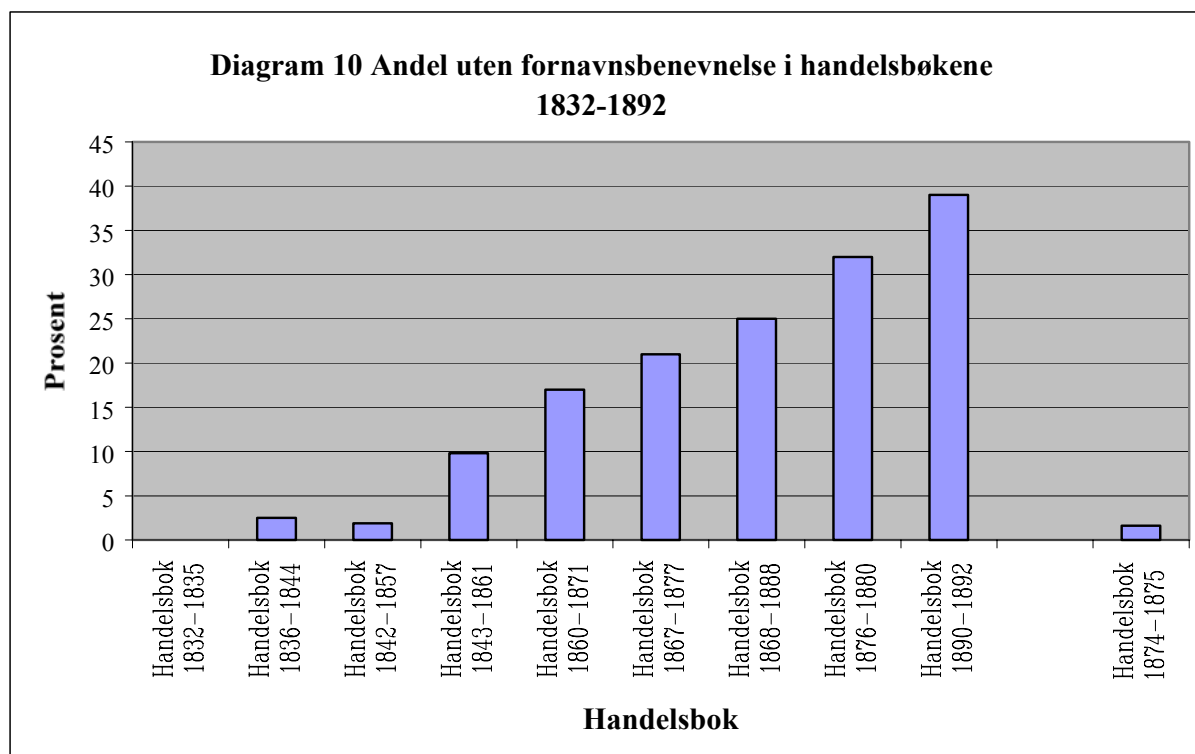
Årsaken til den begrensede økningen i kundekretsen kan nok i stor grad finnes i de mange tilreisende oppkjøpsbåter, i den store mengden omflakkende *skreppehandlere* (Alsvik 1963:142) og, ikke minst, i Kabelvåg. Kabelvåg hadde i perioden 1875-1891 en byliknende utvikling med en tredobling av folketallet til ca 1250 innbyggere (Fremmerlid 1982:16). Mulighetene for å etablere handelsvirksomhet var langt bedre der enn i Svolvær. Kommunikasjonene mellom Svolvær og Kabelvåg ble også etter hvert ganske gode. Allerede 15. august 1868 skriver Lars Berg i dagboken sin: ”Denne Sommer byggedes Veien mellem Osan og Kirkevaag”.

En ytterligere forklaring på den tilsynelatende svake veksten i antall handlende kan naturligvis være at den indikerer en manglende interesse for, eller evne til, å satse på handelen som næringsvirksomhet. Væreieren i Øvre Svolvær, Georg Ludvig Størmer, satset i hvert fall ikke på butikkhandelen sin. Alsvik beskriver forholdene i Øvreværet slik på slutten av gamle Størmers levetid: ”Den gamle butikken undergikk ingen forandringer, men så ut som den alltid hadde gjort like til den ble revet kort etter forrige verdenskrig. For å komme inn i butikken måtte man gå inn på brygga, men krambua kom man ikke inn i. Når det kom kunder, ble det slått ned en luke i vegg; disk fantes ikke” (Alsvik 1963:139). Størmer konsentrerte seg om handel med fisk og utleie av rorbuer. Sønnen Hans Christian Størmer (1840-1918), derimot, satset i tillegg til fiskehandel og rorbuutleie, også på handel. I 1864 etablerte han seg med egen butikk på Størmerodden på Lilleøya, rett ovenfor Bergs butikk på Svinøya (Alsvik 1963:107).

Fra fiskevær til by

I Tabell 7 kan vi også følge utviklingen fra fiskevær til by. Jeg har sett på hvordan navnet på de handlende er skrevet i de forskjellige handelsbøkene og har fordelt samtlige navn etter om de er skrevet med fornavnet først, slik det vanlige var for allmuen, eller ikke. Mens alle de handlende i 1832 er oppført etter fornavn synker denne andelen gradvis til knappe 60 % i 1890-1892. Denne utviklingen er vist i Diagram 10. Etter hvert kommer det et økende utvalg av navn på andre selvstendige næringsdrivende, på forretningsfolk, på representanter for den

økende "borgerlige middelklassen" og på nyetablerte firma. *Handelsbok 1874-1875* består av over 98 % med fornavn noe som bekrefter at denne boken må komme fra en annen kilde. Den vil derfor ikke bli omtalt videre.

Carolius Pedersen Følstad Græsløs

I noen tilfelle har en person, av en eller annen grunn, handlet under eget navn over en spesielt lang periode. Det gir oss mulighet for å følge utviklingen i innkjøp og gjeld hos en handlende over tid og for å stille spørsmål vedrørende det gjeldsforholdet han stod i. Var det slik at han stod i et livsvarig gjeldsforhold som han aldri kom ut av? Og i hvilke grad utnyttet kreditor dette gjeldsforholdet?

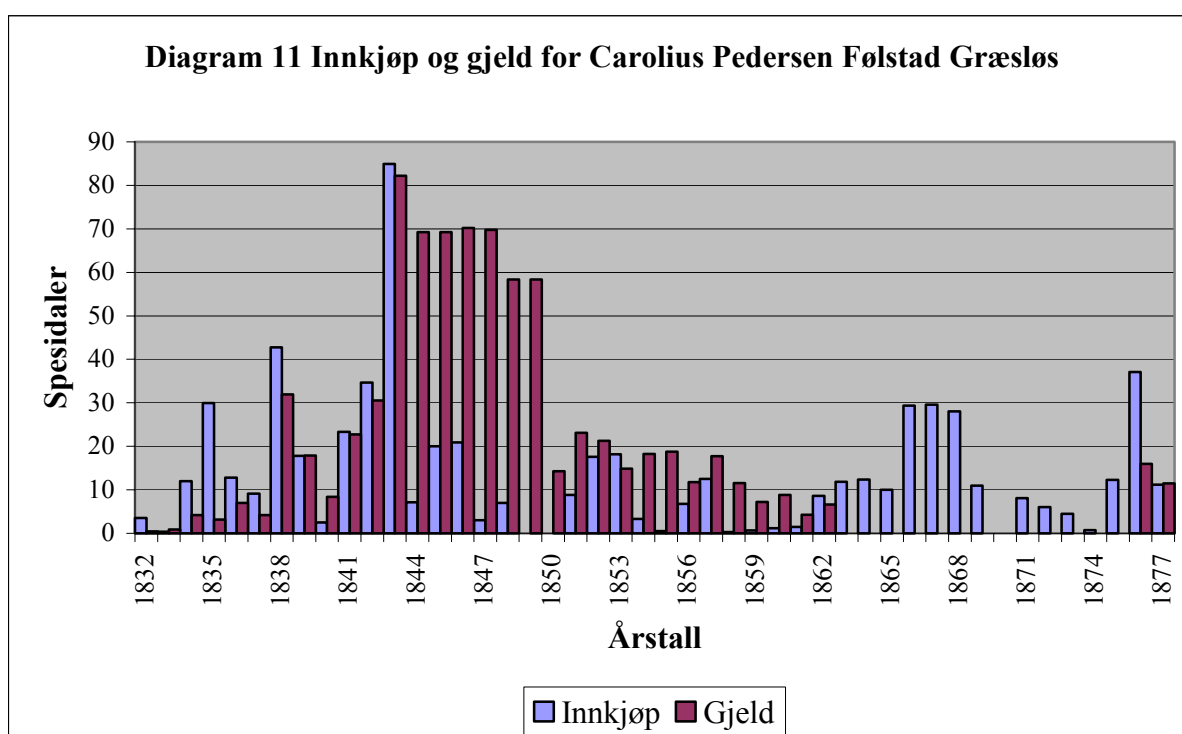
Således kan vi følge handelen til Carolius Pedersen Følstad Græsløs fra 19. oktober 1832 til juni 1877, dvs. over 45 år. Jeg vil benytte Carolius Græsløs som representant for de fiskerbøndene som drev lofotfiske og som hadde tilhold i rorbuene i Svolvær. Eksemplet hans vil kunne illustrere fiskernes hjemmesituasjon.

I handelsbøkene er navnet hans skrevet på noe forskjellig måte (Persen, Carolus og liknende). Fra og med 1867 er etternavnet Følstad byttet ut med Græsløs. I folketellingen for 1865 (Folketelling 1865) kan han gjenfinnes som Karolius Pedersen med bosted Græsløs. Jeg vil

benytte navnet i tittelen på kapitlet som hans fulle navn. Han ble født i 1803 i Lødingen og er benevnt som ”Husmand uden jord, Fisker”. Han hadde en kone født i 1813 og en sønn født i 1845. I husstanden var det også en ”logerende” fisker født i 1830 med kone og tre barn. Husstanden bestod således av i alt 8 personer.

Ved henvendelse til Statsarkivet i Trondheim har jeg fått opplyst at Græsløs var en umatrikulert husmannsplass under Helle, gårdsnummer 19, bruksnummer 1, i Vågan. Statsarkivet har ikke funnet noen tinglyst festeseddel for perioden ca 1830-1900. De angir at Carolius døde i 1877. Sønnen som tydeligvis overtok stedet, het Per Karoliussen (Statsarkivet i Trondheim 2004).

Jeg har hentet ut informasjon om Carolius sin handel og om hans gjeldsforhold fra handelsbøkene for 1832-1835, 1836-1844, 1843-1861, 1860-1871, 1867-1877 og 1876-1880. Diagram 11 viser utviklingen av hans innkjøp og hans gjeld år for år. Innkjøpene hadde en økende tendens fra ca 4 spesidaler i 1832 til snaue 40 spesidaler i 1842. I 1843 kjøpte han for hele 85 spesidaler. Deretter svingte innkjøpene mye rundt et gjennomsnitt på 8 spesidaler over en 20 års periode før de økte til ca 30 spesidaler midt på 1860-tallet. Gjennomsnittlig kjøpte han for 14 spesidaler årlig gjennom 45 år. Dette tallet er i samme størrelsesorden som tallet på 13 spesidaler hos de handlende i *Handelsbok 1832-1835*.

Gjelden hans økte fra 0,45 spesidaler i 1832 til 82 spesidaler i 1843. Den sank så gradvis til 58 spesidaler i 1849. Deretter falt den kraftig til 14 spesidaler i 1850. I 1851 økte den til 23 spesidaler og falt så gradvis til han var gjeldsfri i 1863. Diagrammet antyder også hans gjeld i forhold til hans handel. I perioden 1844-1849 hadde han årlig fra 50 til 67 spesidaler mer i gjeld enn han kjøpte for.

Det mest påfallende med diagrammet er den store økningen i innkjøp og gjeld fra 1842 til 1843 og fallet i gjeld fra 1849 til 1850. Hva kan ha skjedd? Forklaringen finnes i Statsarkivet i Trondheim. I 1843 fikk Carolius låne 62 spesidaler, 3 ort og 8 skilling hos Gunnar Berg til innkjøp av blant annet bygg- og rugkorn for 60 spesidaler mot utstedelse av en panteobligasjon. Antakelig skjedde dette fordi Carolius var i ferd med å stifte familie og trengte midler til å etablere seg. Lånet skulle tilbakebetales med 4 % rente og hadde førsteprioritets sikkerhet i 4 kyr, 20 småfe, en åttringsbåt, sjøredskap og øvrig innbo "...samt alt desuden nu eier eller herefter bliver Eier af" (Lofoten og Vesterålen sorenskriver 1843).

Etter alt å dømme har ikke Carolius klart å innfri sine forpliktelser. I handelsboken for 1850 står det: "for det udbragte ved Auctionen 44-0-14" (Handelsbok 1843-1861). I Statsarkivet i Trondheim finner vi mer informasjon om denne auksjonen. "Aar 1850 den 23de Mai blev afholdt offentlig Auction paa Gaarden Følstad", står det i "Udskrift af Waagens Lensmandsombuds Auctionsprotokol Sak 52" (Lofoten og Vesterålen sorenskriver 1850). "Saavæl Requirenten som Kreditors Søn og Fuldmægtig Lars Berg var tilstæde". Bakgrunnen for auksjonen var den utestående pantegjelden.

Auksjonen innbrakte 51 spesidaler, 1 ort og 18 skilling. Gunnar Berg selv kjøpte "1 Koe kaldet Rosendyr", "2 Sauer med Lam" og "2 voxne Gjeder" til en samlet sum av 23 spesidaler og 4 ort. Det ble også kjøpt "1 Koe kaldet Nøa", "1 Tofedes Qvige kl: Dyrendal" samt fire sauer, fire gjeiter og to lam. Det ble ikke gitt bud på "1 Ottrings nøst paa Følstad". Avgiftene til sorenskriver og lensmann var på 7 spesidaler, 1 ort og 4 skilling. Det resterende, 44 spesidaler og 14 skilling, gikk til dekning av gjelden.

En av de to sauene med lam og en av de to geitene som Berg kjøpte, ble utlånt til Carolius, jf. påskrift i handelsboken i 1851:

"Som Laan efter Auctionen

1 Sau med Lam 1-3-18

1 Gjed 1-4-12

Rester omført Side 82"

10. oktober 1855 fikk Berg tilbake en sau og en geit. Det ser ikke ut til at han har tatt betaling for lånet, men Carolius beholdt lammet og betalte for dette:

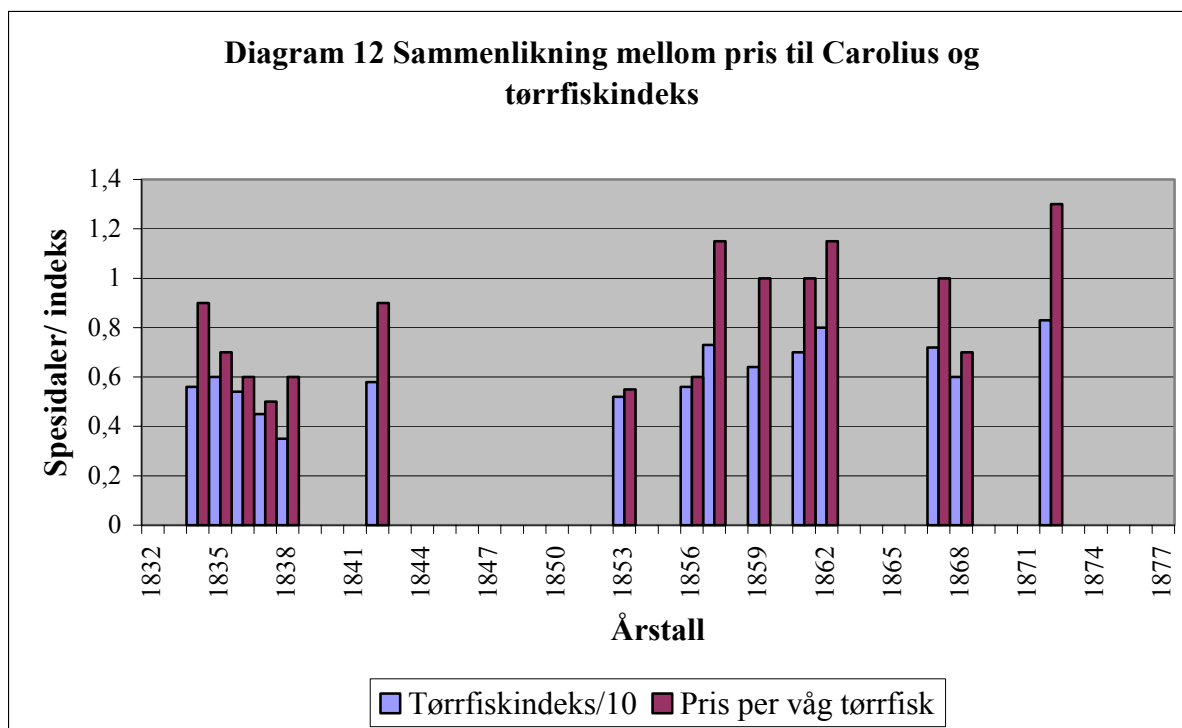
"For leveret 1 Sau og 1 Gjed

Til Rest 1 Lam 0-2-12"

Etter en midlertidig økning av gjelden midt på 1850-tallet, var Carolius gjeldsfri i 1863. Tidspunktet er nok ikke tilfeldig. I 1859 ble Vaagan Sparebank etablert (Coldevin 1930:137) som den andre sparebanken i Nordland. Lars Berg var aktivt involvert i dannelsen av banken. 4. mai 1860 skriver han i dagboken sin: "Mai 4 reiste til Henningsvær i Anledning Vaagens Sparebanks Grundleggelse". Opprettelsen av sparebanken betydde at vanlige folk fra nå av ikke var avhengige av å gå til væreieren og handelsmannen for å låne penger. Carolius var nok en av dem. Det siste året han levde pådro han seg igjen en liten restanse på 16 spesidaler ved årsskiftet. Ved sin død på høsten 1877 stor han med 11,45 spesidaler i rest. Berg opererte fremdeles på dette tidspunktet med spesidaler selv om denne pengeverdien i oktober 1875 ble byttet ut med kroner. Ort og skilling er imidlertid nå omgjort til desimaler.

I gjennomsnitt var Carolius sin gjeld til Berg omtrent det dobbelte (191 %) av det han kjøpte for per år. Det tilsvarende tallet for de handlende på *Handelsbok 1832-1835* var, som vi har sett, 154 %. Handelsbøkene forteller også om hvordan Carolius betalte sin gjeld. Han solgte en økende mengde tørrfisk fram til 1842 da han solgte 63 våg til en sum av 56,7 spesidaler (0,9 spesidaler per våg). Carolius var da 39 år og stod på høyden av sin yrkesutøvelse. I alt solgte han 261 våg tørrfisk til en pris av 194 spesidaler i sin karriere som fisker. Det betyr at 31 % av hans innkjøp på 624 spesidaler ble betalt med tørrfisk. Det tilsvarende tallet i *Handelsbok 1832-1835* var 36 %. I tillegg leverte han en god del andre fiskeprodukter som lever, rogn og tran. Det er også noen få henvisninger til at han fikk betalt for utført arbeid, men drøyt halvparten av alt han kjøpte, ble altså betalt med kontanter.

Basert på gjennomgangen av Carolius sin handel i handelsbøkene er det mulig å lage en oversikt over den prisen han fikk for tørrfisken han leverte. Dette er gjort i Diagram 12. I

diagrammet har jeg også lagt inn kurven over tørrfiskindeksene som Coldevin utarbeidet (Coldevin 1938:232). For å få sammenliknbare tall i diagrammet, har jeg brukt en tiendedel av tørrfiskindeksen på verdiaksen. Det er vanskelig å vite hvor langt en kan tolke tall basert på salg fra en person. Tallene relaterer seg også til noe forskjellige tidspunkt. Coldevins tall er basert på prisene ved vår- og høststevnet i Bergen. Det er usikkert i hvilken grad disse prisene var kjent for væreieren i Svolvær det samme året. Uansett, diagrammet viser de samme svingningene og antyder de samme topp- og bunntidspunktene som hos Coldevin. På samme måte som hos Coldevin, antyder prisene til Carolius en fordobling av prisnivået i perioden 1830-1877.

Et spørsmål som kan reises, er hvorvidt den prisen Carolius fikk for tørrfisken sin, var påvirket av det gjeldsforholdet han stod i, dvs. om handelsmannen benyttet seg av dette og gav ham dårligere pris når gjelden og avhengigheten var stor. Der søylen for tørrfiskindeksen er høy i forhold til søylen for tørrfiskprisen, får Carolius relativt sett dårlig betalt. På det tidspunkt gjelden var størst, 1844-1849, solgte han ikke fisk til Berg. Det ser imidlertid ikke ut som om han kom spesielt dårlig ut av det i de årene han hadde stor gjeld, f. eks. 1838 og i 1842, snarere tvert i mot. Det synes heller ikke som om han fikk relativt sett bedre priser etter at han ble gjeldsfri. Prisen han fikk synes således ikke å ha vært påvirket av hans gjeldsforhold.

Konklusjon på handelen med en fiskerbonde

Eksemplet Carolius illustrerer hvordan forholdet til handelsmannen kunne arte seg for en fiskerbonde. Det var handelsmannen som stilte opp med kreditt når behovet for varer var større enn evnen til å betale for dem. Som motytelse forventet handelsmannen at fiskerbonden fortsatte å handle hos ham. Den utestående kreditten var limet som bandt fiskerbonden til handelsmannen. Men det var også handelsmannen som kunne sette foten ned dersom tilbakebetalingen ikke var god nok. Det er ikke tvil om at handelsmannen var den sterke part i denne relasjonen og at det lå muligheter for å misbruke denne posisjonen. En gjennomgang av de prisene Carolius fikk for tørrfisk han solgte sammenholdt med prisnivået på tørrfisk og graden av gjeld, viser imidlertid ikke tegn på at væreieren i dette tilfellet utnyttet husmannens gjeldsforhold til å gi ham dårligere pris for fisken.

Det er vanskelig å si hvor langt en kan trekke generelle slutninger basert på en person. Forholdene varierte sikkert fra sted til sted. Så langt jeg kan se, synes imidlertid Carolius å være representativ for de lokalhandlende hos væreier Gunnar Berg. Han stod i omtrent det samme gjeldsforholdet som dem, fikk de samme prisene for fisken sin, kjøpte for den samme summen årlig og betalte som dem stort sett med penger. Han fikk kreditt når han trengte det, men måtte ta konsekvensene når han ikke kunne betale. Han fortsatte å handle hos Berg også etter auksjonen, både mens han fremdeles stod i gjeld fram til 1863, men også etter at han var gjeldsfri og etter at alle handelsmonopol var opphevet i 1868. Antakelig var det skapt en relasjon eller en vane som tross alt ble oppfattet som verdifull i forhold til andre alternativer.

Utredning og kreditt

Eksemplet med fiskerbonde Carolius Pedersen Følstad Græsløs illustrerer sluttfasen for den gamle *utrederinstitusjonen* og overgangen til et nytt og moderne kredittsystem: *sparebankene*. ”Utrederforholdet er en eldgammel institusjon, vokset frem av tidens økonomiske struktur og produksjonsforhold; den er ikke som den av og til har vært oppfattet, enslags særlig raffinert måte å utnytte underklassen på”, skriver Coldevin (Coldevin 1938:76). For fiskerbonden nordfra bestod ordningen i at kjøpmannen i Bergen for egen regning rustet ut (*utredet*) ham med det han trengte for tilværelsen og yrkesutøvelsen for det kommende året mot at kjøpmannen fikk kjøpe fisken hans sommeren etter.

I denne kredittgivingen lå det sterke bindinger, både juridisk og sosialt. Ordningen hadde sin forløper allerede i 1572, da det i en forordning het at ”en borger ikke kan handle med en

annens skyldmann” (Kiil 1935:30, gjengitt i Bottolfsen 1995:249). I forordningen om fiskeriene nordenfjells av 12. september 1753 ble det presisert at ”bonden hadde lov å handle hvor han ville, men om han var blitt skyldig noe hos en kjøpmann, skulle han fortsette hos denne til gjelda var blitt betalt” (Bottolfsen 1995:249). Formelt ble utrederinstitusjonen opphevet ved forordningen om den nordlandske handelsfrigivelse av 20. oktober 1813 som nettopp skulle løse det gamle juridiske avhengighetsforholdet mellom Nordland og Bergen (Coldevin 1938:77). Forordningens hele tittel er *Forordning angaaende Opgjørelse af Nordlandenes Indbygges Gjæld til Kjøbmændene i Bergen, samt den Nordlandske Handels Frigivelse* som klart forteller hva det dreide seg om.

Bottolfsen har eksempler på *Bergensgjelda*, eller *nordfarskylda*, alt etter hvilken kant man så den fra, fra begynnelsen av 1700-tallet til ca 1830 (Bottolfsen 1995:252-260). Han finner at fiskerbøndenes gjennomsnittsgjeld til en av kreditorene, von der Ohe, i perioden 1723-1770 lå på 12-13 riksdaler. Til sammenlikning var prisen på en våg tørrfisk på den tiden 1 riksdaler. Denne gjelden kunne tilsvare ”mellom en tredjedel og en fjerdedel av det man kunne regne som fiskerbondens gjennomsnittsutbytte av vinterfisket i Lofoten” (Bottolfsen 1995:258). Bottolfsen konkluderer med at ”det viser at gjennomsnittlig gjeld ikke var større enn at den måtte kunne karakteriseres som overkommelig” (Bottolfsen 1995:258).

Som vi har sett, ble avhengigheten til kjøpmannen i Bergen overført til et avhengighetsforhold til den lokale kjøpmannen med sterke likhetpunkter med utrederinstitusjonen. Ettersom de handlende i *Handelsbok 1832-1835* hadde 154 % gjeld i forhold til det de kjøpte for på et år, kan det tyde på at gjeldsbelastningen, og avhengighetsforholdet, ikke ble mindre under det nye regimet.

Det store skiftet kom med etableringen av sparebankene ca 1860. Nå kunne det omsider etableres et kredittforhold på *fritt* grunnlag. *Prisen* i dette nye systemet var at det nå måtte betales rente for kreditten. Ordningen med rente hadde eksistert noe tid allerede. Carolius måtte for eksempel betale 4 % rente for sin panteobligasjon i 1843. I 1856 besluttet kjøpmennene på Tyskebryggen å beregne 6 % rente for den kreditten de gav. Dette synes også å ha vært nivået de nye sparebankene la seg på. Hvordan forholdene utviklet seg i dette nye gjeldsforholdet, ligger det utenfor oppgaven å svare på.

Handelen med fiskerne

Oversikt over kildematerialet

Serien over væreierens handel med fiskerne er ikke så komplett som den over handelen med lokalbefolkningen. Den følgende gjennomgangen vil derfor bare kunne gi noen glimt fra denne handelen, særlig for perioden 1867-1889, dvs under lofotfiskets gullalder med hensyn til antall deltakere og mengde fanget fisk, og for perioden 1834-1835. Hensikten med presentasjonen er å gi et inntrykk av hvor mange fiskere som var involvert i handelen og hvor stort omfang handelen hadde.

Den første av bøkene om handelen med fiskerne, *Fiskerallmue 1834-1835*, omhandler omtrent samme periode som *Handelsbok 1832-1835*. I denne handelsboken kunne *ingen* av de 28 høvedsmennene i *Oppsynsprotokoll 1831-1835* gjenfinnes. I *Fiskerallmue 1834-1835* gjenfinnes derimot *samtlig*e 28 høvedsmenn. I tillegg til at denne omtaler handel med tilflyttede fiskere i perioden januar-april, omfatter den også noe handel med en del lokale fiskere gjennom hele året.

Det er først 33 år senere at vi på nytt kan følge denne handelen. Handelen med forbruksvarer er da gjengitt i *vinterbøkene* mens handelen med fisk finnes i *fiskebøkene*. Oppbyggingen av bøkene om handelen med fiskerne er omtrent den samme som for bøkene om handelen med lokalbefolkningen. Den enkelte handlende er ført opp alfabetisk etter sitt fornavn foran i boken og er gitt hver sin side utover i boken. P.g.a. at volumet av handelen ikke var så stort som i handelsbøkene, er det ofte plass til flere handlende på hver side. *Balanse* og *Saldo* er oppført under rubrikkene for *Debet* og *Credit*.

Fiskerallmue 1834-1835

Fiskerallmue 1834-1835 omhandler bare handel med fiskere. Den inneholder hele 346 navn. I betraktning av at det i 1834 og 1835 lå henholdsvis 281 og 209 båtlag i været, er dette et høyt tall. Det årlige antall handlende har imidlertid vært noe lavere. I *Handelsbok 1832-1835* er, som Tabell 6 viser, ca 60 % av de 233 personene representert årlig. I et tilfeldig uttrekk på 10 høvedsmenn fra *Oppsynsprotokoll 1831-1835* kunne alle gjenfinnes i 1834, mens kun 8 ble gjenfunnet i 1835. Uttrekket ble gjort ved å plukke ut hver tiende høvedsmann fra og med nummer tre i oppsynsprotokollen.

Resultatet tar jeg som uttrykk for en viss gjennomtrekk av handlende. Det skulle tilsi at 10 av 12 handlende i boken, eller 83 %, handlet det enkelte året. Basert på et slikt resonnement vil jeg anslå at antall årlig handlende var ca 83 % av 346, dvs. 287. Ved å fordele dette gjennomsnittstallet etter hvor mange båtlag som lå i været, finner jeg at det kan ha vært ca 329 handlende i 1834 og ca 245 handlende i og 1835. Ettersom hver handlende gjerne representerte et helt båtlag, tyder dette på at alle fiskerne Nedre Svolvær i praksis handlet på butikken, i tillegg til kanskje 35-50 andre. I tiden etter at handelsbestyreren i *Øvreværet*, Jacob Christian Kramer døde i 1832 og fram til Georg Ludvig Størmer etablerte seg som privilegert gjestgiver i 1838, med bevilling av 25. april, hadde Gunnar Berg ingen konkurranse på stedet.

I *Fiskerallmue 1834-1835* gis det regelmessig informasjon om balanse og saldo og derved indirekte også om hvor mye det ble kjøpt for. Basert på uttrekket på de 10 hovedsmennene for 1834 kan det beregnes at hver av de 10 handlende i 1834 kjøpte for 2,2 spesidaler i 1834 og at hver av de 8 handlende i 1835 kjøpte for 3,5 spesidaler. Totalt kjøpevolum for alle de 346 handlende blir derved 714 spesidaler i 1834 og 856 spesidaler i 1835. Tallene er presentert i Tabell 8. Jeg har forutsatt at hver hovedsmann representerte et båtlag på 5 mann.

Tabell 8 Oversikt over handelen i <i>Fiskerallmue 1834-1835</i>								
Kilde	Antall handlende	% gjenfunnet i manntall	Antall fiskere	Kjøp per fisker (sp.d.)	Væreiens inntekt (sp.d.)	Antall fiskere Nedre Svolvær	Antall lag i Nedre Svolvær	Prosent som handlet
Fiskerallmue 1834	329	100	1645	0,4	714	984	197	167
Fiskerallmue 1835	245	100	1225	0,7	856	732	146	167

På de første 100 av bokens 191 sider er det 13 handlende som solgte fisk. 12 handlende solgte 3800 fisk til en pris av 57 spesidaler, dvs 1,8 spesidaler per 120 stk fisk i gjennomsnitt. Solhaug har antydnet en pris på 3 spesidaler per 120 stk fisk i 1834 og 1,6 spesidaler i 1835 (Diagram 5), slik at det samstemmer ganske bra. En av de 13 handlende solgte 21 våg tørrfisk til 16,8 spesidaler, dvs 0,8 spesidaler per våg. Til sammenlikning fikk Carolius 0,9 spesidaler per våg i 1834 og 0,7 spesidaler i 1835. Ettersom tilreisende fiskere neppe solgte tørrfisk, tilhører nok denne fiskeren gruppen på 35-50 handlende som ikke bodde i rorbuene.

Dersom de handlende med fisk fordelte seg likt på alle bokens 191 sider, betyr det at 25 av de 346 handlende, det vil si 7 %, i boken solgte fisk. Det skulle tilsi et salg av 7308 fisk til en verdi av 108 spesidaler og 40 våg tørrfisk til en verdi av 32 spesidaler for alle.

Gjennomsnittlig solgte alle de 346 fiskerne 21 fisk til en verdi av 0,3 spesidaler eller 38 skilling. Dersom de fordeles tilsvarende fordelingen av alle fiskere, gir det 14 fiskere i 1834 som solgte 22 våg tørrfisk for 18 spesidaler og 11 fiskere i 1835 som solgte 18 våg tørrfisk for 14 spesidaler. En totalsum på 140 spesidaler for salg av fisk av totalt 1570 spesidaler som det ble handlet for i årene 1834-1835, innebærer at 9 % av handelen ble betalt med fisk.

At kun 7 % av fiskerne solgte fisk til væreieren og at dette salget kun representerte 9 % av den summen de kjøpte for hos ham, stemmer svært dårlig med vår oppfatning av forholdene i et fiskevær på begynnelsen av 1800-tallet. Hva kan årsaken til dette åpenbare misforholdet være? Selv om aktiviteten fra oppkjøpsfartøyene var stor på denne tiden, og selv om de hengte en del fisk selv, virker det ikke sannsynlig at væreierens andel var så liten.

Forklaringen ligger nok i at *Fiskerallmue 1834-1835* er en noe spesiell handelsbok. Handelen foregikk stort sett i de første 3-4 ukene av fisket, og den desidert mest populære varen var brennevin. Kjøpevolumet var heller ikke spesielt stort. Mens hver av de handlende i *Handelsbok 1832-1835* kjøpte for 13-15 spesidaler årlig, kjøpte de handlende i *Fiskerallmue 1834-1835* kun for 2,2-3,5 spesidaler, det vil si ca 20 %. Tilsvarende var det totale kjøpevolumet 4401 spesidaler for de 233 handlende i lokalhandelen i årene 1834-1835 mens det var 1570 spesidaler for de 346 handlende fiskerne på butikken i samme periode.

Handelen i *Fiskerallmue 1834-1835* har nok i virkeligheten mer dreid seg om innkjøp av *nødvendige godsaker* ved fiskets begynnelse. Når Solhaug skriver om denne boken, betegner han da også handelen som en *snopekonto* (Solhaug 1976:120). Fiskerne hadde ennå ikke kommet i gang med fisket og var henvist til å betale med kontanter, evt. sette kjøpene *på bok*. Angivelsene i *Fiskerallmue 1834-1835* viser at kun 15 handlende kjøpte på kreditt til en sum som tilsvarte 93 spesidaler. Dette representerer bare 6 % av den totale kjøpesummen. 23 handlende hadde allerede en negativ saldo på 76 spesidaler fra tidligere år. Med andre ord ble 85 % av kjøpesummen betalt med kontanter. Solhaug skriver at kontant betaling var ”har vært ganske vanlig i disse tilfellene (dvs. hos de tilreisende fiskerne, min anmerkning) og meget vanligere enn hos den bofaste kundekretsen” (Solhaug 1976:120). Det stemmer nok ettersom de lokalhandlende *kun* betalte 60 % av varene kontant.

Fiskerallmue 1834-1835 gir således ikke noe dekkende bilde av handelen med fiskerne i disse årene. Overveiende sannsynlig har det eksistert en eller flere andre bøker som nå er kommet

bort. Det er fremdeles grunn til å anta at væreieren kjøpte mye fisk av fiskerne på denne tiden. Selv om fiskerne sikkert hadde med seg mye forsyninger hjemmenfra, må de også ha hatt behov for forsyning av forbruksvarer lokalt.

Generelt om handelen med varer og fisk i perioden 1867-1904

Fra *Fiskerallmue 1834-1835* går det 33 år til neste kilde om fiskernes handel med varer og fisk. Vi har bevart *vinterbøker* for årene 1867, 1868, 1869, 1872, 1876, 1883 og 1889 (Tabell 9) og *fiskebøker* for årene 1867, 1873, 1887, 1888 og 1899-1904 (Tabell 10).

Mens *alle* tilfeldig uttrukne fiskere fra overoppsynsmannens protokoll kunne gjenfinnes i *Fiskerallmue 1834-1835*, er samsvaret mellom manntallslistene og vinterbøkene/ fiskebøkene mindre og synkende. Tabell 9 viser at de aller fleste av fiskerne som bodde i rorbuene, gjenfinnes som handlende på butikken i vinterbøkene, selv om andelen sank til kanskje 60-80 % på 1880-tallet. Når det gjelder handelen med fisk, viser Tabell 10 at de færreste av beboerne i rorbuene etter hvert gjenfinnes i fiskebøkene. Av det lille antall handlende i *Fiskebok 1899-1904* er det *ingen* som gjenfinnes i manntallslistene.

Hva er grunnen til denne utviklingen? En kan lure på hvem som *ikke* kjøpte hos væreieren og hvorfor. Det som var opplagt på 1830- og 1860-tallet var i hvert fall ikke så opplagt på 1880-tallet. Antakelig reflekterer nedgangen det samme fenomenet som handelsbøkene antydte, nemlig det økende antall tilbydere av varer. Det er ganske tydelig at fiskerne i økende grad fikk sitt behov for handelsvarer dekket andre steder, kanskje til og med hjemmefra.

At så få fiskere etter hvert leverte fisken sin hos væreieren de leide hos, er kanskje enda mer overraskende. Andre fiskeoppkjøperes andel av det totale fiskemottaket er i hvert fall sterkt økende. Den mest nærliggende konkurrenten var den andre eieren av været, Størmer. Som tidligere nevnt, var han interessert i fiskekjøp. Hvorvidt hans oppkjøp av fisk utviklet seg annerledes enn Berg sitt, har vi ingen kunnskap om ettersom arkivet etter virksomheten han drev, er kommet bort. Vel så aktuelt er det nok å tenke seg at mer fisk ble kjøpt opp av tilreisende oppkjøpere. I tillegg kan det tenkes at stagnasjonen er et uttrykk for manglende satsing på fiskeoppkjøp fra Bergs side.

Vinterbøkene

Hva kan vinterbøkene fortelle om utviklingen i væreierens handelsvirksomhet i perioden 1867-1889? I de fleste av de årene som vinterbøkene dekker, var det godt lofotfiske og mange fiskere i Svolvær, slik at forutsetningene for gode inntekter for væreieren skulle være gode. Tabell 9 viser fiskernes handel på butikken basert på vinterbøkene for perioden 1867-1889.

Tabell 9 Oversikt over handelen i vinterbøkene 1867-1889

Kilde	Antall handlende	% gjenfunnet i manntall	Antall fiskere	Kjøp per fisker (sp.d.)	Væreiers inntekt (sp.d.)	Antall fis- kere Nedre Svolvær	Antall lag i Nedre Svolvær	Prosent som handlet
Vinterbok 1867	473	100	2176	3,1	6717			
Vinterbok 1868	379	90	1402	3,8	5268	990	220	142
Vinterbok 1869	418	100	2132	1,8	3929			
Vinterbok 1872	186	90	874	2,5	2176	522	116	167
Vinterbok 1876	539	90	2156	4,5	9756	1031	229	209
Vinterbok 1883	288	60	1238	3,8	4666			
Vinterbok 1889	629	80	2453	3,5	8554			
Snitt 1867-1889	416		1776	3,3	5867			

Tallene for handelen er basert på opplysninger fra 10 handlende for hvert av årene. Disse er identifisert ved tilfeldige uttrekk av høvedsmenn fra manntallslistene. Av bøkene framgikk det hvor stort lag hver høvedsmann representerte. Jeg har valgt å beholde enheten spesidaler i hele perioden selv om denne verdienheten i oktober 1875 ble byttet ut med kroner i forholdet 1 til 4.

Handelen per fisker svingte i perioden 1867-1889 mellom 1,8 spesidaler i 1869 til 4,5 spesidaler i 1876. Handelen stod i høvedsmannens navn, men ofte med opplysninger om hvordan innkjøpene skulle fordeles på laget. Ettersom innslaget av rorbufolk tydeligvis avtar på 1880-tallet, representerer hver handlende færre personer og antallet enkelthandlende øker.

Det gjennomsnittlige kjøpevolumet på 3,3 spesidaler per fisker i perioden 1867-1889 er altså ca 6 ganger høyere enn blant fiskerallmuen i perioden 1834-1835. Dette bekrefter at *Fiskerallmue 1834-1835* ikke gir noe korrekt bilde av handelen med fiskerne i de årene. Mens det den gang var snakk om *snop og brennevin*, likner utvalget nå svært på det som ble handlet i *Handelsbok 1832-1835*. Bøkene forteller om hele vareutvalget hos en *moderne landhandel* på den tid.

Handelen med fiskerne på butikken ga tilsvarende væreieren en inntekt på gjennomsnittlig 5867 spesidaler med en variasjon fra 2176 spesidaler i 1872 til 9756 spesidaler i 1876. Antall

handlende varierte i perioden 1867-1889 mellom 186 og 629. De 10 handlende som tallene er basert på, representerte hver i gjennomsnitt 4,3 fiskere. Dersom vi bruker dette tallet på alle de handlende, lå antall fiskere som var involvert i handelen, på mellom 2132 og 2453 med markerte bunnår i 1872 (874 fiskere), 1868 (1402 fiskere) og 1883 (1238 fiskere). Det vil si at det var langt flere som handlet på butikken enn det var fiskere i væreierens rorbuer. Fra 1834 (jf. Tabell 8) og fram til ca 1870 kan det se ut som om det var ca 2/3 flere som handlet på butikken enn det var fiskere i rorbuene. Fra 1870 ser denne prosenten ut til å ha øket ytterligere. Antakelig har en stor del av dette tilskuddet kommet fra fiskere som hadde tilhold i Stormers rorbuer ettersom han, som nevnt, ikke satset så mye på handelsvirksomhet.

En gjennomsnittlig årlig inntekt på 5867 spesidaler i perioden 1867-1889 er en betydelig økning fra gjennomsnittet på 1833 spesidaler i *Handelsbok 1832-1835* og på 785 spesidaler i *Fiskerallmue 1834-1835*. Det kan se ut som om væreierens handelsvirksomhet kastet godt av seg.

Fiskebøkene

Så langt har antall handlende med fisk antydnet at væreierens grep på eller interesse for fiskehandelen kanskje var nedadgående. En nærmere gjennomgang av fiskebøkene for perioden 1867-1902 vil vise om dette var tilfelle.

Tabell 10 viser væreierens kjøp av fisk basert på fiskebøkene for perioden 1867-1902. Igjen er tallene for handelen basert på opplysninger fra 10 tilfeldig uttrukne hovedsmenn.

Gjennomsnittstallet 4,3 mann per hovedsmann er fortsatt benyttet. Tabellen viser at antallet handlende i perioden 1867-1888 var helt nede i 128 i gjennomsnitt, det vil si bare ca 30 % av antallet i vinterbøkene.

Tabell 10 Oversikt over handelen i fiskebøkene 1867-1902								
Kilde	Antall hand- lende	% gjen- funnet fra manntall	Antall fiskere	Antall kjøpte fisk	Pris per 120 fisk (sp.d.)	Sum per fisk (sp.d.)	Total kjøpe- sum (sp.d.)	Prosent fiskeselgere
Fiskebok 1867	141	80	606	31478	5,0	2,2	1322	83
Fiskebok 1873	126	70	542	5437	6,1	0,5	277	77
Fiskebok 1887	101	10	434	6434	4,4	0,6	238	59
Fiskebok 1888	145	30	624	28203	4,9	1,9	1156	56
Fiskebok 1899	13	0			7,5-7,8			
Fiskebok 1900	12	0			7,5-7,8			
Fiskebok 1901	8	0			7,5-7,8			
Fiskebok 1902	48	0			7,5-7,8			
Snitt 1867-1888	128		552	17888	5,1	1,3	1098	

Det beløp som hver enkelt fisker solgte for, varierte fra 0,5 til 2,2 spesidaler slik at totalkjøpet for væreieren varierte fra 238 til 1322 spesidaler, gjennomsnittlig 1098 spesidaler mot 5867 spesidaler på butikken. Det betyr at handelen med fisk representerte under 1/5 (19 %) av handelen på butikken.

I den siste boken, *Fiskebok 1899-1904*, har forholdene rundt systemet for registrering og levering av fisk endret seg så mye at kun svært få fiskere er registrert som selgere og ingen av utplukket i manntallslistene gjenfinnes. Fra 1880-årene er det altså de færreste av de som bodde i rorbuene som leverte fisk til væreieren. Det betydde at væreieren hadde fått en betydelig konkurranse om handelen med fisk, eller kanskje han ikke lenger var interessert i å kjøpe? Andelen av de handlende som solgte fisk, er også synkende fra 83 til 56 %, de andre handlende solgte bare lever og/ eller rogn. Selve fisken gikk altså i økende grad til andre.

Fiskebøkene gir eksempler på hva som ble betalt for råfisken i Nedre Svolvær i perioden 1867-1902. Tallene samsvarer ganske godt med statistikken i *Norges offisielle statistikk* (NOS) i Diagram 5. Til dels ligger den litt lavere, som i 1873 (6,1 mot 6,9 spesidaler) og 1888 (4,9 mot 5,3 spesidaler), til dels litt høyere, som i 1887 (4,4 mot 3,5 spesidaler). Prisnivået på 7,5-7,8 spesidaler per 120 stk fisk i perioden 1899-1902 viser at prisen da er oppe på samme nivå som i 1891.

I forhold til forestillingen om væreieren som den store fiskekjøperen som sikret seg fiskernes fisk enten de ville eller ikke, er de resultatene som framkommer av fiskebøkene overraskende. Dessverre foreligger bare tall fra 4 år med kjøp av noe betydning, men i 3 av disse årene var det til gjengjeld godt fiske. Hvordan forholdene var i Svolvær under ordensloven, er det vanskelig å si noe om, men på 1860-, 1870- og 1880-tallet er det i hvert fall ikke noe tegn på en forpliktelse for fiskerne i Nedre Svolvær til å levere til væreieren han leide hos.

Som tidligere antydnet, er det nok ganske sikkert at Størmer kjøpte opp mye fisk fra fiskere med tilhold i Bergs rorbuer. Det resterende har da gått til de omreisende oppkjøpsfartøyene som det gjennom hele århundret var svært mange av i Svolvær. Det er ikke umiddelbart sikkert at fiskerne dro fordel av dette store oppbudet av kjøpere. Det er mange eksempler på at kjøperne samarbeidet om prisen. Hvem som hadde de sterkeste kortene i denne tilbud- og etterspørselsituasjonen kunne utvilsomt variere.

Oppsummering

Gjennomgangen av væreierens handel med lokalbefolkningen viser at selv om denne hadde et stort omfang i antall handlende og selv om kundekretsen økte fram til 1892, var økningen i volum og kundekrets langt mindre enn økningen i folketallet i Svolvær. Dette viser at væreier Berg gradvis fikk økende konkurranse om handelen. Denne økte konkurransen viser seg enda sterkere når det gjelder handelen med fiskerne som bodde i rorbuene hans. Selv om eksemplet Carolius Pedersen Følstad Græsløs viser at det kunne være grenser for villigheten til å yte kreditt, er det ikke tegn i mitt materiale på værtvang eller at skyldnerne fikk dårligere pris for sine varer.

5 Rorbua

Væreierens høstingsbruk

Hvis havet var høstingsbruket der fiskeren hentet inn det naturen hadde sådd, jf. Solhaug 1976:84, så var rorbuene marken væreieren måtte pleie for å få avkastning på butikken sin.

Rorbuene var et viktig rekrutteringsgrunnlag for inntekt: uten fiskere i rorbuene ble det lite inntekt på butikken. Dette gjaldt i 1832 med 69 fastboende i fiskeværet, i 1865 med 216 innbyggere og i 1890 med en befolkning på 609 personer. Antall fiskere i Svolvær overgikk antall innbyggere på stedet med flere tusen i lofotsesongen gjennom hele 1800-tallet.

Rorbuene var derfor av like stor betydning for væreieren som for fiskerne. I dette kapitlet vil jeg se på hvor stort omfanget av rorbudriften var, hvordan denne utviklet seg og hva rorbuene betydde, økonomisk og sosialt, for væreieren og for fiskerne.

Eiendomsforhold til rorbuene i Lofoten i tidligere tider

Hartviksen har påvist at de fastboende vær oppsitterne i 1780 eide nærmere 83 % av i alt 139 rorbuer i de statseide værene i Vest-Lofoten (Hartviksen 1979:65). Veia finner at disse i 1881 eide 86 % og i 1940 83 % av rorbuene, med en variasjon i perioden mellom 77 % (1894) og 87 % (1921) (Veia 1980:150). Væreierdominansen varierte en god del mellom værene. I Svolvær var den omtrent total, mens i naboværene Kabelvåg og Skrova var fiskernes eierandel til dels betydelig. I 1881 eide fiskerne 61 % i Kabelvåg, 11 % i Skrova og 0 % i Svolvær (Veia 1980:165-167).

Hvilken verdi det representerte å eie rorbu, kan illustreres av Thorsviks eksempel om fiskerbonden fra Salten. Eksemplet er gjengitt flere steder, men det er ikke tidfestet noe sted. Sammenhengen det står i, kan tyde på at det er fra tidlig på 1800-tallet. ”En bonde i Salten eide rorbu i et lofotvær. Ved sin død testamenterte han den verdifulleste del av formuen, rorbua med tilhørende sett på sjøen, til sin eldste sønn, mens den yngre sønnen fikk gården etter faren. Rettigheten i fiskeværet var med andre ord en kostelig ting” (Thorsvik 1977:150). Eksemplet hentyder også til den forestillingen som hersket om at rett til sett på sjøen var avhengig av plass i rorbu på land. Thorsvik skriver videre: ”Det har aldri vært noen lov om at fiskehavet skulle deles mellom værene. Fiskerne fikk allikevel den oppfatning at husleie for burom også var godtgjørelse for å bruke den delen av fiskehavet som de hadde fått tildelt. De

fant seg derfor i å betale for de dårlige husrommene” (Thorsvik 1977:150). Denne relasjonen ble som nevnt fra 1816 regulert i paragraf 8 i lofotloven.

Hvor stor var fiskernes iver etter å eie, evt. i hvor stor grad var det greit å leie? Det er tydelig at handelsborgerskapets inntrengen som rorbueiere på slutten av 1700-tallet til fortrengsel for fiskerne, møtte reaksjoner fra fiskerne og at myndighetene, ikke minst representert ved de lokale embetsmennene, forsøkte, om enn halvhjertet, å støtte fiskernes rettigheter. I første halvdel av 1800-tallet kan det, som vi har sett, synes som om fokus kom mer på størrelsen av husleien og på rorbuenes standard mer enn på leieforholdet som sådan. I siste halvdel av 1800-tallet er fokus igjen på eierforholdet som et uttrykk for den maktdominansen som væreierne hadde, jf. Fiskeværskommisjonens innstilling i 1888.

Rorbuene i Svolvær på 1800-tallet

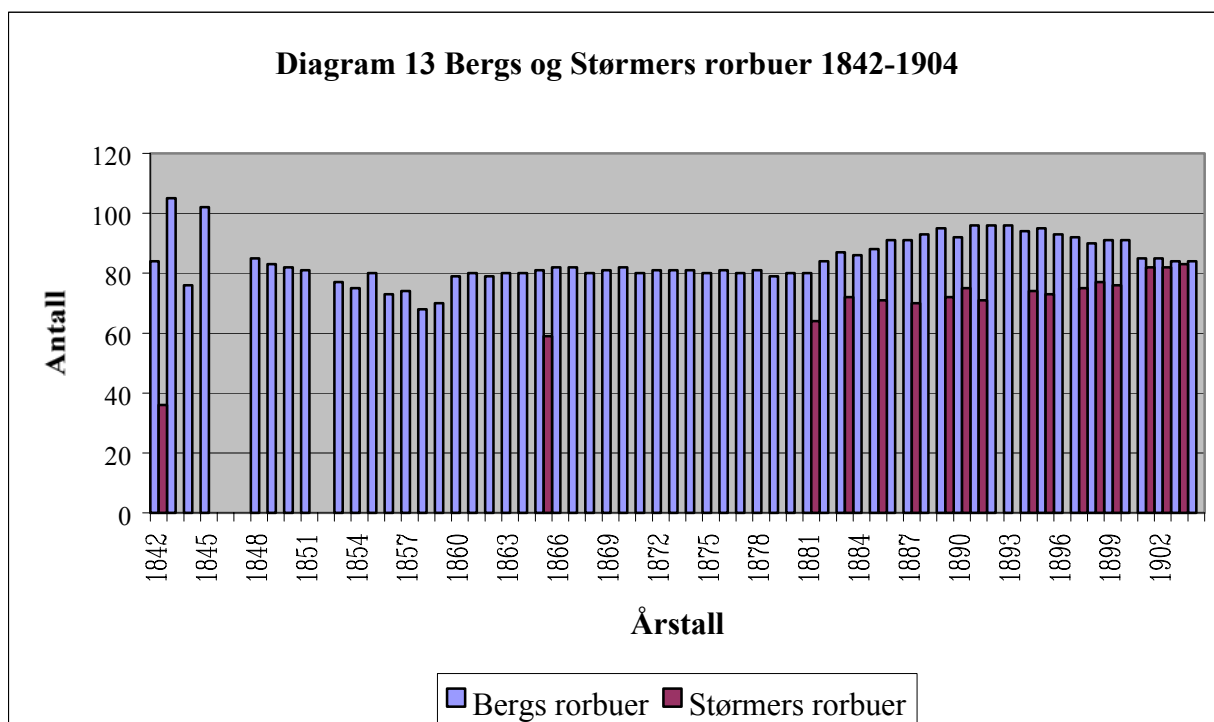
Antall

Diagram 13 viser antall rorbuer i Nedre Svolvær for samtlige år i perioden 1842-1904 basert på manntallslistene. Enkelte årlige svingningene kan skyldes unøyaktigheter i føringen av listene, men de aller fleste endringene representerer reelle rivinger og nyoppføringer. Det er ikke alltid lett å se av materialet når en rorbu ble revet eller tatt ut av bruk, eventuelt når en ny ble oppført.

Diagrammet inneholder også tall for hvor mange rorbuer Størmer hadde. Som tidligere nevnt, eide Størmer 36 rorbuer i 1836 og 59 rorbuer i 1860-årene. For perioden 1881-1904 har tallene framkommet ved å sammenlikne tallene fra manntallslistene med Veas tabell over antall rorbuer i Svolvær basert på lofotberetningene (Vea 1980:185). Fra 1881 til 1903 økte antallet fra 64 til 83. Det kan se ut som det kan ha vært en ganske jevn økning i antallet hans helt fra 1830-tallet.

Solhaug opplyser at det framgår av Gunnar Bergs forretningspapirer at han "så sent som i 1842 hadde 248 høvedsmenn med mannskaper innlosjert på 84 rorboder. Til sammen var belegget på 1200 til 1300 mann, eller gjennomsnittlig 15 fiskere pr. rorbod" (Solhaug 1976:117). Jeg har som tidligere nevnt ikke funnet noen manntallsliste for 1842, men angivelsene virker korrekte, og jeg har lagt dem til grunn. Derimot er det noe mer underlig når manntallslistene oppgir 105 og 102 rorbuer i henholdsvis 1843 og 1845. Antallet i disse årene

er 25-30 høyere enn i 1842 og 1844. Jeg tror at forklaringen på denne variasjonen i antall rorbuer må være at Berg i 1843 og 1845 administrerte 25-30 rorbuer for Størmer.

Oppsynsmannens protokoll for perioden 1831-1835 har ikke angivelser over antall rorbuer i Svolvær som de inntil 281 båtlagene holdt til i. Dersom en regner 15 mann per rorbu, slik Solhaug gjør for 1842, og 5 mann per båtlag, skulle det gi i overkant av 90 rorbuer for hele Svolvær i denne perioden. Det er drøye 25 rorbuer mindre enn ti år senere. Det skulle i så fall indikere en nybygging i perioden fra 1831-1835 til 1842 som jeg ikke har sett dokumentert noe sted. Da Georg Ludvig Størmer kjøpte Øvre Svolvær i 1836, fulgte 36 rorbuer med på kjøpet, slik at Berg da bare skulle ha mellom 50 og 60 rorbuer i 1836. Jeg tror dette avviket for det meste må forklares med at rorbuene i perioden 1831-1835 ikke var så store. Dersom vi beregner 12 mann per rorbu gir det ca 117 rorbuer, dvs ca 81 rorbuer på Berg i 1836. En økning på ca 4 rorbuer fram til 1842 passer da bedre.

Fra et nivå på 85 rorbuer i 1848 skjedde det en reduksjon til 68 rorbuer i løpet av de neste 10 årene. Ca halvparten er eksplisitt notert som nedrevet i manntallslistene i perioden 1853-1859. Dette samsvarer med det Alsvik skriver om at "mange gamle, skrøpelige rorbuer er blitt revet i 1850-årene" (Alsvik 1963:80). At forholdene i rorbuene ikke var de aller beste på 1850-tallet, bekreftes av anførselen i manntallslisten i 1855, da kun 65 lag oppholdt seg i Nedre

Svolvær, om at Anders Christensen Magisaas og Hans Christensen Magisaas ”nekter å betale”.

Det skjer en klar bedring i kvaliteten på føringen av manntallslistene fra og med 1860 som uttrykk for *en ny giv* i rorbudriften. I perioden 1860-1880 lå antallet rorbuer meget stabilt rundt 80. "Ut gjennom 1860-70 årene blir det etterhvert gjort adskillige forbedringer. Mange av de gamle rorbuene rives, og de nye er større og romsligere", skriver Alsvik (Alsvik 1963:78). Jeg kan ikke finne tegn til riving eller nybygging av noe omfang i denne perioden. Derimot var det et tydelig press på de eksisterende rorbuene midt på 1860-tallet da mange ikke fikk plass og måtte innlosjeres i ”Madstuen” og ”Borgestuen” og på ”Bryggeloftet”, ”Rulleloftet” og ”Madstuloftet”. Fra 1881 økte rorbuetallet til maksimaltallet på 96 rorbuer i begynnelsen av 1890-årene, for deretter å synke til 84 i 1904.

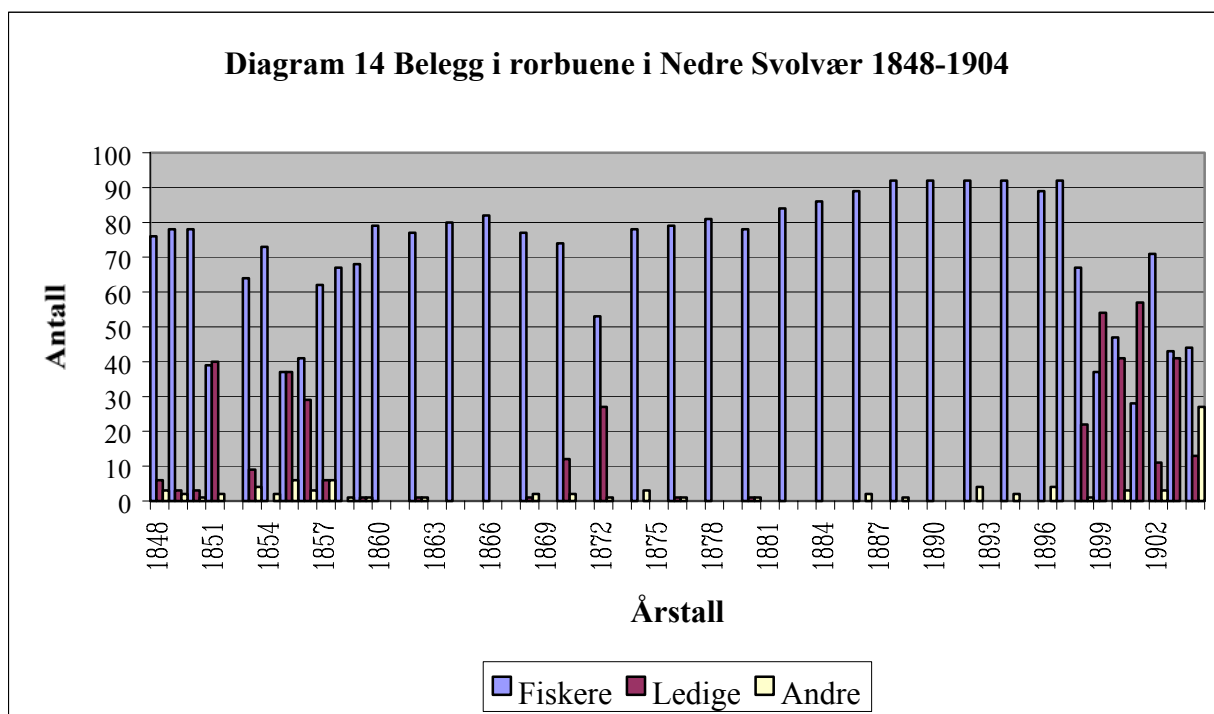
Antallet rorbuer i fiskeværet Svolvær økte fra ca 120 på 1830-tallet til ca 168 på slutten av århundret. Dette er et klart uttrykk for den betydningen som begge væreierne la i rorbudriften. Det er tydelig at de har ønsket å tilpasse seg en økende etterspørsel, uten å ville risikere overinvestering. Ved inngangen til det nye århundret har Berg og Størmer omtrent like mange rorbuer. Diagrammet fanger ikke opp det nært forestående sammenbruddet i næringen.

Belegg

For lønnsomheten av rorbudriften var det viktig at rorbuenes kapasitet kunne utnyttes så godt som mulig. Diagram 14 viser hvor mange som bodde i rorbuene i Nedre Svolvær i perioden 1848-1904 og hvor mange som stod ledige. Sammenholdt med Diagram 13 framgår det at rorbuene i mesteparten av perioden var *godt fylt opp*. I årene 1854-1897 var det kun fem år som hadde under 98% belegg: 1855 (50 %), 1856 (59 %), 1857 (91 %), 1870 (86 %) og 1872 (66 %). Det dårlige belegget i disse årene samsvarer godt med at dette var år med dårlig fiske i Øst-Lofoten. Lavest var belegget i 1851 med 49 %. I slike år ble rorbuene ofte tatt i bruk til redskapsskur eller fjøs, eller de ble stående *til nedfalls*. En håndfull rorbuer ble også tidvis leid ut til andre enn fiskere.

Fra og med 1898 ser det ut som om utleievirksomheten plutselig endret dramatisk karakter. Antall fiskere som leide seg inn, gikk kraftig ned, med unntak av et oppsving i 1902. Til dels over halvparten av rorbuene stod tomme, og ca 10 rorbuer ble revet eller satt ut av funksjon på annet vis. I 1901 var belegget 33 %. I tillegg ga Svolværs utvikling mot by seg utslag i at

mange rorbuer ble solgt eller leid ut til private. *Vaagan Fattigkasse* hadde allerede over noen tiår lagt beslag på flere rorbuer til sine klienter. Også kvaliteten på føringen av

manntallslistene forandrer seg. Innføringene blir rotete og skjodesløse. Det gir inntrykk av en næring som er blitt et uvesentlig venstrehåndsarbeid.

Nedgangen har, som også Diagram 7 viser, en klar sammenheng med nedgangen i antall fiskere i været. Mens det i 1897 fremdeles var 746 fiskere og fullt belegg i Nedre Svolvær, sank antall fiskere i 1898 til 529, og i 1899 var antallet nede i 214. Selv oppsvinget i 1902 med 777 fiskere, kunne ikke endre på det inntrykket som må ha festet seg, at nå var de gode tidene over.

Omslaget i 1898 ser ut til å ha kommet like plutselig og fått like dramatiske konsekvenser på væreierens næringsvirksomhet som omslaget i 1859, men nå med motsatt fortegn. Endringene i belegg i Diagram 14 illustrerer hvor fort ting kunne snu seg. Jeg vil komme tilbake til hva som kan ha skjedd.

Kapasitet

Diagram 14 kan naturlig nok bare avdekke en ledig kapasitet, men ikke et udekket behov. En indikasjon på begrenset kapasitet får vi som nevnt midt på 1860-tallet da det refereres til at fiskere legges *over alt*, jf. loftene. Denne ekstrakapasiteten fungerte tydeligvis som en buffer som gjorde at væreieren kunne ivareta flest mulig fiskere i en høykonjunktur uten å måtte investere i permanente rorbuer som kunne bli stående tomme i lavkonjunkturer.

Vea har sett på behov i forhold til kapasitet i perioden 1881-1939 (Vea 1980:185). Hans tall på rorbuer omfatter også Øvre Svolvær. I første halvdel av denne perioden er det i tillegg et stort antall losjihus i Svolvær med plass til 1100-1200 fiskere. Han finner en viss underkapasitet i perioden 1883-1895 (10-15%) som avløses av betydelig overkapasitet i perioden 1897-1919 på tross av sterkt synkende rorbutall. Perioden med underkapasitet svarer til den perioden hvor Berg og Størmer samlet øker sin kapasitet fra 144 rorbuer i 1881 til 168 rorbuer i 1894, dvs. med ca 20 %, men dette er altså ikke fullt ut nok til å dekke etterspørselen.

Fra og med 1897 ble denne situasjonen brått satt på hodet. De kommende 20 årene var rorbukapasiteten langt høyere enn behovet, selv om antall rorbuer ble bygget kraftig ned. Da antall fiskere i Øst-Lofoten igjen tok seg opp fra 1921, lå antall rorbuer i Svolvær på rundt 10, og på 1930-tallet var det et betydelig underskudd på rorbuer. Vea konkluderer med at årsaken til dette var at rorbudrift på 1930-tallet ikke ble vurdert som økonomisk lønnsomt (Vea 1980:98).

Gjennomgangen av utviklingen i rorbutallet på 1800-tallet viser at væreierne i Svolvær på den tiden stort sett klarte å optimalisere rorbudriften sin ved at de dro fordel av den store etterspørselen i de lange høykonjunkturperiodene og ved at de ikke satt med alt for mye overkapasitet i de dårlige periodene. Hvilket økonomisk utbytte de hadde av driften, vil jeg komme tilbake til.

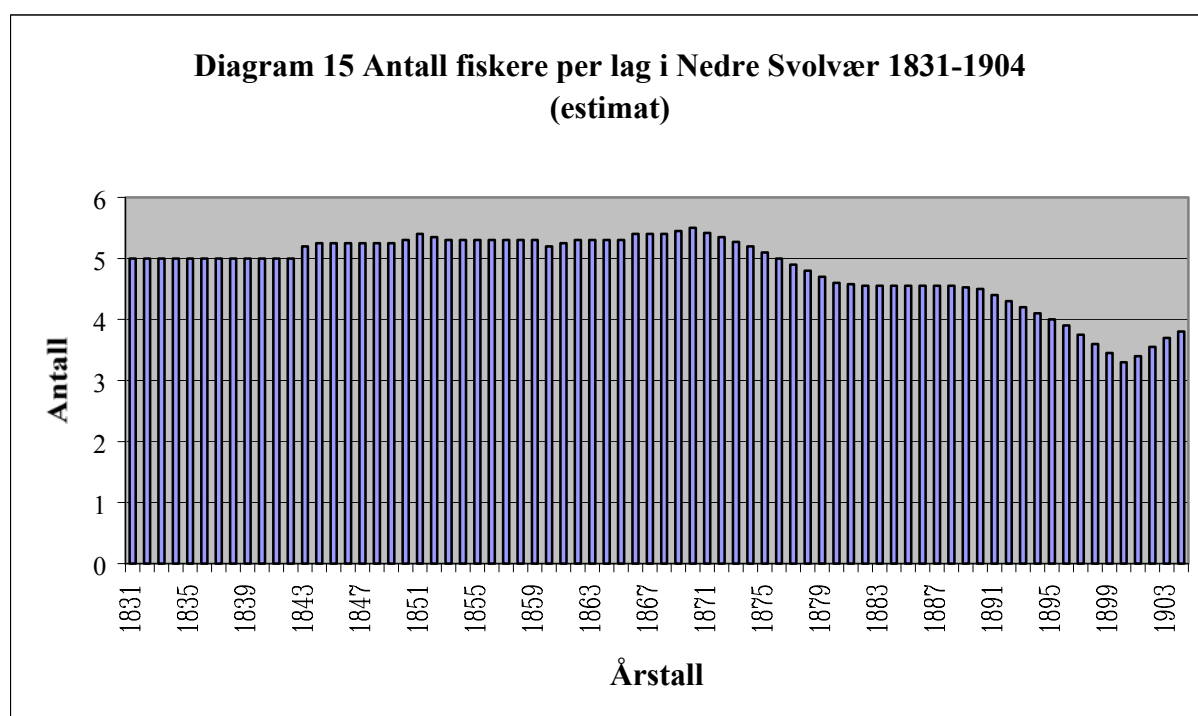
Gjennomgangen viser også hvor fort situasjonen i rorbunæringen kunne endre seg, i 1859 til det bedre, i 1898 til det dramatisk verre.

Et spørsmål som går ut over denne oppgavens ramme, er om Veas lave antall rorbuer i Svolvær på 1900-tallet er korrekte eller om tallene er uttrykk for at eierne hadde sluttet med

rorbuutleie. Nåværende *væreier* i Svolvær, John Berg, hevder at de aller fleste rorbuene ble stående, svært mange fram til i dag, og at det således var utleieforholdet og bruken av rorbuene som endret seg (John Berg 2004).

Størrelsen på båtlagene

Manntallslistene gir informasjon både om antall båtlag, representert ved hovedsmannens navn, og om antall menn han betalte for. Diagram 15 viser utviklingen i antall fiskere per båtlag for samtlige år i perioden 1831-1904. For årene 1831-1842 har jeg benyttet Solhaugs antatte gjennomsnittstall på 5 mann per båtlag. For perioden 1860-1896 har jeg interpolert ca hvert annet år, dvs. beregnet gjennomsnittet av tallet for foregående og påfølgende år.

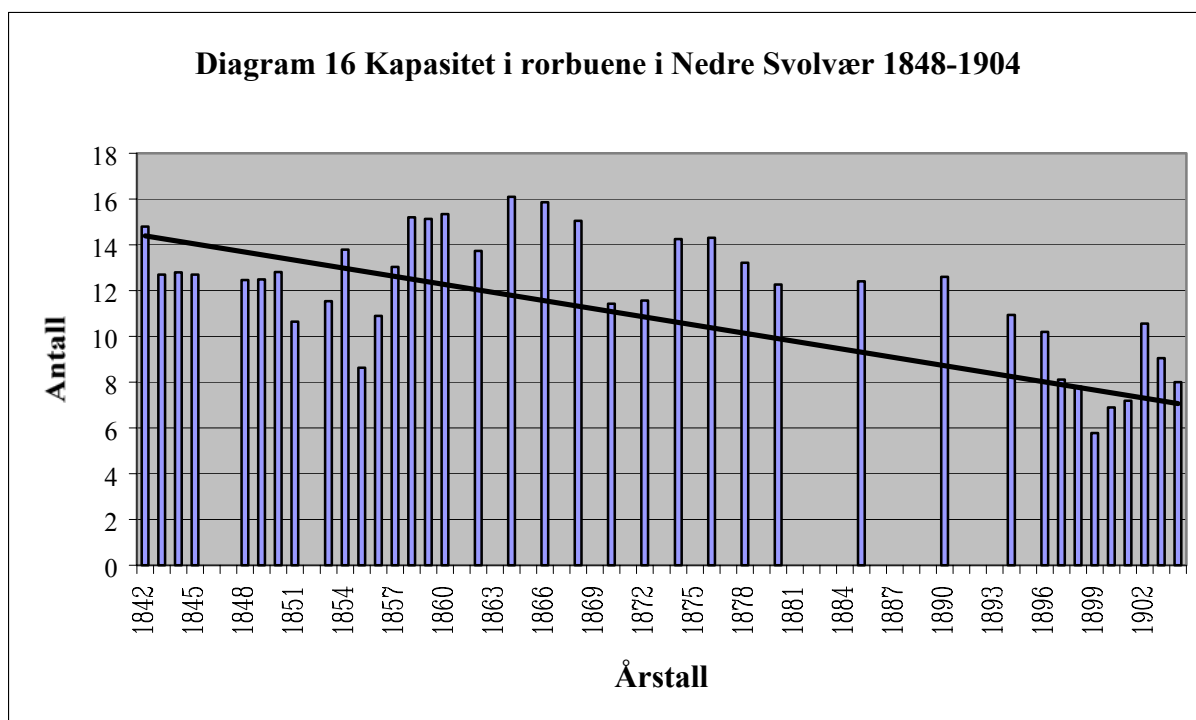
Diagrammet gir derved inntrykk av en noe mer glidende utvikling enn det som kanskje var tilfellet. Begrunnelsen for at jeg har gjort det slik, er at jeg regner størrelsen på båtlagene som en relativt stabil størrelse som er mer betinget av langtidstendenser innenfor fiskerinæringen enn av årlige svingninger. Diagrammet viser at antallet lå på ca 5,3 fra 1843 til 1873. Deretter sank det gradvis til 3,3 i 1900 og steg så noe de påfølgende årene.

Denne utviklingen indikerer både en overgang mot en større andel linebåter fra 1871, men antakelig også en utvikling der flere juksafiskere etter hvert leide seg inn i rorbuene sammen

med enkeltstående leiekarer og lottkarer. Veia har laget en tabell over fordeling av fiskere etter redskapstype basert på lofotberetningene for perioden 1877-1940 i hele Lofoten (Veia 1980:200). Han viser en økning i andel juksafiskere fra 8,9 % i 1877 til 11,7 % i 1887 og deretter en reduksjon til et nivå rundt 7-8 % til 1897. Dette passer godt med mine tall til midt på 1890-tallet. De lave tallene som jeg finner deretter fram til 1904, tror jeg skyldes det økte innslaget av enkeltstående leiekarer og lottkarer.

Antall fiskere per rorbu

Som vi har sett, var størrelsen på rorbuene og hvor mange som ble plassert i den, i perioden, bl.a. rundt 1840, et hett stridsspørsmål. Informasjonen i manntallslistene om antall fiskere og antall rorbuer gir grunnlag for Diagram 16 som viser hvor mange fiskere hver rorbu i Nedre Svolvær hadde plass til i perioden 1842-1904. Tallene er kompensert for beleggprosenten, jf. Diagram 14, for å få fram rorbuenes reelle kapasitet bedre. Det betyr at hvis det beregnede

tallet for antall fiskere per rorbu var 10 og beleggprosenten var 65, blir det korrigerte tallet 15,4 ($10/65 \cdot 100$). Selv denne kompensasjonen gir en underestimert ved lavt belegg ettersom rorbuene da ikke ble så intenst utnyttet.

Lofotkommisjonen av 1840 kom til at rorbueierne rundt 1840-1841 tok inn for mange fiskere i rorbuene selv om den viste til at det de siste årene var bygget mange nye rorbuer og at eldre rorbuer var utbedret (Lofotkommisjonen av 1840:§28-29, gjengitt i Solhaug 1976:117). ”At fiskeværeierne i den senere tid var begynt å bygge boder beregnet på 20-30 mann, ga ikke den enkelte fisker bedre plass, men skapte utrivelige forhold med kiv og strid fiskerne imellom”, skriver Solhaug (Solhaug 1976:117). Sogneprest og stortingsmann Niels Simon Jønsberg (1808-1885) i Karlsøy var et aktivt medlem av kommisjonen. Han refererte til 3 høvedsmenn som hadde hatt tilhold i Svolvær og Skrova i sesongen 1839. De hevdet at det ble innlosjert henholdsvis 29, 30 og 32 fiskere i 10-20 mannsrorbuer på 16,5-25 m² (Tromsø Tidende 1839:100).

Jeg finner at rorbuene i Nedre Svolvær på begynnelsen av 1840-tallet rommet gjennomsnittlig nesten 15 mann. Det betyr naturlig nok at enkelte rommet flere, men jeg har ikke funnet tegn på belegg opp i mot det som er antydning for 1839. Videre gjennom 1840- og 1850-årene ser størrelsen ut til å ha ligget på mellom 12,5 og 13 mann per rorbu. De rorbuene som ble revet i perioden 1848-1858, jf. side 80, må således også ha hatt denne størrelsen.

Videre fram mot midten av 1860-tallet økte gjennomsnittsstørrelsen til ca 16. De 10-12 rorbuene som ble bygget på begynnelsen av 1860-tallet, må derfor ha vært store. Dersom 80 rorbuer hadde en gjennomsnittsstørrelse på 16 mann per rorbu og 68 rorbuer hadde et gjennomsnitt på 13 mann per rorbu, skulle det gi over 30 mann i gjennomsnitt per rorbu på de nye 12 rorbuene. Tallet virker svært høyt, men stemmer i så fall med det Alsvik skriver om ”store og romslige” rorbuer på 1860- og 1870-tallet, jf. side 81.

Fram til begynnelsen av 1850-tallet, sank tallet på fiskere per rorbu til et nivå på 12,5-12,8. Deretter økte det til over 16 i 1864. Fram til århundreskiftet sank igjen størrelsen til ca 10. At tallene fram mot 1904 er enda lavere, skyldes den dårlige utnyttelsen i denne perioden.

I Diagram 16 er det trukket en tendenslinje. Den er nok noe misvisende p.g.a. at de lave beleggene ved århundreskiftet gir kunstig lave tall, men den antyder en reduksjon i rorbustørrelse over 60 år som nok er reell og som kan tas som et uttrykk for at kritikken mot de store rorbuene ble tatt til følge.

Leieprisen i rorbuene

Manntallslistene til væreieren i Svolvær gir informasjon om hvor mye det enkelte lag betalte i husleie. Ved å telle opp hvor mange menn som bodde i rorbuene i rorbuene og hvor mye de betalte, kan leieprisen for den enkelte og for alle beregnes. Dette er framstilt i i Tabell 11.

Årstallene er noe tilfeldig valgt. Hensikten har vært å få fram utviklingen over tid snarere enn å knytte årene til spesielle forhold vedrørende fisket. Jeg har også lagt inn Solhaugs tall for 1842 slik at tabellen dekker perioden 1842-1904. I 1843 betalte hver fisker 46 skilling. I lov av 1827 var det blitt fastsatt at maksimalleien per fisker skulle være 32 skilling, tilsvarende 32 råtorsk i 1826 og 24 råtorsk i 1827, mot 24 skilling i 1786 (Solhaug 1976:111).

Tabell 11 Rorbuleie i Nedre Svolvær 1842-1904 basert på manntallslistene						
Årstall	Antall fiskere	Leie per fisker (skilling)	Total leiesum (sp.d.)	Antall bebodde rorbuer	Inntekt per rorbu (sp.d.)	Enkeltfiskerens prosentbidrag
1842	1240	48	500	84	6,0	0,08
1843	1330	46	513	105	4,9	0,08
1850	1012	41	345	78	4,4	0,10
1851	426	36	129	39	3,3	0,23
1860	1209	104	1046	79	13	0,08
1865	1174	133	1305	81	16	0,09
1870	806	63	422	74	5,7	0,12
1875	913	146	1108	79	14	0,11
1880	969	173	1393	78	17	0,10
1885	1090	177	1604	88	18	0,09
1890	1159	175	1692	92	18	0,09
1894	1028	128	1099	92	12	0,10
1900	335	60	169	47	3,6	0,30
1904	519	52	227	44	5,2	0,19

Hvordan kan det ha seg at husleien i Svolvær var 44 % høyere i 1843 enn i 1827? Antakelig var den reelle husleien allerede i 1827 høyere enn den maksimalleien som var satt (Solhaug 1976:111). Fiskeværskommisjonen av 1884 hevdet dessuten i sin innstilling at loven ble en papirbestemmelse fordi den ikke påla væreierne noen forpliktelser til å leie ut og heller ikke fastslo hvor lang tid leieforholdet skulle gjelde (Fiskeværskommisjonen 1888:51). Med den store pågangen det var på rorbu i Øst-Lofoten på denne tiden, satt rorbueierne i en gunstig posisjon. Ingen kunne med loven i hånd kreve å få leie. "En nærmere undersøkelse av forholdet mellom praksis og lovprogram tyder på at det var situasjonen i fiskeværene og loven om tilbud og etterspørsel som bestemte leiemarkedets prisnivå og ikke så meget bestemmelsene fra 1827. Statens forsøk på inngrep fikk sannsynligvis ikke den prisdempende virkning som myndighetene hadde tilsiktet," skriver Solhaug (Solhaug 1976:112).

I forhold til disse refleksjonene er rorbuleien på 46 skilling i Nedre Svolvær i 1843 moderat. Solhaug opplyser at manntallslisten for 1842, som jeg ikke har funnet, angir 48 skilling per mann (Solhaug 1976:194), noe som passer bra med det jeg finner. Rorbuleien er i manntallslistene i hele den perioden jeg har studert, oppgitt som en pengesum. Jeg finner ingen indikasjoner på at den ble betalt i naturalia, selv om det ikke kan utelukkes at et slikt bytteforhold kan ha funnet sted.

Etter høykonjunkturen og østlofotfiske rundt 1839-1841 fulgte noen alminnelig gode år for Øst-Lofoten før den vanskelige 16-årsperioden satte inn i 1843. Reduksjonene i væreierens inntekter og saneringen av gamle rorbuer framkommer tydelig i manntallsmaterialet. Utover i 1840-årene har rorbuleien hatt en svakt fallende utvikling. Solhaug skriver at det ble innkrevd mellom 40 og 48 skilling per mann på slutten av 1840-tallet (Solhaug 1976:136). For bunnåret 1851 finner jeg et gjennomsnitt på 36 skilling, mens Solhaug skriver at husleien sank til mellom 24 og 32 skilling for de 94 båtlagene som hadde tilhold i Nedre Svolvær (Solhaug 1976:136). Jeg kjenner ikke til hva som kan ha vært betalt i hjelleie på denne tiden. I følge avtalen mellom Berg og Størmer var hjelleie en fellesinntekt. Forretningsarkivet til Størmer er kommet bort, og jeg har ikke funnet opplysninger om hjelleie.

Solhaug angir at husleien fra bunnivået i 1851 økte til 40 skilling i 1852 og 48 skilling i 1853 (Solhaug 1976:194), for så å falle i 1855 og 1856 (Solhaug 1976:137). Tabell 11 viser at husleien deretter økte kraftig fram til 1890. 1870 representerer i tabellen et markert unntak. Husleien er det året det halve av perioden før og etter. Antall fiskere det året var også spesielt lavt. Årene 1870-1873 var vestlofotfiske. I lofotberetningen for 1870 står det at ”de saagodtsom intet Fiske faldt østenfor Hopen eller paa steder hvor der nu i en længre Periode har slaaet bedst til” (Lofotberetning 1870, gjengitt i Solhaug 1976:171). Øst-Lofotens andel av fiskerne sank til 41 % i 1870 og til bunnivået 22 % i 1873 (Solhaug 1976:171).

I lofotfiskets *gullalder* på 1880-tallet ligger fiskerens husleie på et toppnivå på 175 skilling. Med over 1000 mann i rorbuene blir væreierens inntekt på ca 1600 spesidaler årlig. Det er en inntekt på samme nivå som ved handelen på butikken (ca 1700) og en god del høyere enn ved handelen med fisk (ca 1100).

Men så endrer plutselig situasjonen seg. Tabellen viser at fra og med 1894 er noe dramatisk på gang i rorbudriften i Nedre Svolvær. På de ti årene fra 1890 til 1900 går rorbuleien per

fisker ned med 66 % mens væreierens inntekter går ned med over 90 %. Det mest påfallende er kanskje at nedgangen i rorbuleie per fisker fra 1890 til 1894 er på hele 27 % mens nedgangen i antall fiskere i rorbuene i Nedre Svolvær bare er på 11 %. Nedgangen i husleien og i antall leietakere skjer samtidig med at totalantallet fiskere i Svolvær er på vei opp til sitt toppnivå på 1800-tallet med 4087 fiskere i 1895 og at det rapporteres om 16 % underkapasitet på overnattingsbehov (Vea 1980:185).

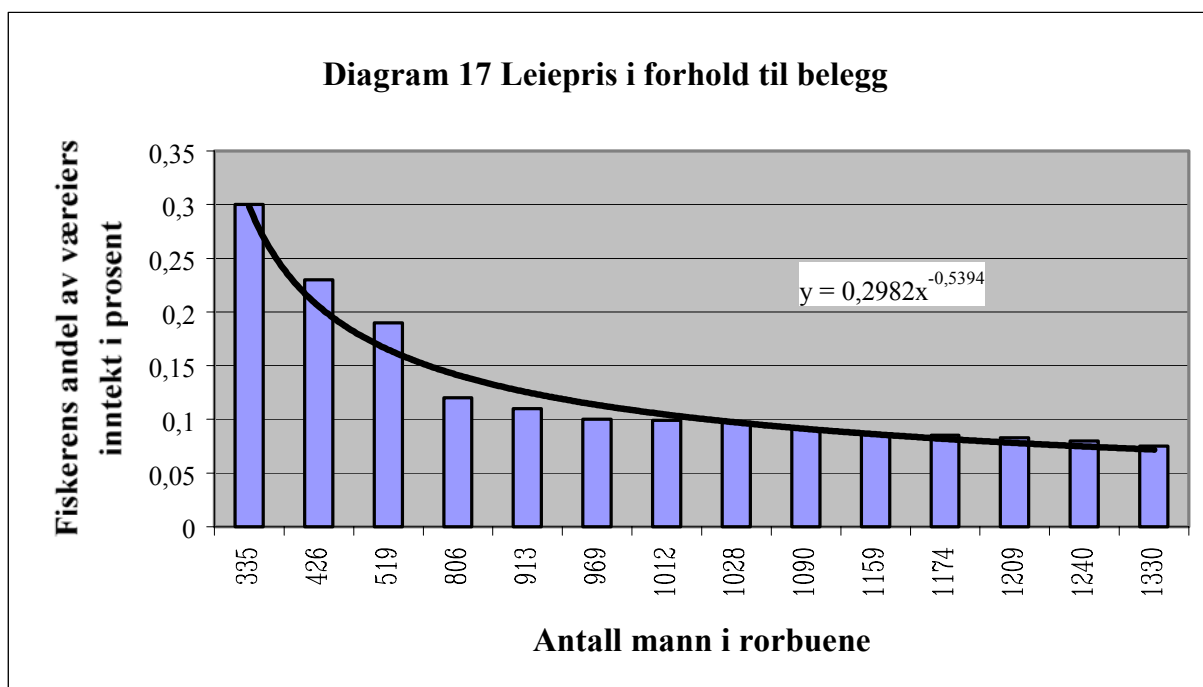
Ved århundreskiftet representerer ikke lenger rorbudriften noen næring av betydning. Vi har tidligere sett at handelen med fiskerne i rorbuene og handelen med lokalbefolkningen heller ikke representerer noen stor forretning. Hva har skjedd?? I 1891 døde Georg Ludvig Størmer og hans sønn Hans Christian Størmer overtok i Øvre Svolvær. Sameiet med Berg tok samtidig slutt. I 1893 overdro Lars Berg sin forretning på Svinøya til sine to eldste sønner, John Berg (1865-1924) og Einar Berg (1872-1955), som fortsatte forretningen under navnet L. Bergs Sønner.

Det kan virke som om denne endringen i væreierfamiliens næringsvirksomhet innebar at rorbudriften blir betraktet som mindre interessant og at den i praksis langt på vei ble avviklet. Basert på føringen av manntallslistene og handelsbøkene kan det virke som om væreierens tidligere kjerneområder ble overlatt til den gamle væreier Lars Berg mens de yngre kreftene satset innenfor andre områder. I 1896 etablerte Lars Bergs sønner en filial på Lilleøya, nær byens nåværende torg, under firmanavnet *Berg & Co.* 1. juli 1908 gikk Einar Berg ut av L. Bergs Sønner og overtok Berg & Co som ene innehaver (Alsvik 1963:191). Det hadde skjedd store forandringer med fiskeværet i de siste 25 årene. Stedets befolkning hadde øket fra 216 personer i 1865 til 846 personer i 1900. Den kraftige veksten fortsatte til 1537 personer i 1910 (Tabell 2). Fiskeværet hadde utviklet seg til by og fikk bystatus 15. mars 1918.

Manntallslistene fra midten av 1890-tallet bærer preg av at rorbuvirksomhet ikke lenger var noen kjernevirksomhet i det gamle væreierfirmaet. Føringen er skjødesløs, nærmest som et fritidspreget venstrehåndsarbeid. Jeg tenker meg at den aldrende Lars Berg hadde rorbudriften som sin private nisje fra han trakk seg tilbake i 1893 til han døde i 1903.

Tabell 11 gir også anledning til å studere hvordan væreieren forholdt seg til høykonjunkturer og lavkonjunkturer. En kunne tenke seg at han skrudde opp leieprisen for den enkelte i perioder med stor pågang på rorbuene, mens han i dårlige tider var nødt til å senke prisen. Et

uttrykk for væreierens evne og vilje til å styre husleien på denne måten, kan en få ved å se på enkeltfiskerens husleie i forhold til væreierens totalinntekt. Dette forholdstallet er vist helt til høyre i Tabell 11. Diagram 17 viser hvordan dette forholdstallet varierer med hvor mange som hadde tilhold i Nedre Svolvær.

Dersom leieprisen var uavhengig av belegget i fiskeværet, skulle enkeltfiskerens andel av væreierens totalinntekt halveres når belegget ble fordoblet og fordobles når belegget ble halvert. Dersom enkeltfiskerens andel ikke gikk ned mot det halve når belegget ble fordoblet, betydde det at væreieren benyttet anledningen til å skru opp prisene når pågangen om leie var stor. Ved å studere Tabell 11 og den geometriske trendlinjen som er lagt inn i Diagram 17, går det fram at enkeltfiskerens andel ble halvert fra 0,15 til 0,075 da belegget ble fordoblet fra 665 til 1330. Tilsvarende ble andelen fordoblet til 0,3 da belegget ble halvert til 335. Det betyr at husleien var nøytral i forhold til belegget og at det ikke skjedde noen tilpasning verken til et stramt eller et svakt marked. Formelen for denne sammenhengen er lagt inn i diagrammet.

Gjennomgangen av utviklingen av rorbuleien gir det samme bilde av en høykonjunktur fra 1860 til midt på 1890-tallet og viser igjen at noe dramatisk skjedde rundt 1898. Etter den tid tok det hundre år før rorbudrift igjen ble lønnsomt på Svinøya.

Væreierens tilpasninger til friloven

Friloven skulle oppheve fiskernes avhengighet av væreieren. Som vi har sett i de to foregående kapitlene, kan det se ut som om væreiernes monopol på fiskerne og deres fisk var opphevet minst 10-20 år før friloven kom. Lofoten var full av oppkjøpsfartøy på hele 1800-tallet, og det er lite som tyder på at fiskerne ble aktivt hindret i sitt valg av handelspartner i Svolvær i den perioden som jeg studerer. I stedet for å få sin makt og innflytelse svekket, skulle det også vise seg at de 40 årene som fulgte etter 1859 skulle bli svært gunstige for de fleste væreiere i Lofoten.

Det kan virke som om tiåret før frilovens inntreden i Svolvær var preget av en viss avventende holdning og *posisjonering*. Utviklingen i rorbuutleien kan illustrere dette forholdet. Antall rorbuer går ned fra 85 i 1848 til 68 i 1858. Sterkt medvirkende til denne nedgangen er det at antall fiskere enkelte år er svært lavt (1851 469, 1855 380, 1856 513) p.g.a. det dårlige østlofotfisket i hele perioden 1846-1858. 22. mars 1858 skriver Lars Berg i dagboken sin: "Fisket slut. Det afsluttede Fiske er i det hele taget yderst mislig over hele Lofoten og det paastaaedes at et saa lidet Udbytte ikke har været siden 1815. Fisken kom tidlig og stødte strax op til Landbakken". Men når Alsvik skriver at "mange gamle, skrøpelige rorbuer er blitt revet i 1850-årene" (Alsvik 1963:80) er dette også uttrykk for en sanering i påvente av bedre tider. Da disse kom i 1859, samtidig med innføringen av friloven, økte også antallet rorbuer i løpet av 2-3 år med 12 til sitt nye nivå på 80 rorbuer.

Det er all grunn til å regne med at væreierne i hele Lofoten var meget godt orientert om tidens liberalistiske politikk. De kjente til lofotkommisjonen av 1840, og de kjente til debatten rundt den radikale vårsildloven av 1851 (Tvinnereim 1962:44-56, gjengitt i Solhaug 1976:139). De kjente til at Motzfeldt i 1851 var i Lofoten som observatør for myndighetene og at han ble leder av den kommisjonen som 6. desember 1854 ble nedsatt for å se på forholdene under lofotfisket. 19. februar 1855 skriver Lars Berg i dagboken sin: "19 (februar) var Motzfeldt og Lofotkommissionen her de skulde forberede den nye Lofotlov". Hvordan Gunnar Berg stilte seg i debatten vet vi lite om, men han var uten tvil godt oppdatert. Væreieren i Storvågan, Johan Hammond Wolff (1806-1884), representerte mindretallet på 3 i lofotkommisjonen. Han hadde i 1850 kjøpt stedet og hadde i 1865 "over 100 rorbuer" (Ytreberg 1941:68). Søren Schøning (1817-1861) på Grøtøy representerte flertallet på 7. Sammen med broren, John, startet han firmaet "Arent Schønings sønner" i 1850. Firmaet var ved hans død "det mest

ansette i Nordland, og eide en formue på 62500 spesidaler" (Ytreberg 1941:216). Niels Andreas Ytreberg tillegger Schønning "stor andel i "friloven" av 1857" (Ytreberg 1941:216).

Det er sannsynlig at Gunnar Berg og sønnen Lars hadde god kontakt med begge disse to. Søren's far, Arent Schønning (1782-1848), var oppvokst på Finneset ved Kabelvåg der oldefaren, Arnt Schønning, hadde fått gjestgiverbevilling i 1762 og hadde gitt lån til Ole Walnum til å kjøpe halve Svolvær. Arent Schønning's stefar, Lars Nicolai Renner, hadde vært verge for Lars Thodal Walnum og satt i lofotkommisjonen (Ytreberg 1941:227). I 1863 hadde Lars Berg en liten gjeldspost hos Arent Schønning's sønner, og i 1866 tok han opp et lån på 118 spesidaler (Tabell 15). Ole Meldal Schønning (1807-1887), Søren Schønning's søskenbarn og eier av Finneset, var omgangsvenn med Lars Berg. 29. mai 1860 skriver Lars Berg i dagboken sin: "29 (mai) var Schønning og jeg paa Kalle for at udsee Tomt til Bedehuset".

Det er godt mulig at både Gunnar og ikke minst Lars Berg var positive til den nye loven og at de posisjonerte seg til at den skulle tre i kraft. Da fisket bedret seg i 1859 og 1860, var de rede til å handle. Allerede i 1861, etter at faren var død, begynte Lars Berg å øke sine vareinnkjøp. I 1863 tok han opp et større lån, både for å overta virksomheten og for å investere i framtiden.

Solhaug refererer til Tvinnereims oppfatning om at "det var "embedsmenn og regjeringa som dreiv igjennom Lofotlova", mens det gamle systemet hadde få forsvarere" (Solhaug 1976:141). Selv mener Solhaug at "Lofotloven av 1857 kunne vanskelig ha blitt vedtatt uten en betydelig støtte i den lokale opinionen" (Solhaug 1976:145). Han framholder flere ganger motstanden hos væreierne i Øst-Lofoten, bl. a. representert ved væreieren Wolff, mot den nye loven. Han oppsummerer debatten slik: "Striden om friloven viser hvorledes liberalistene allierte seg med de unge og de settløse fiskerne, med linebrukerne fra Troms, med oppkjøperne i Vestlofoten mot forsvarerne av den gamle ordning, som hovedsakelig besto av settbrukerne i de gamle fiskeværerne og væreierne i Østlofoten" (Solhaug 1976:145).

Jeg er ikke så sikker på at den største væreieren i Øst-Lofotens største fiskevær var en slik motstander. Jeg tror at Lars Berg var meget klar over at i den nye tiden som friloven innevarslet, var det viktig å legge tingene til rette for at fiskerne skulle komme til Svolvær og trives der. For væreieren var rorbuene, fremdeles, et middel til å trekke til seg fiskere og til å sikre seg deres fangst og deres handel. I en situasjon hvor leie av rorbu framstod for fiskerne som en betingelse for å få adgang til havet og hvor fisket var godt, slik situasjonen var på

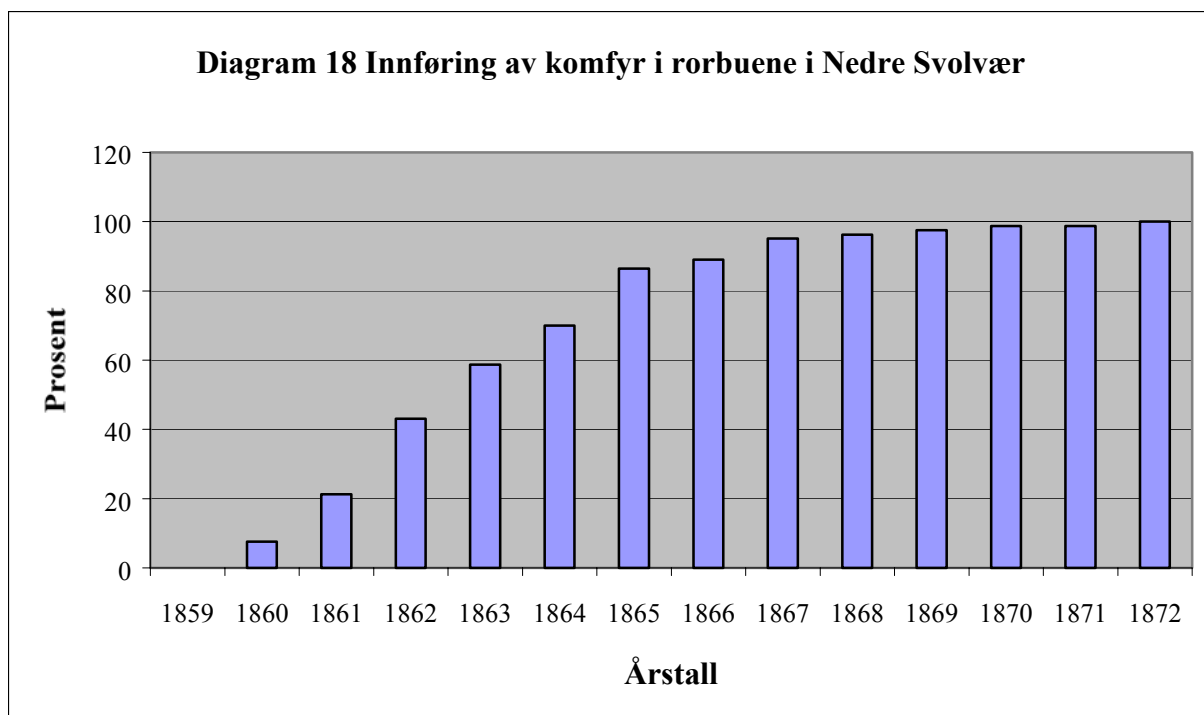
slutten av 1820-årene, kunne en tenke seg at væreieren ikke trengte å gjøre så mange anstrengelser for å lokke til seg fiskerne. I den lange perioden med dårlig fiske og med øket konkurranse om fisken, hadde det vist seg at det ikke lenger var noen automatikk i å få seg kunder. Skulle virksomheten overleve, måtte han legge forholdene til rette. Det var ikke alle som klarte seg i denne tiden. I 1862 gikk Ole Meldal Schøning på Finneset konkurs. (Ytreberg 1941:228). Også for Lars Berg var starten vanskelig. 21. mars 1864 skriver han i dagboken sin: ”Storm Landligge Fisket synes Slut Resultatet yderst misligt her for Stedet Stordelen af Fiskerne kunde ikke klarere for seg. Det var mit første Aar for egen Regning og jeg fik ca 1400 Spd paa Restance hos Fiskerne”.

Alsvik skriver om omslaget i 1859: "Vinteren etter svartåret forteller Lars Berg at det alt den 15. desember ble tatt 20 til 50 skrei på line i Austnesfjorden. Det var som et første forvarsel om de rike årene som nå fulgte for Østlofoten" (Alsvik 1963:80). Året etter, 1860, ble også et meget godt år. "973 båter rodde fiske for Svolvær og i Bergs rorbuer lå 1057 mann. Selv borstue, brygge og loft måtte tas i bruk", skriver Alsvik (Alsvik 1963:81). De gode tidene med godt fiske for Øst-Lofoten og Svolvær varte stort sett gjennom hele 1860-tallet. Etter noen år med vestlofotfiske på begynnelsen av 1870-tallet, fortsatte det med godt østlofotfiske de neste 25 årene.

Innovasjon på 1860-tallet

Et eksempel på hvordan væreieren i tiden rundt frilovens innføring var nødt til å tilpasse seg de nye konkurransekravene i et fritt marked, er innføringen av komfyr i rorbuene. I 1859 kom det forespørsel fra leietakerne i rorbu nr. 45 på Lilleøen om det var mulig å få montert inn komfyr. I 1872 framgår det av manntallslisten at nå er det komfyr også i nr. 67. I løpet av 13 år var det installert komfyr i samtlige 80 rorbuer. Dette er presentert i Diagram 18.

Diagrammet viser en S-formet *diffusjonskurve* som er karakteristisk for innovasjonsprosesser innenfor atferd og kommunikasjon (Rogers 1971, gjengitt i Tones 1994:85). En slik innovasjon, i betydningen *fornyelse til det bedre*, på midten av 1800-tallet er imponerende, også sammenliknet med innføring av moderne teknologi på 1900-tallet. I USA tok det 75 år fra telefonen ble oppfunnet til 95 % av amerikanerne eide slike apparat. For radio og TV var

de tilsvarende tallene 35 og 30 år (Lomborg 2004:78). Det skulle evne og vilje til for å få til en slik innovasjon i Nedre Svolvær rundt 1860.

Det er det neppe tvil om at opprustingen av gamle rorbuene og byggingen av nye er sterkt medvirkende til at husleien stiger fra 48 skilling i 1853 til 104 skilling i 1860 og 133 skilling i 1865 (Tabell 11). Det må ha representert en stor mengde tid og penger å kjøpe inn og montere 80 komfyrer. I manntallslistene ligger tegninger som viser hvordan de skulle plasseres.

Rorbuene som investeringsobjekt

Hva fikk væreieren igjen for sin investering? Hans inntekter var produktet av leietakst og antall fiskere som leide (Tabell 11). Om han kunne ha klart en slik investering med de inntektene han hadde på slutten av 1850-tallet, er heller tvilsomt. Av 426 leietakere i 1851 mottok han det året 129 spesidaler. Takket være den kraftige oppblomstringen i fisket i Øst-Lofoten på 1860-tallet, mottok han i 1860 1046 spesidaler og i 1865 1305 spesidaler. Med de gode tidene som fulgte, ble det mulig for ham å investere både i komfyrer og i rorbuer samt å skaffe seg en god fortjeneste.

Solhaug refererer til forskjellige synspunkter på hva det kan ha kostet å sette opp en rorbu og ender på 46 spesidaler for en rorbu på 16,6 m² for 2 båtlag (8-12 menn) (Solhaug 1976:115). I

1860 betalte 10 fiskere 8,7 spesidaler for en rorbu. Dersom man som Solhaug regner knappe 2 spesidaler i årlige vedlikeholdskostnader, skulle det gi en gevinst per rorbu det året på 7 spesidaler. Det skulle igjen gi 15 % årlig avkastning ($7/46 \cdot 100 \%$) per rorbu. I 1851 ville inntektene på 3 spesidaler for en rorbu for 10 fiskere knapt ha dekket vedlikeholdskostnadene.

Rorbuinntektene økte jevnt fram til sitt toppunkt i 1890 med 1692 spesidaler. Vea vektlegger den betydelige inntekt som rorbudriften representerte for væreierne i Lofoten. Det er ingen tvil om at den var betydelig. Han angir at deres totale inntekt i 1890 tilsvarte ca 170000 kr (42500 spesidaler) i rorbuleie "med fullt belegg" (Vea 1980:5). 1890 var nettopp et år med mer enn fullt belegg. Med 30324 fiskere det året skulle det tilsvare 168 skilling i husleie for hver fisker. En del av disse fiskerne eide selv rorbuene som de bodde i, og en del bodde i losjibus der prisen antakelig var lavere. Dersom disse holdes utenom, blir gjennomsnittlig husleie ikke så langt unna de 175 skilling som ble betalt i Nedre Svolvær. Distriktslege K. Hansen anslår at den årlige husleien i Lofoten i 1864 var ca 30000 spesidaler og at den skulle tilsvare 40 % av den kapital væreierne hadde nedlagt (Hansen 1864:188, gjengitt i Vea 1980:5). Væreieren i Nedre Svolvær tok i 1865 inn 1305 spesidaler. Med samme prosentandel inntekt for Nedre Svolvær i forhold til hele Lofoten som i 1890, ca 4 %, skulle det gi 32800 spesidaler for hele Lofoten i 1865. Hansens estimat virker derfor rimelig.

Et element som trekker ned væreierens gevinst, er at han ikke hadde noen garanti for å få inn de pengene han forventet for leieforholdet. Som vi har sett, var hans utestående fordringer for den totale handelen med fiskerne betydelige. Manntallslistene er også fulle av anmerkninger om restanser. Som vi skal se, representerte de totale utestående fordringene i henhold til restansebøkene per 1893 ca ti ganger det han tok inn i rorbuinntekter det året.

Forholdene i rorbuene

Forholdene i rorbuene hadde vært et hett tema både før og under ordensloven. Beskrivelsene av de elendige forholdene og av væreiernes utbytting var mange. Ble forholdene oppfattet som bedre etter innføringen av friloven? Det er på denne tiden, i 1865, at juristen og stortingsmannen Hans Schulze (1823-1873) gir følgende beskrivelse av forholdene:

"Disse Rorboder ligne Ingenting i Verden saameget som et sørlandsk Svinehus. De ere smaa, enetages tømrede Huse med Torvtag og en tilbygget Sval af Bord, hvori Garn, Liner og andre Redskaber hensættes. Inde i Rorboden, som gjerne har Jordgolv, løbe

langs Væggene to Rækker af faste Sengesteder, der tarvelig forsynes med noget Halm og en Skindfæld, som Fiskerne selv føre med sig. Midt paa Gulvet staar Gruen. Igjennem Røghullet oppe i Taget ser man et firkantet Stykke af Himmelen og gjennem det eneste lille Vindu med Blysprosserne har man Udsigt til den nærmeste Rorbodvæg. I en saadan Stue indlogeres efter Omstændighederne 6 eller 12 Mand; men hvorledes de Alle kunne rummes herinde, kan kun den begribe, som har studeret Nødvendighedens Ekonomi. Naar man nu tænker sig hvilken Atmosfære her maa være af de mange Menneskers Uddunstninger og af Dampen af de sølede Klæder, som ophænges til Tørring, vil man vel forundre sig over, hvorledes det er muligt at Folk kunne holde ut; men Fiskeren er ikke vant bedre og er saa fornøiet som en Lord paa sit Slot." (Schulze 1865, gjengitt i Bottolfsen 1995:126).

Det er utvilsomt at det fremdeles fantes slike rorbuer, men det foregikk samtidig en generell og kontinuerlig opprustning av rorbuene gjennom de kommende 20 år. Manntallslistene er fulle av notater om påkrevde og utførte reparasjoner i denne tiden. Oppsynssjefen skriver i 1881: "Nye Boder bygges nu større, lysere og bekvemmere, og i de gamle indlegges færre" (Lofotberetning 1881:86, gjengitt i Solhaug 1976:194). Det virker som om væreierne har tatt kravene om kvalitetshevning på alvor. Konflikten mellom fiskere og væreiere angående rorbuforholdene ser også ut til å ha løst seg opp. "Siden Loven af 1857 udkom, har Forholdet mellem Roværeier og Fiskere visstnok i det hele taget været tilfredsstillende" uttalte Lofotkommisjonen av 1891 i sin innstilling i 1893. "Hvad angaar Fiskernes Adgang til at faa Hus og øvrig - fornødne Bekvemmeligheter, har Forholdene i Lofoten hidtil, saavidt vides ikke givet skjellig Grund til Anke" (Stortingsforhandlinger 1896:67ff, gjengitt i Solhaug 1976:190).

Dette er ikke det samme som at forholdene generelt i fiskeværet ble oppfattet som gode. Tvert i mot, i distriktslegenes *medisinalberetninger*, ikke minst som et resultat av sunnhetsloven av 1860 (Lov 1860), påpekes de dårlige hygieniske forholdene i været igjen og igjen: Medisinalberetningene går tilbake til en lovbestemmelse av 20. desember 1803 (Sirkulære 1803). Både offentlige og privatpraktiserende leger ble pålagt å rapportere til statlige sentrale myndigheter hvert år om sykdommer i sitt distrikt, særlig kopper, fnatt (skabb) og veneriske sykdommer, dødeligheten, ulykker, tallet på praktiserende leger og jordmødre og deres vilkår, kvakksalveri og apotekervesen. Noe overraskende er det svært lite fokus på forholdene i rorbuene i første halvdel av 1800-tallet. Det er også noe paradoksalt at legenes fokus på det

dårlige innemiljøet i rorbuene først kom etter at komfyrene ble installert. I beretningen sin fra 1855 opplyser amtmann Breder at legene hadde gjort ham oppmerksom på ”en større sykелighet blant fiskerne i rorbuer som hadde fått moderne kokeovner med piper installert, i stedet for de gamle gruene med røykhull i taket” (Grande 1996:57).

Fiskerens inntekter

Hva hadde fiskeren igjen for drøye 3 måneders strev på Lofothavet? Solhaug anslår, basert på opplysninger fra amtmann Blom, at bruttoinntekten for hver fisker på slutten av 1820-tallet, like før Svolvær-materialet tar til, kan ha vært ”minst 25 spesidaler i gjennomsnitt” (Solhaug 1976:104). Han regner videre med at utgiftene til fiskeutstyr kan ha vært 8,5-9 spesidaler for en garnbåtfisker og 4,5 spesidaler for en linebåtfisker. Kostutgiftene ble på den tiden regnet til 5,8 spesidaler. I tillegg kom kostnadene til rorbuleie og hjelleie, slik at han antar at nettoutbyttet kan ha ligget på noe over 10 spesidaler (Solhaug 1976:105). Blom angir at *leiekaren* i 1827 fikk 10 spesidaler for sin innsats, mens ”sogneprest Heltzen nevner 12-15 spd. som det almindelige i 1834” (Coldevin 1938:30).

Solhaug baserer seg i stor grad på Coldevin i beregningene sine. Coldevin har laget en oversikt over leiekarshyren fra 1836 til 1880 da den i følge lofotberetningene var kommet opp i over 30 spesidaler (Coldevin 1930:29). Solhaug finner at bruttolotten til de selvstendige fiskerne rundt 1880 lå på ca 75-80 spesidaler, slik at leiekarens inntekt da tilsvarte ca 40 % av bruttolotten, dvs. omtrent den samme prosentandelen som i 1827 (Solhaug 1976:313). Dette betyr at både leiekarshyren og bruttolotten ble omtrent tredoblet på drøye 50 år.

Jeg har kun tall fra et begrenset antall år, og mine tall fanger tydeligvis ikke opp hele volumet på fiskernes kjøp og salg. Jeg finner at fiskerne i perioden 1867-1889 kjøpte varer på butikken for 1,8-4,5 spesidaler og solgte fisk for 0,5-2,2 spesidaler. Dersom en regner at hver fisker tok opp 933 fisk, som er gjennomsnittstallet for perioden 1860-1965, og at prisen i perioden 1867-1888 var på 5,1 spesidaler per 120 fisk (jf. Tabell 10), skulle det gi en bruttoinntekt av fiskesalg på rundt 40 spesidaler i perioden 1867-1889. Ettersom fiskerne også hadde inntekt av rogn og lever, kanskje tilsvarende 50 % av fiskeverdien, passer det ganske bra med tallene til Coldevin. Men væreieren fikk tydeligvis altså bare glede av en svært liten del av denne verdien.

Oppsummering

Solhaug peker som nevnt på at mens det var en god del fokus på rorbuleien og forholdene i rorbuene i ordenslovperioden, særlig rundt 1840-årene, så var det langt mindre fokus på dette i frilovsperioden. ”Meget av dette skyldes løsningen av de juridiske bånd som bandt fiskeren til væreieren”, skriver Solhaug (Solhaug 1976:191). Jeg finner at det i tillegg er sannsynlig at væreieren i den nye tid som inntrådte, var nødt til å tilpasse forholdene til fiskerne og vise service på en helt annen måte.

På tross av det en kanskje kunnet ha ventet, ble de kommende 40 årene etter at friloven ble vedtatt, således gode år for væreierens rorbunæring. En vesentlig årsak til dette var det at friloven kom til å utspille seg i en periode med stor sett gode konjunkturer og god prisutvikling. Dette kom både fiskerne og væreieren til gode. Det ser ut som om væreieren har klart å dimensjonere driften til et optimalt nivå med godt belegg og lite ledig kapasitet. På tross av den tilnærmede monopolsituasjonen som væreieren i Nedre Svolvær hadde, kan jeg ikke påvise at han utnyttet denne til å drive opp prisene i perioder med høykonjunktur.

Helt på slutten av 1800-tallet endret imidlertid forholdene seg plutselig og dramatisk. Som nevnt er nedgangen i antall fiskere i Svolvær ikke en tilstrekkelig forklaring på det som skjedde. I henhold til Vea var det 4087 fiskere i Svolvær i 1895, i 1897 var tallet 2918, i 1899 var det sunket til 1110 mens det i 1901 var helt nede i 667 (Vea 1980:185).

Da var imidlertid avviklingen av rorbudriften av noe omfang i Nedre Svolvær åpenbart allerede i gang. Nedgangen i husleien på 27 % fra 1890 til 1894, mens tilstrømningen av fiskere fremdeles var på topp, er et tydelig tegn på det. De kommende 10 årene sank utleieprisen med ytterligere 60 %. En av væreierens hjørnestensvirksomheter hadde kommet til sin ende i sin daværende form.

6 Næringsdriften sett fra væreierens side

To væreiere, to samfunn

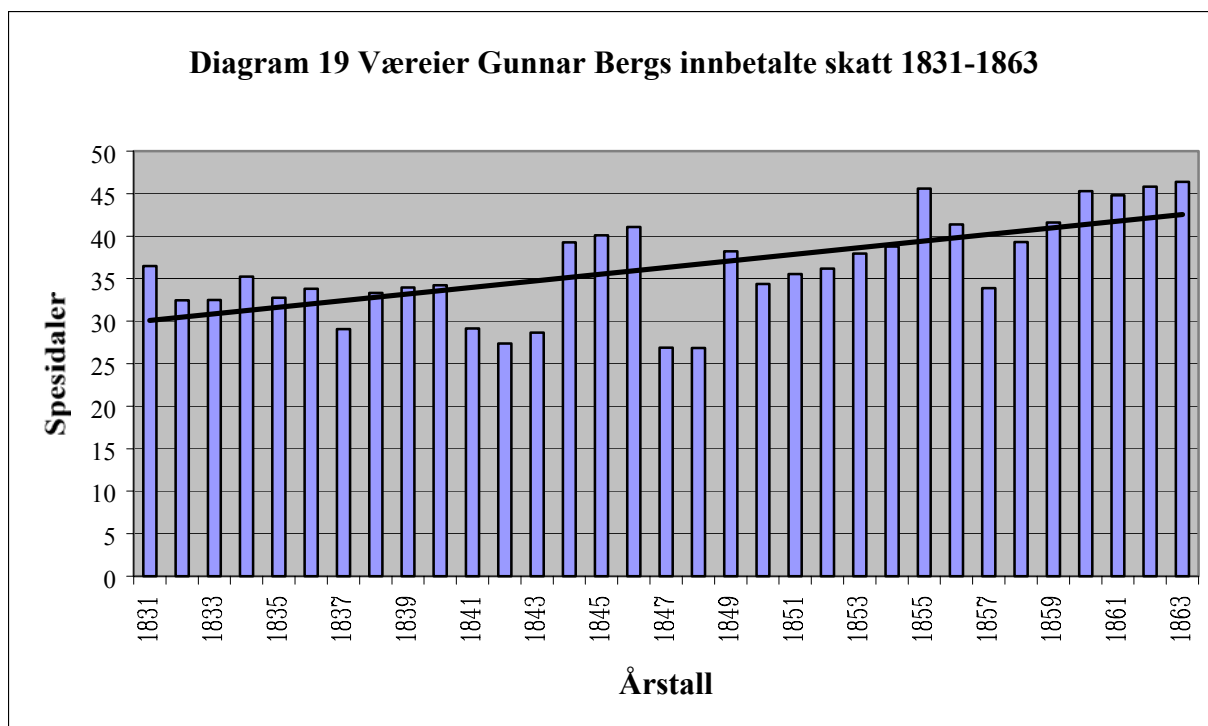
Etter denne gjennomgangen av to viktige elementer i væreierens næringsvirksomhet, handelen på butikken og utleien av rorbuer, er det tid for å trekke sammen noen tråder. Som nevnt drev væreier Gunnar Berg helt til 1850-årene en større bondegård på Ibestad. Hvorfor han avvirket denne, kjenner jeg ikke til, men det er rimelig å anta at han ikke hadde muligheter for å kombinere gårdsdriften der med virksomheten i Svolvær. Han valgte da funksjonen som væreier framfor bonde. Det foreligger en skattebok for hele hans tid i Svolvær som gir et godt bilde av hvordan hans virksomhet her kom til å arte seg.

Lars Berg overtok etter sin far samtidig som friloven kom og lofotfisket igjen slo til i øst. Hans næringsvirksomhet var langt mer variert og dynamisk enn farens. Jeg vil forsøke å gi et bilde av hvordan hans handelsvirksomhet og rorbuutleie utviklet seg i forhold til hans andre engasjement. Som allerede antydnet, er det ingen tvil om at hans virksomhet utfoldet seg i en tid og i en situasjon som var svært forskjellig fra den faren levde i.

Væreierens nettoutbytte 1831-1863

Boken for handelen med den fiskende allmue 1834-1835 samt handelsbøkene for 1832-1835, 1836-1844, 1842-1857, 1843-1861, og delvis den for 1860-1871, beskriver handelen på butikken, mens manntallslistene for perioden 1842-1861 beskriver inntektene fra rorbuvirksomheten i væreier Gunnar Bergs regjeringstid. Alle disse beskriver en utvikling fra stabile forhold på et lite handelssted med 65 fastboende i 1835 til en langt mer dynamisk situasjon etter hvert som stedet økte til 216 innbyggere i 1865. Flere av kildene omtaler også den vanskelige perioden 1846-1858 med østlofotfiske. Hvordan klarte væreieren seg i disse årene?

Nettoresultatet av væreier Gunnar Bergs totale næringsvirksomheten i perioden 1831-1863 kan vi følge i *skatteboken*. Diagram 19 viser de årlig innbetalte skattebeløpene. Diagrammet antyder en liten nedgang de to første 5-årsperiodene, mens det deretter, og nettopp i den vanskelige perioden, kommer en jevn stigning i innbetalt skatt. Framstillingen i diagrammet passer godt med framstillingen hos Solhaug om en viss stagnasjon i lofotfisket på slutten av 1830-tallet med gradvis bedre forhold deretter (Solhaug 1976:100). En trendlinje gjennom diagrammet antyder at skatten totalt økte med 43 % i perioden 1831-1863. Dersom en kan

betrakte skatten som et uttrykk for nettoinntekt, så tyder det på at Berg fikk oppleve en jevn vekst og inntektsutvikling i sin yrkeskarriere.

Diagrammet gir ingen antydninger om krise eller vanskeligheter for væreierforretningen i den vanskelige perioden 1846-1858. Kriseårene 1851 og 1858 vises heller ikke i diagrammet. Forklaringen må ligge i at inntektstapene på rorbudriften i disse årene ikke påvirket den skattbare inntekten, åpenbart fordi de ble utliknet av inntektene fra handelen og gårdsdriften.

Fiskernes gjeld og væreierens tapte fordringer 1864-1892

Manntallslistene, handelsbøkene, vinterbøkene, fiskebøkene og dagbøkene gir atskillige opplysninger om at det kunne være vanskelig for væreieren å få tilbake for sin kreditt, sine tjenester og sine utlegg. Lars Bergs utestående fordring på 1400 spesidaler i 1864 i hans "første Aar for egen Regning" er allerede nevnt. Jeg vil nå se nærmere på hvilket omfang disse utestående fordringene hadde og hvordan de utviklet seg.

I *Restanser 1864-1886* og *Restanser 1864-1892* har væreieren ført oversikt over disse fordringene. Protokollene inneholder henholdsvis 1007 og 2040 navn. Det er åpenbart ut fra fordelingen på hjemsted at det dreier seg om "den fiskende allmue i Nedre Svolvær". Ca 31 % av personene kommer fra Ibestad. Fordelingen på hjemsted i de to bøkene er ganske konstant

(Tabell 12). De 638 personene fra Ibestad som er oppført med gjeld i *Restanser 1864-1892* utgjør en svært stor del av prestegjeldets befolkning. Ibestad hadde i 1865, 1875, 1891 og 1900 henholdsvis 5681, 6597, 8224 og 9253 innbyggere (Hansen 1994:105). Nesten 10 % av prestegjeldets innbyggere hadde med andre ord gjeld hos væreieren i Svolvær på slutten av 1800-tallet.

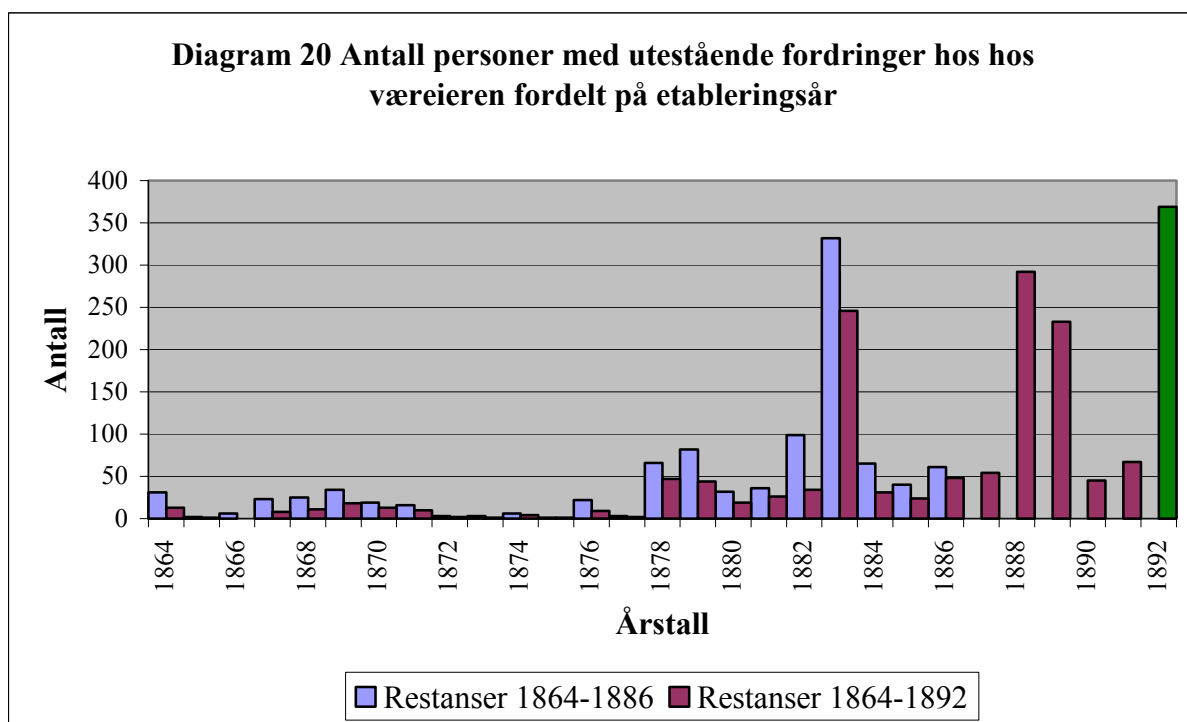
Tabell 12 Oversikt over hjemsted til personer med restanser til væreieren i Nedre Svolvær 1864-1896				
Område	<i>Restanser 1864-1886</i>		<i>Restanser 1864-1896</i>	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Ibestad	307	31	638	31
Trondenes og Sand	103	10	227	11
Dyrøy, Tranøy og Lenvig	60	6	107	5
Lødingen og Tysfjord	48	5	65	3
Ofoten og Salten	93	9	230	11
Tromsø	40	4	43	2
Balsfjorden, Malangen, Målselv	54	5	130	7
"Finnmarken"	81	8	220	11
"Sønnefor Lofoten"	221	22	380	19
SUM	1007	100	2040	100

Tabell 13 viser hvordan gjelden utviklet seg fra den ene boken til den andre. De restansene som oppstod i perioden 1864-1886 var gjennomsnittlig på 6,1 spesidaler, mens de som oppstod i perioden 1864-1892 gjennomsnittlig var på 5,5 spesidaler.

Tabell 13 Utestående fordringer i <i>Restanser 1864-1886</i> og <i>Restanser 1864-1892</i>				
Kilde	Snitt utestående (sp.d.)	Antall debitorer	Totalsum (sp.d.)	Utestående etter 6 år (sp.d.)
Restanser 1864-1886	6,1	1007	6143	3733
Restanser 1864-1892	5,5	2040	11577	7036

Totalt hadde væreieren 6143 spesidaler utestående i 1887 og 11577 spesidaler utestående i 1893. Antall personer med gjeld etablert i perioden 1864-1886 sank fra 1007 personer i 1887 til 612 personer i 1893. Dersom vi regner at alle disse hadde like stor gjeld, sank den samlede gjelden med 2410 spesidaler fra 6143 spesidaler til 3733 spesidaler. Dersom vi regner med samme grad av tilbakebetaling av det beløpet som var utestående i 1893 som av det beløpet som var utestående i 1887, hadde væreieren 7036 spesidaler utestående i 1899. Selv om enkelte av skyldnerne sikkert ville komme til å betale etter hvert, er det trolig at Lars Berg døde med utestående fordringer på over 6000 spesidaler.

Diagram 20 viser hvor mange personer som stod oppført med gjeld i de to bøkene basert på årstallet for etablering av gjelden. For å gjøre tabellen leselig, har det vært nødvendig å halvere søylen for 1892. Dette er markert. Bare dette året var det altså 737 personer som innstiftet gjeld hos væreieren. Nedgangen i restansene fra den ene boken til den andre framgår tydelig som uttrykk for at fiskerne over tid nedbetalte en gode del av gjelden sin.

Diagrammet viser at årene 1867-1871 og 1878-1882 tydeligvis var vanskelige år, men at debitorerne etter hvert stort sett klarte å gjøre opp for seg. En trendanalyse av tallene bak diagrammet viser at mens 68 % av dem som hadde gjeld etablert i 1864, hadde gjort opp for seg i 1893, sank dette tallet gradvis til bare 21 % for gjeld etablert i 1886.

Året 1883 utmerker seg som et år med svært mye oppstått gjeld som det også tydeligvis var vanskelig å få betalt. Av de 332 som satte seg i gjeld det året, hadde 246 fremdeles gjeld over 10 år senere. Dette passer godt med det Solhaug skriver om at dette året var et vanskelig år. Tilstrømningen til lofotfisket satte ny rekord med 31200 deltakere, og trengselen var stor (Solhaug 1976:177). Oppganget kvantum var dessuten bare 59 % i forhold til året før (Solhaug 1976:183). Oppsynssjefen regnet med at garnbrukerne kom ut med et underskudd på mellom 22 og 25 spesidaler det året (Solhaug 1976:179). Også 1888, 1889 og 1892 var

vanskelige år. Solhaug skriver at oppfisket kvantum i 1892 var det laveste siden 1860-tallet (Solhaug 1976:183).

Væreieren forsøkte rimeligvis så godt som mulig å få inn sine utestående fordringer. Restansebøkene inneholder en rekke løse brev som viser den kontakten han hadde med sakførere og lensmenn over hele Nord-Norge og de forsøkene han gjorde på å drive pengene inn.

Det har tydeligvis vært en viss terskel for å sende fordringene til inndriving. Inndriverne skulle jo også ha seg betalt. I de 25 kravene han sendte til sakfører J. Berges i Hammerfest i 1884, var gjennomsnittskravet på 9 spesidaler (kr 36), mens de 17 kravene han sendte til sakfører Kvam i Kabelvåg 29. juli 1893 hadde et gjennomsnitt på 35 spesidaler (kr 139) (Tabell 14).

Tabell 14 Oversikt over anmodning om innkreving av utestående fordringer 1864-1892				
Årstall	Adressat	Antall krav	Snitt	Spredning
1884	Sakfører J Berges, Hammerfest	25	36	3,4-158
1884	Lensmann F M Hegge, Skjervø	11	45	14,3-107
1893	Sakfører Kvam, Kabelvåg	17	139	7,6-530

Den kommunikasjonen han hadde med sakfører Ragnar Nielsen på Sortland illustrerer at det kunne være vanskelig å få inn pengene. 9. august 1893 sendte Lars Berg brev til sakføreren der han ber denne drive inn kr 73,36 (drøye 18 spesidaler) hos "Skomager G Hundvig Andenes". Av innføringen i *Restanser 1864-1892* framgår det at Berg var kjent med at han hadde "reist til Amerika".

Brevet fra Nielsen lyder som følger:

”28.5.1895

Hr. L. T. W. Berg,

Svolvær.

For en tid siden vendte skomager Hundvig tilbake fra Amerika, og har jeg i anledning deres fordring uttaget klage mod ham. Debitor benægtede imidlertid gjeldens rigtighed, hvorfor klagen blir henvist til retten.

Saaframt de ønsker sagen fremmet, tør jeg udbede specificiseret segl (?)

Ærbødigst

Ragnar Nielsen”

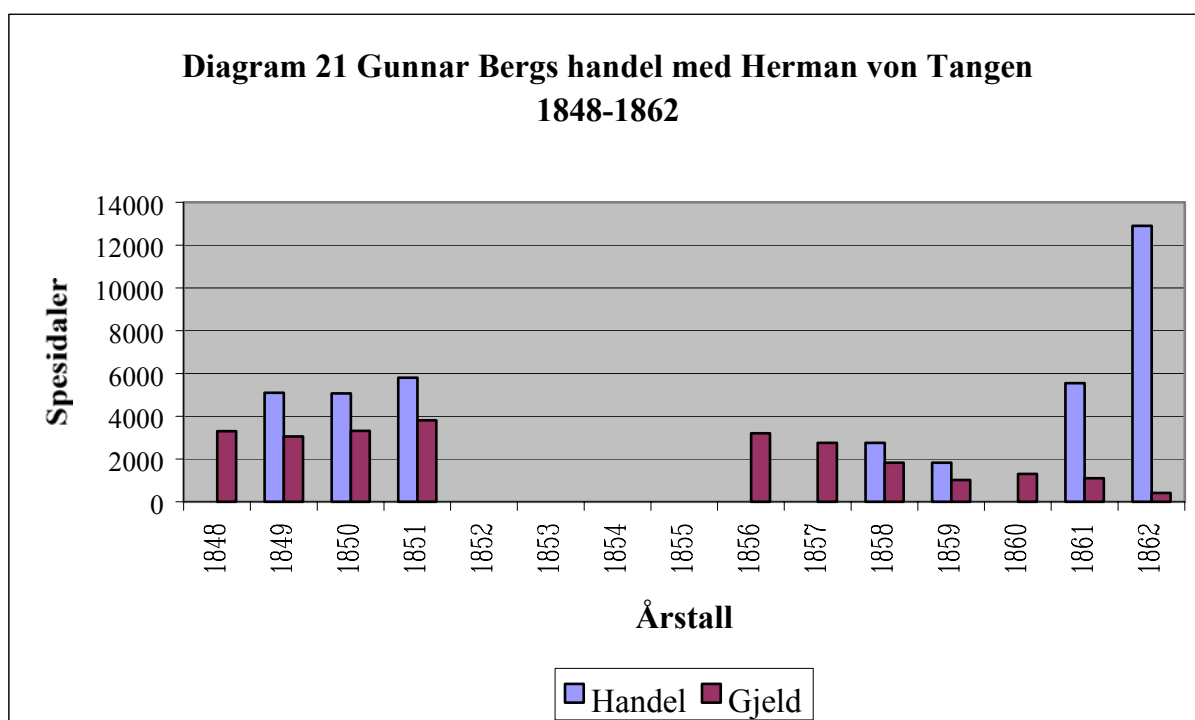
Brevet ble besvart 5.6 og "sendt Regn". Hva Berg skrev vet vi ikke, men det ble vel ikke så lett å få tilbake de kr 73,36.

Væreierens egen handel og gjeld

På samme måte som da Bergenskjøpmennene var fiskernes utredere og kredittgivere, stod de lokale handelsmennene i Nordland som regel selv i gjeld på 1800-tallet. Det var bare enkelte av dem, som Erasmus Benedikt Kjerschow Zahl (1826-1900) i Kjerringøy og Gerhard Schøning (1839-1896) i Grøtøy, som i lange perioder var på plussiden i sin saldobalanse.

Hvordan forholdt dette seg for væreieren i Nedre Svolvær?

I de 4 bøkene over væreierens handel med sine egne handelsforbindelser, *fjernhandelsbøkene*, kan vi følge denne. Væreier Gunnar Bergs viktigste handelspartner var det firmaet som Herman von Tangen (1805-1876) hadde opprettet i Holmedalen i Bergen (Alsvik 1963:92). I handelsbøkene kan vi følge deres kontakt fra 1848 til Berg dør 10. mars 1861.

Handelsforbindelsen er vist i Diagram 21. For hvert års slutt er saldo og balanse notert.

Ettersom saldo hele tiden er i Bergs disfavør, har jeg kalt denne for gjeld. *Handel* betegner her det som i bøkene er kalt balanse. Det vil si at den omfatter summen av inngående gjeld samt det beløpet som det ble kjøpt for eller innbetalt det aktuelle året. Det betyr at han i årene

1849-1851 årlig i gjennomsnitt kjøpte for ca 2100 spesidaler og i gjennomsnitt betalte ca 1900 spesidaler. Hans gjeld i forhold til det han handlet for, var i disse årene 162 %. Til sammenlikning var Carolius Pedersen Følstad Græsløs sin gjeld på denne tiden 191 % av det han kjøpte for mens tallet for de lokalhandelnde i perioden 1832-1835 var 154 %. Bergs gjeld sank gradvis fra 3821 spesidaler i 1851 til 417 spesidaler i 1862.

Formelt overtok Lars Berg firmaet og eiendommen for 6500 spesidaler ved skjøtet datert 7. april 1864 (Alsvik 1963:94), men allerede i 1863 lånte han 8000 spesidaler hos sin sønn Gunnar Berg (21. mai 1863-1893) og hos sin mor for å skaffe til veie kjøpesummen. I tillegg måtte han låne penger til de store investeringene han foretok i årene 1861-1866. Han tok opp lån hos Herman von Tangen, ”manufacturhandler G Sundt” og 13 andre kredittgivere slik at

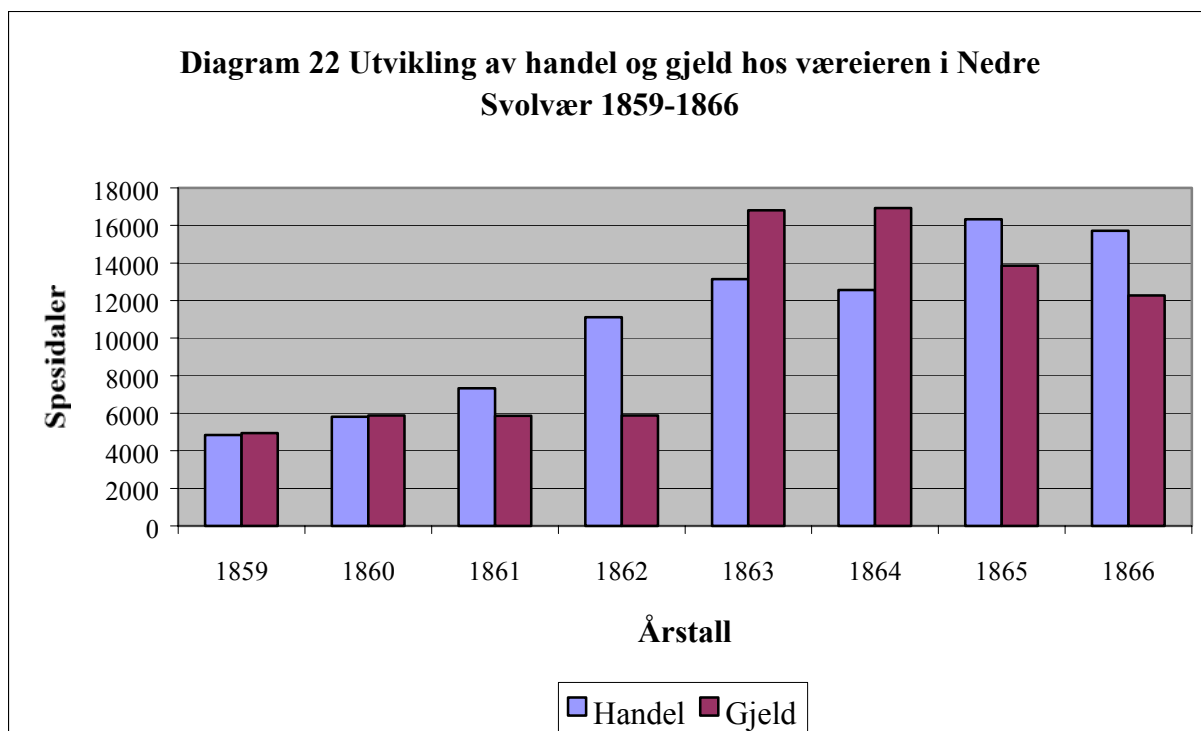
Tabell 15 Oversikt over kreditorer til væreieren i Nedre Svolvær 1859-1866								
Navn på kreditorer/ årstall	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866
Herman von Tangen, Bergen	1020	1296	1100	418	3337	2170	1346	70
Imsen Thym, Bergen	40	50	52	35		95		
Rebslager Johan David Irgens, Bergen	173	516	418	239				
Bager Caspar Jordan, Bergen	118	117	139	189	110			
Kjøbmand R Wallendahl, Bergen	393	371	656	709	677	755	704	700
Speciehandler Hans M Pihl, Bergen	1001	1046	947	751	692	670	785	681
N R Heyerdahl, Christiania (enken fra 1863)	709	707	700	700	600	500	400	300
Grung	130	105	100	102	40			
Manufacturhandler G Sundt, Bergen	725	1046	1029	1727	1491	2174	1200	1388
Trondhjems Sparebank	635	635	600	600	600	600	600	600
Kjøbmand Johannes Barstad, Trondhjem			90		35			
Kjøbmand Fredrik Berg, Trondhjem			25		29			
Ibbestad Sparebank				405	310	300	280	200
Manufacturhandler F G Gade, Bergen					406	217	679	378
Seilmaker R Nielsen, Bergen					70	15		
Hr Arent Schønnings sønner, Grøtøy					1			118
Rebslager Albert Pettersen, Bergen					394	675	471	624
Vaagans Sparebank						500	425	375
Richard Knoff, Trondhjem						177		80
Kjøbmand Peter Mohn, Bergen						146		
Bergens mekaniske Værksted						80		
Ludolf J E Næss						46		12
Torfin xanna								44
Peter Petersen, Kristiania								78
Hr Jensens Comp, Trondhjem								186
C Neufeldt & Co, Trondhjem								22
Bot af Barnes Willucott & Comp, London								60
Gunnar Berg					1853	1800	1260	745
Min Moder					5371	5300	5300	5300
F j m Heggo					758	700	400	300
Avrunding					33	6	0	5
SUM GJELD	4944	5889	5856	5875	16807	16926	13850	12266
Kjøpmenn og andre handelsforbindelser	4309	5254	5256	4875	7915	7726	5585	4746
Banker	635	635	600	1005	910	1400	1305	1175
Familie					7982	7800	6960	6345
NETTOKJØP DE AKTUELLE ÅRENE	ca 700	866	1441	5258	7261	-4249	-601	1864

han ved slutten av 1863 hadde en gjeld på totalt 16807 spesidaler. Tabell 15 gir en oversikt over væreieren i Nedre Svolve sine kreditorer i perioden 1859-1866.

Tabellen illustrerer også overgangen til de nye kredittinstitusjonene, sparebankene, rundt 1860. I 1864, året etter at Carolius Græsløs hadde gjort seg gjeldsfri i forhold til sin kreditor, væreier Berg, og antakelig selv hadde fått seg lån i Vaagans Sparebank, hadde væreieren selv lån i Trondhjems Sparebank, Ibbestad Sparebank og Vaagans Sparebank. Da han i årene framover betalte ned sin gjeld til 12266 spesidaler i 1866, var det gjelden til kjøpmennene og familien han sanerte. Gjelden i Ibestad Sparebank illustrerer den vedvarende kontakten med Ibestad og familien Dons. Nicolai Dons (1798-1891), sønn av Jens Bing Dons d.e., var direktør der fra 1843 til 1870 (Ytreberg 1941:263).

Når Berg i 1863 økte sin gjeld med 10932 spesidaler, fra 5875 spesidaler i 1862 til 16807 spesidaler i 1863, var dette altså for å kunne foreta de nødvendige investeringene. I 1863 satte han i gang med byggingen av ny butikkbygning og brygge, den samme som står der i dag (Alsvik 1963:62).

Diagram 22 viser utviklingen av balanse og gjeld hos væreieren i Nedre Svolve i årene

1859-1866. Igjen er *gjeld* benyttet om benevnelsen saldo i bøkene, mens betegnelsen *balanse* er beholdt som uttrykk for summen av saldo og handel. I 1862 kunne han øke sin balanse uten å øke sin gjeld bl.a. ved at han leverte 1743 våg klippfisk i Bergen til en pris av 2566 spesidaler (1,47 spesidaler per våg).

Alsvik har laget et oppsett for status ved utgangen av 1866 som viser en nettoformue på 5940 spesidaler (Alsvik 1963:93):

”Varebeholdning	6.000 spd.
Utestående	1.500 ”
Innbo	1.000 ”
Galeasen	1.200 ”
Jakten	1.000 ”
Kontanter	1.000 ”
Stedet	6.500 ”
Sum	18.200 ”
Gjeld	12.260 ”
Netto	5.940 spd.”

Væreierforretningens totalomsetning det året var på 15174 spesidaler.

Oppsummering

Væreieren næringsvirksomheten i Nedre Svolvær på 1800-tallet ser ut til å være preget av stor grad av usikkerhet, dog på noe forskjellig vis. I første halvdel av Gunnar Bergs periode som gjestgiver og overoppsynsmann, fra 1831 til 1845, kan det se ut som om grunnstrukturen i lokalsamfunnet og innenfor fiskeriet var preget av stor grad av stabilitet. Forholdene var oversiktlige og forutsigbare. Den andre halvdel av hans virketid, fra 1846 til 1861, var derimot preget av vanskelige forhold for fiskerne som holdt til i Øst-Lofoten og derved også for væreierne som de hadde tilhold hos. Likevel ser det ut som om væreiervirksomheten klarte seg ganske godt gjennom disse årene. Innbetalt skatt viser til og med en svak økning i denne perioden. Det var det ikke alle væreiervirksomheter som klarte seg like godt. I 1862 gikk, som tidligere nevnt, Ole Meldal Schøning på Finneset konkurs.

Lars Berg startet opp sin virksomhet i en av de mest turbulente periodene i lofotfiskets historie. Arkivmaterialet gir sterkt inntrykk av at han grep den nye situasjonen som ble skapt rundt 1860 på en optimistisk og offensiv måte. Da fisken kom tilbake til Øst-Lofoten var han klar til å satse. Det kan virke som om han snarere så muligheter i den nye friloven enn problemer. Og han fikk god avkastning for sin innsats de neste 40 årene.

Men materialet bærer også sterkt vitnesbyrd om risiko like mye som muligheter. Det var ikke gitt at han skulle klare å betale ned den store gjelden han tok opp. Allerede i sitt første driftsår pådro han seg 1400 spesidaler i utestående fordringer. Det skulle vise seg at restansene hos den fiskende allmue skulle bli store og vanskelige å inndrive. Antakelig sto han ved sin død med et tap på over 6000 spesidaler eller tilsvarende 5-6 årsinntekter fra rorbudrift.

Dessverre gir Svolvær-materialet lite informasjon om væreierens gjelds- og kapitalforhold etter 1866. Det er således vanskelig å vurdere den videre utvikling. Materialet gir imidlertid mange eksempler på de forskjellige aktivitetene som væreieren var engasjert i, særlig etter 1860. I tillegg til inntektene fra handelen og rorbuutleien hadde Lars Berg, særlig på 1860-tallet, inntekt fra egenproduksjon av klippfisk og tørrfisk som han fraktet til Bergen på egen jakt (Alsvik 1963:105). Han hadde også inntekter fra utleie av salteplasser til fremmede fiskeoppkjøpere. I 1886 utgjorde disse leieinntektene ”mye over 200 spd.” (Alsvik 1963:105).

Lars Berg og hans sønner engasjerte seg også i det stadig økende næringslivet på stedet. Allerede i 1856 var Lars Berg involvert i oppstarten av Det Norske Fiskeguanoseselskabs Fabrik som ble anlagt i Leirosen. På 1890-tallet og fram til Lars Berg døde i 1903 var væreierbedriften med på å etablere L. Bergs Sønners Tønde- og Kassefabrikk (1894), A/S Nordlands Olie- og Guanofabriker (1898), Den Norske Anglefabrik (1899), Polar Canning Co. (1902) og Svolvær Reperbane (1903) (Fremmerlid 1982:53). Bedriften var også involvert i etableringen av Vågan Dampskibsselskab i 1879 og av Svolvær Dampskibsselskab i 1887. Den drev også selv med import av kull og salt. Lars Berg var også med å grunnlegge Lofotposten i 1893.

Med en slik utvikling av bredden i væreierbedriftens engasjement, kan det se ut som om bedriftens opprinnelige kjerneområder hadde kommet i bakgrunnen, særlig fra midten av 1890-tallet.

7 Rorbusystemet

Forsvar for begrepet rorbusystem

Jeg har valgt å kalle forholdene rundt fiskernes opphold i fiskeværet under lofotfisket for *rorbusystemet*. Er dette et meningsbærende begrep eller er det en ren konstruksjon? Jeg har definert et system som ”en relasjon mellom aktører og faktorer som er innbyrdes avhengige av hverandre”. I dette ligger at det må finnes et begrenset antall aktører og at disse aktørene må stå i et avhengighetsforhold til hverandre. Et uendelig mangfold av uavhengige aktører danner ikke et system, men en kan tenke seg et varierende antall aktører og varierende grader av avhengighet.

Svolvær i 1904 var vesentlig forskjellig fra Svolvær i 1831. Stedet hadde utviklet seg fra noen husklynger med 69 mennesker til en bybebyggelse med godt over tusen innbyggere. Selv om antall fiskere som hadde tilhold i rorbuene, gjennomgående lå på det samme, var det noe helt annet å være fisker i været i 1831 enn i 1904. De presenterte resultatene fra Svolvær-materialet bærer klare tegn på det. Mens *alle* som hadde tilhold i rorbuene, naturlig nok, handlet på stedets eneste butikk i *Fiskerallmue 1834-1835*, tyder vinterbøkene på at det bare var 60-80 % som gjorde det på 1880-tallet. Fiskebøkene indikerer at andelen leietakere i rorbuene som solgte fisken sin til husverten, avtok enda mer. Mens alle antakelig solgte til væreieren i 1831, kan det virke som om nesten ingen gjorde det ved århundreskiftet.

Handelsrelasjonen var således blitt betydelig svekket. En slik svekket relasjon er i seg selv et uttrykk for en svekkelse i et system. En del av forklaringen på utviklingen ligger naturlig nok i at det i årenes løp hadde kommet til mange flere selgere og oppkjøpere, men den betinger også en frihet og en anledning for fiskerne til å foreta seg det de gjorde. Jeg kan ikke finne tegn i materialet på at fiskerne ble hindret i sine kjøp og salg.

Når det gjaldt tilholdet i været og plass i rorbuene, var valgmulighetene derimot langt mindre gjennom hele perioden. Jeg har ingen indikasjoner på at fiskere flyttet fra Berg til Størmer eller motsatt, selv om det utvilsomt skjedde. Derimot har jeg vist at fiskerne allerede fra midt på 1830-tallet hadde evne, vilje og mulighet til stor grad av bevegelse mellom fiskeværene. Jeg har sannsynliggjort at fiskernes tilhørigheten til Svolvær varierte over tid og at den

varierte mellom grupper av fiskere. Jeg har sett på dette som tegn på forskjeller i preferanser og i sosiale tilknytninger, men det forutsetter igjen en frihet og en anledning til å gjøre slikt.

På tross av svekkelsen i handelsrelasjonen og fleksibiliteten i fiskeværtilhørigheten, mener jeg at det helt fram til utgangen av 1800-tallet eksisterte en relasjon mellom fiskerne i Nedre Svolvær og væreieren de leide hos, som gjør at det ene kravet i definisjonen av et system, *kravet til et begrenset antall aktører*, er bevart.

Spørsmålet blir da om det neste kravet, *kravet til et gjensidig avhengighetsforhold*, er innfridd. En av hensiktene med friloven var å oppheve fiskernes avhengighetsforhold til væreierne. Jeg finner ikke tegn på at innføringen av friloven som sådan markerte noe skille i forholdet mellom fiskere og væreier. Derimot er det ingen tvil om at den samlede politiske, sosiale og økonomiske utviklingen gjennom 1800-tallet innebar en gradvis endring i dette forholdet. Jeg vil se litt nærmere på hvordan dette kan ha artet seg.

Jeg har vist at næringsvirksomheten til væreieren i Nedre Svolvær hadde klare elementer fra den gamle utrederinstitusjonen som hadde vært i funksjon i Nordlandshandelen fra 1500-tallet og som formelt var erklært avviklet i 1813. Både de lokalhandlende og fiskerne stod i relativt konstante gjeldsforhold til væreieren, samtidig som væreieren selv stod i gjeld til sine kreditorer i Bergen og Trondheim.

Det virker som om det går en kontinuerlig linje i det økonomiske forholdet mellom kreditor og debitor fra 1500-tallet fram til 1860-tallet. Det er helt tydelig at framveksten av sparebankene gjorde det mulig både for liten og stor å bli økonomisk uavhengig av private långivere. Eksemplet Carolius Pedersen Følstad Græsløs illustrerer dette godt. At væreier Berg blir stående med så store utestående fordringer helt fram til slutten av århundret, blir da et paradoks. Kan hende var det bekvemt for fiskere og andre å fremdeles ha tilgang på billig kreditt? Jeg kan ikke se at Berg krevde renter på de utestående beløpene hos fiskerne.

Det er ingen tvil om at det i kredittgivingen og i det tilnærmede rorbumonopolet lå muligheter for utbytting og maktmisbruk. Når jeg ikke finner eksempler på at fiskerne ble tvunget til å handle på væreierens butikk eller selge fisken til ham, kan det meget vel skyldes at væreieren ikke ønsket eller hadde behov for å øve et slikt press. Spesielt kan det virke som om væreieren i Nedre Svolvær ikke prioriterte kjøp av fisk like høyt som væreieren i Øvre Svolvær.

Jeg har foretatt to tester på om avhengighetsforholdet ble utnyttet. Jeg finner ikke at Carolius fikk dårligere pris for sin tørrfisk når han hadde stor gjeld, og jeg finner ikke at husleien ble presset i været når pågangen om leie var stor. Dette er ikke bevis på at overgrep og maktmisbruk ikke forekom, men jeg har ikke funnet slike eksempler.

Definisjonen min krever at avhengigheten var gjensidig. Det er ingen tvil om at væreierens totale næringsvirksomhet gjennom hele 1800-tallet var avhengig av at han hadde kunder. Jeg har sannsynliggjort at væreieren tilpasset seg den nye situasjonen han så ville komme ved innføringen av friloven. Han sørget for at det ble bygget nye rorbuer, og han bedret kvaliteten i de eksisterende rorbuene. Tempoet på innføringen av komfyrer i rorbuene vitner om at han forstod at det var nødvendig å tilpasse seg kundens ønsker.

Jeg finner derfor at det eksisterte et gjensidig avhengighetsforhold mellom fiskere og væreier i Nedre Svolvær helt fram til slutten av 1800-tallet som gjør at begrepet *rorbusystem* er meningsbærende. Men hva skjedde rundt 1898?

Hva skjedde rundt 1898?

Jeg har beskrevet en utvikling av rorbusystemet, og væreiervirksomheten, fra 1830-tallet og gjennom resten av århundret der hovedlinjen har vært en gradvis utvikling mot en økende pluralitet og variasjon. Utviklingen har således sitt motstykke i økningen i folketallet. På denne utviklingsveien finner jeg to markerte merkestener. Den første står ved tiden rundt 1860. Jeg har beskrevet endringene i væreiervirksomheten på denne tiden og forklart disse med tilbakekomsten av østlofotfiske og med generasjonsskiftet i væreiervirksomhetens ledelse.

Den andre merkestenen står plassert ved tiden rundt 1898. Jeg har flere ganger antydnet at det da skjedde dramatiske endringer i væreierbedriftens tradisjonelle kjerneaktiviteter og vil nå gi disse endringene en forklaring. Mye av forklaringen ligger nettopp i begrepet *væreierbedrift* som alternativ til begrepet *væreier*. Verken Øvre eller Nedre Svolvær var lenger dominert av hver sin væreier. Georg Størmer og Lars Berg var i ferd med å bli erstattet av sønner, svigersønner og deres familier. Disse igjen involverte seg i næringsvirksomhet med en rekke andre selvstendig næringsdrivende og offentlig ansatte. Denne næringsvirksomheten hadde helt andre fokus enn rorbudriften og ble uten tvil ansett for å være mer framtidsrettet.

Allerede rundt 1894, mens tilstrømningen av fiskere til Svolvær fremdeles var meget stor, bærer Svolvær-materialet preg av at rorbudrift ikke lenger ble ansett som viktig for den totale væreierbedriften. Da nedgangen i antall fiskere kom noen år senere, var allerede rorbudriften under avvikling. Det var således verken nedgangen i antall fiskere, og slett ikke motoriseringen av fiskeflåten, som var årsaken til denne avviklingen. Denne ble antakelig gradvis avvirket fordi den ikke ble sett på som en næring som hadde noen framtid.

Det er i seg selv interessant at Olav Alsvik i boken *Svolværs historie* ikke har noe spesielt fokus på endringene innenfor væreierbedriften på denne tiden. Jeg tror årsaken rett og slett er at væreierens næringsvirksomhet nå var oppslukt av tettstedets totale næringsaktivitet og at den således ikke tiltrakk seg spesiell oppmerksomhet, verken for Alsvik eller for samtiden.

Alsvik beskriver derimot Svolværs utvikling mot by nettopp i disse årene. Med referanse til lofotberetningen for 1896 åpner han kapitlet Et nytt samfunn slik: ”Når antallet losjihus i Svolvær tross den tiltagende bebyggelse er færre enn i fjor, hitrører det fra at flere av de tidligere losjihus nå benyttes av fastboende” (Lofotberetningen 1896, gjengitt i Alsvik 1963:216). Ved kongelig resolusjon av 2. desember 1898 ble Svolvær egen byggekommune. Det er symbolikk i at *væreierarvingen* John Berg satt som medlem av bygningsrepresentantskapet i dets første møte 5. desember 1899 (Alsvik 1963:218). Han så åpenbart sin framtidige funksjon mer som en aktiv medspiller i et gryende byfellesskap enn som eier av et fiskevær.

Min konklusjon blir at rorbusystemet, slik jeg har definert det, opphørte å eksistere i Svolvær ved Lars Bergs død i 1903. Like sikkert er det at dette systemet levde videre i andre områder av Lofoten, som en del av restene av det gamle væreiersystemet, til lenge etter 2. verdenskrig.

Empiri og myter

Lofotfisket er som nevnt omspunnet av anekdoter, forestillinger og påstander. Det kan dreie seg om historier om værtvang, gjeldsslaveri, juks og fanteri. Det er i og for seg ikke grunn til å betvile noen av disse påstandene og historiene. Spørsmålet er hvor representative de er, hvilken periode de refererer seg til og hvilket område de stammer fra. Når Bjørnstad skriver om værtvang og betingelser i festekontrakter, beskriver han nok 1900-tallet vel så mye som 1800-tallet. Jeg tror den samme sammenblandingen av tidsperioder og områder gjør seg

gjeldende både hos lek og lærd. Salgsplikt til væreieren har utvilsomt eksistert i Lofoten, jeg finner det bare ikke i mitt materiale. Som Veia også antyder (Veia 1980:115-141) var nok dette og andre maktovergrep hyppigere forekommende i fiskeværene i Vest-Lofoten der væreierens næringsvirksomhet var langt mer sårbar og ustabil.

På samme måte er det ingen tvil om at væreiere har utnyttet sin makt i forhold til fiskernes gjeld. Dette kan også ha skjedd i Svolvær. Væreieren og handelsmannen var helt fram til sparebankene ble etablert rundt 1860, ofte den eneste mulige kredittgiveren. Dette var et forhold som kunne misbrukes, og mange var nok glad for å komme ut av det. Det som derfor er svært overraskende, er at fiskernes gjeld til væreier Berg kunne ha så stort omfang så sent som rundt 1900. På bakgrunn av min drøftelse av dette, velger jeg å la spørsmålet om hvem som var vinnere og hvem som var tapere i denne sammenhengen, stå åpent.

Hans Johan Bjørnstad har kalt sin bok *Av Lofotfiskerens Saga. Myten på nært hold*. Der går han selv inn for å avlive myter. Han åpner boken slik: ”Fiskeren har hatt den vanskjebne at litteraturen fikk fatt i ham og skapte ham i sitt bilde. Han er blitt skildret sønder og sammen i bøkene, beskrevet i ukebladene og besunget i juleheftene”. Han kommer deretter til følgende konklusjon for sin egen del: ”Så rart som det kan høres er fiskeren et ganske almindelig menneske” (Bjørnstad 1970:7-8). Jeg tror dette kan være en fruktbar generell konklusjon som ikke gjør forholdene knyttet til lofotfisket mindre interessante.

Konflikt eller samspill?

Et hvert samkvem mellom mennesker, i familien, i samfunnet, i næringslivet eller i politikken, innebærer interessekonflikter. Som jeg har beskrevet, har også lofotfisket, naturlig nok, bestått av interessekonflikter mellom aktørene og forsøk på å forhandle disse. Det beste forhandlingsresultatet får man gjerne når alle partene oppnår noe som er viktig for dem.

Slik det framgår av min oppsummering av kapittel 2, hadde lofotfisket i den perioden jeg har studert, perioden 1831-1904, som en hovedtendens økende deltakelse, økende fangst og økende priser. I dette ligger muligheter for at både fiskere og væreiere skulle kunne være fornøyd. Som jeg har vist, økte både bruttolotten og leiekarens lønn med en faktor på tre. Det virker også som om væreieren i Nedre Svolvær klarte seg ganske bra. Det kan se således ut som om begge parter opplevde en positiv utvikling i perioden.

Et annet uttrykk for tilfredshet med forhandlingsresultatet er om partene fikk utøve sin næring slik de selv ønsket det. Både historikere og embetsmenn har fokusert på fiskernes *motstand mot forandring*. Dette er en stor debatt som jeg ikke kan komme inn på, men det er nok grunnlag for å hevde at fiskerne på Lofothavet har hatt en tendens til å forsvare eksisterende status innenfor egen yrkesutøvelse og at svært mange har vært skeptiske til nye metoder og betingelser.

Mye av denne skepsisen kan tolkes som et forsvar for et fiske som kunne drives med liten kapitalinnsats og som kunne kombineres med funksjonen som småbruker. Dette var amtmennenes frustrasjon på 1820-tallet, og det kom til syne under det såkalte Trollfjordslaget i 1890 da fiskerne gjorde motstand mot dampskipenes inntreden i fisket. Sett i et slikt perspektiv kan en si at fiskerne i stor grad lyktes i å bevare lofotfisket som *et lavkostfiske for fiskerbønder* helt fram til lenge etter den andre verdenskrig. Selv motoriseringen på begynnelsen av 1900-tallet representerte ikke noen stor kapitalinnsats. ”Ekspløsjonsmotoren ble tatt i bruk såpass raskt fordi den ikke truet den økonomiske organisasjon og sosiale struktur i fiskeriene. ”Hjelpemaskinen”, som den først ble kalt, var ingen uoverkommelig investering, selv fiskere med lite kapital kunne anskaffe seg en motor”, skriver Fremmerlid (Fremmerlid 1982:30).

Jeg har valgt å fokusere en del på mentalitet fordi jeg mener at mange historikere og andre har sannsynliggjort at mentalitet er vevd inn i lofotfiskerens forhold til det årlige lofotfisket. Amtmann Breder formulerte dette slik i 1855: ”Man kan skildre Lofotlivet som man vil, saa er det dog Nordlændingens kjæreste Syssel, den han først opgiver, naar Sygdom og Alderdomssvaghed forbyder ham det” (Amtmannsberetningene 1851-1855, gjengitt i Solhaug 1976:181).

På samme måte som lofotfisket fanger også rorbusystemet opp i seg alle disse elementene av næringsvirksomhet, økonomisk nødvendighet, sosial tilhørighet, spenning og opplevelse. Basert på gjennomgangen av det rikholdige Svolvær-materialet finner jeg også grunnlag for å tilføye:

samt *konflikt og samspill*.

Oversikt over diagrammer, kart og tabeller

Diagram 1 Antall fiskere under lofotfisket 1800-2000	s. 25
Diagram 2 Antall fanget fisk under lofotfisket 1800-2000	s. 28
Diagram 3 Antall fisk per fisker under lofotfisket 1800-2000	s. 29
Diagram 4 Antall fisk per fisker under lofotfisket 1800-2000 fordelt på 5-årsperioder	s. 30
Diagram 5 Pris per 120 stk sløyet fisk 1825-1892	s. 33
Diagram 6 Andel fiskere i Svolvær av alle fiskere i Lofoten 1831-1904 (estimat)	s. 46
Diagram 7 Antall Trondenesfiskere i Svolvær og alle fiskere i Svolvær 1831-1904	s. 48
Diagram 8 Antall Trondenesfiskere i Svolvær og i Lofoten 1831-1904	s. 50
Diagram 9 Andel fiskere fra Trondenes i Svolvær av alle fiskere under lofotfisket 1831-1904	s. 51
Diagram 10 Andel uten fornavnsbenevnelse i handelsbøkene 1832-1892	s. 63
Diagram 11 Innkjøp og gjeld for Carolius Pedersen Følstad Græsløs	s. 64
Diagram 12 Sammenlikning mellom pris til Carolius og tørrfiskindeks	s. 67
Diagram 13 Berg og Størmers rorbuer 1842-1904	s. 80
Diagram 14 Belegg i rorbuene i Nedre Svolvær 1848-1904	s. 82
Diagram 15 Antall fiskere per lag i Nedre Svolvær 1831-1904 (estimat)	s. 84
Diagram 16 Kapasitet i rorbuene i Nedre Svolvær 1848-1904	s. 85
Diagram 17 Leiepris i forhold til belegg	s. 90
Diagram 18 Innføring av komfyr i rorbuene i Nedre Svolvær	s. 94
Diagram 19 Væreier Gunnar Bergs innbetalte skatt 1831-1863	s. 100
Diagram 20 Antall personer med utestående fordringer hos hos væreieren fordelt på etableringsår	s. 102
Diagram 21 Gunnar Bergs handel med Herman von Tangen 1848-1862	s. 104
Diagram 22 Utvikling av handel og gjeld hos væreieren i Nedre Svolvær 1859-1866	s. 106
Kart over Lofoten	s. 23
Kart over Svolvær	s. 41
Kart over Austvågøy	s. 42
Tabell 1 Oversikt over kildematerialet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær, 1831-1904	s. 17
Tabell 2 Oversikt over befolkningsutviklingen 1666-2000	s. 38
Tabell 3 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1835	s. 43

Tabell 4 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1867 (angitt i prosent)	s. 44
Tabell 5 Fordeling på hjemsted for fiskere i Svolvær 1831-1867 der dette er oppgitt (angitt i prosent)	s. 44
Tabell 6 Handel til et utvalg handlende i <i>Handelsbok 1832-1835</i>	s. 58
Tabell 7 Oversikt over handelsbøkene	s. 60
Tabell 8 Oversikt over handelen i <i>Fiskerallmue 1834-1835</i>	s. 71
Tabell 9 Oversikt over handelen i vinterbøkene 1867-1889	s. 74
Tabell 10 Oversikt over handelen i fiskebøkene 1867-1902	s. 75
Tabell 11 Rorbuleie i Nedre Svolvær 1842-1904 basert på manntallslistene	s. 87
Tabell 12 Oversikt over hjemsted til personer med restanser til væreieren i Nedre Svolvær 1864-1896	s. 101
Tabell 13 Utestående fordringer i <i>Restanser 1864-1886</i> og <i>Restanser 1864-1892</i>	s. 101
Tabell 14 Oversikt over anmodning om innkreving av utestående fordringer 1864-1892	s. 103
Tabell 15 Oversikt over kreditorer til væreieren i Nedre Svolvær 1859-1866	s. 105
 Tegning av Svinøya 1858	 s. 35

Kilder og litteratur

Liste over forkortelser

Amtmannsberetningene = Beretning om Kongeriget Norges oeconomiske Tilstand i Aarene [1846-1850/ 1851-1855] med tilhørende Tabeller / udgiven af Departementet for det Indre i forbindelse med de af Rigets Amtmænd afgivne specielle Beretninger

Forordning 1753 = Forordning angaaende Fiskerierne og Fiske-Handelen Nordenfjelds i Norge, samt hvorledes med Fiskens Virkning, Tilberedning og Saltning skal forholdes, datert 12. september 1753 (finnes i Schou 1795-1850, 4. bind:331)

Forordning 1786 = Forordning ang. Fiske-Redskabers Bestemmelse i Lofodens, Helgelands og Vesteraalens Fogderier, samt Bestemmelse for Sildens Fiskning og Virkning i Helgelands Fogderie udi Nordlandene i Norge, datert 1. februar 1786 (finnes i Schou 1795-1850, 9. bind:101)

Forordning 1813 = Forordning angaaende Opgjørelse af Nordlandenes Indbyggerses Gjæld til Kjøbmændene i Bergen, samt den Nordlandske Handels Frigivelse, datert 29. oktober 1813 (finnes i Knudsen 1813:761)

Lov 1816 = Lov angaaende Fiskeriet i Lofoden av 1. juli 1816 (finnes i Vogt 1817-1876, 1. bind:513)

Lov 1821 = Lov angaaende det beneficerede Gods av 20. august 1821 (finnes i Vogt 1817-1876, 3. bind:304)

Lov 1827 = Lov indeholdende nærmere Bestemmelser i Loven af 1ste Juli 1816 om Fiskeriet i Lofoden av 4. august 1827 (finnes i Vogt 1817-1876, 5. bind:331)

Lov 1839 = Lov om Handelen i Nordlandene, eller Nordlands Amt samt Senjen og Tromsø fogderi af Finmarkens Amt, under de aarlige Fiskerier fra 1 Februar til 30 April og fra 1 Juli til 15 August m.v. av 9. august 1839 (finnes i Vogt 1817-1876, 9. bind:361)

Lov 1857 = Lov angaaende Torskefiskeriet i Nordlands Amt og Senjens og Tromsø Fogderi av 23. mai 1857 (finnes i Vogt 1817-1876, 15. bind:70)

Lov 1860 = Lov om Sundhedscommissioner og om Foranstaltninger i Anledning af epidemiske og smitsomme Sygdomme av 16. mai 1860 (finnes i Hov 1988:1)

Lov 1866 = Lov om Udvidelse af Handelsfriheden paa Landet av 26. mai 1866 (finnes i Vogt 1817-1876, 18. bind:296)

Lov 1897 = Lov angaaende Skreifiskeriene i Lofoten av 6. august 1897 (finnes i Norsk Lovtidende 1897, 1. avd.:420)

NOS = Norges offisielle statistikk

Resolusjon 1829 = Kongelig Resolution ... hvorved det tillades indrullerede Styrmand og Matroser, som, ..., føre Dæksfartøier paa Fiskeri til Nordlandene og Finmarken, at medtage ... fornødne Varer,... av 4. september 1829 (finnes hos Vogt 1817-1876, 6. bind:108)

Sirkulære 1803 = Kanselliets sirkulære av 20. desember 1803 (finnes i Wessel Berg 1841-1845, 4. bind:445-446)

SSB = Statistisk sentralbyrå

Utrykte kilder

Arkivet hos firma L. Bergs Sønner: se eget vedlegg

Statsarkivet i Trondheim

Lofoten og Vesterålen sorenskriver (1843): Pantebok H fol. 247 nr. 16, gjengitt i brev fra Statsarkivet i Trondheim datert 5. april 2004, referanse 04/895-1 EJ A. 544.5

Lofoten og Vesterålen sorenskriver (1850): Pakke merket 5B30, Auksjoner 1850, kopi mottatt i brev fra Statsarkivet i Trondheim datert 5. april 2004, referanse 04/895-1 EJ A. 544.5

Statsarkivet i Trondheim (2004): Opplysninger om Carolius Pedersen Følstad Græsløs mottatt i brev datert 5. april 2004, referanse 04/895-1 EJ A. 544.5

Muntlige kilder

John Berg (2004): Opplysninger fra samtale i Svolvær i april 2004

Trykte kilder

Norges offisielle statistikk (NOS)

Folketelling (1865): Registreringssentral for historiske data (RHD), Universitetet i Tromsø (<http://www.rhd.uit.no/folketellinger.html>)

NOS (1960): NOS XII 108 Tabell 12 i Norges offisielle statistikk 1960 (folkemengde 1801-1960) fra folketellingen for 1960, utgitt av Statistisk sentralbyrå (Oslo)

NOS (1994): Tabell 3.1 og 3.2 i *Historisk statistikk 1994*, utgitt av Statistisk sentralbyrå (Oslo) (http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-1t.txt og http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-2t.txt)

SSB (2000): *Statistisk årbok 2000*, Tabell 402 Lofotfisket, utgitt av Statistisk sentralbyrå (Oslo)

(fiskebåter, rorbuer: <http://www.ssb.no/historisk/aarbok/tab-2000-10-04-03.html>)

(fiskere, fisk: http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-1005-402.html)

Stortingsforhandlinger

Bilag til Fiskeværskommisjonen (1888): Bilag til Fiskeværskommisjonens Indstilling, se Fiskeværskommisjonen (1888)

Fiskeværskommisjonen (1888): Indstilling fra den ved Kongelig Resolution af 13de Oktober 1884 nedsatte Kommission til Undersøgelse af Væreierforholdene (Centraltrykkeriet, Kristiania)

Stortingsforhandlinger (1857): Ot.prop. nr. 2

Stortingsforhandlinger (1896): Ot.prop. nr. 23, Innst.

Lofotberetninger

Lofotberetning (1870): *Om Lofotfiskeriet*, utgitt som bilag til Departements-tidende (Kristiania). Også utgitt i utdrag i Norges offisielle statistikk (NOS) (Kristiania)

Lofotberetning (1881): *Lofotfiskeriet*, utgitt som bilag til Departements-tidende (Kristiania). Også utgitt i utdrag i Norges offisielle statistikk (NOS) (Kristiania)

Andre kilder

Kvasir (2003): <http://www.kvasir.no/kart/>

Svolvær historielag: Svolvær historielags nettside:

<http://www.svolvaer-historielag.com/nyeretid01.htm>

Tromsø Tidende (1839), nr. 100

Litteratur

Alsvik, O. (1963): *Svolværs historie* (Svolvær)

Arntzen, J.G. (red.) (1999): *Norsk biografisk leksikon* (Kunnskapsforlaget, Oslo)

Bjørnstad, H.J. (1970): *Av Lofotfiskerens Saga. Myten på nært hold* (Gyldendal, Oslo)

Blom, G.P. (1830): *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827* (Kristiania)

Bottolfson, Ø. (1995): *Lofoten og Vesterålens historie 1700-1837. Fiskerbondesamfunnet* (Lofotboka forlag, Værøy)

Bratrein, H.D. (1972): Fisker, kremmer og proprietær i Nordland, *Heimen* nr. 4

- Colban, E.A. (1818): *Forsøg til en Beskrivelse over Lofodens og Vesteraalens Fogderie i Nordlands Amt: med et Situasjons-Cart*, Det kgl. Videnskabselskabs skrifter, 1824-1827 (Trondheim)
- Coldevin, A. (1938): *Næringsliv og priser i Nordland 1700-1880*, Det Hanseatiske Museums skrifter (John Griegs boktrykkeri, Bergen)
- Coldevin, A. (1949): Fisker, kremmer og proprietær i Nordland, *Heimen VIII*
- Elstad, Å. (2002): Arbeidsliv i fiskarbondeshushold. Kulturelle perspektiv på sosialisering og kjønnsidentitet. Bø og Hadsel i Vesterålen 1870-1970. Doktoravhandling ved Universitetet i Tromsø (Tromsø)
- Fremmerlid, A. (1982): En fiskerikommune industrialiseres. Utvikling av industri og bosetting i Vågan 1880-1920. Hovedoppgave i geografi ved Universitetet i Bergen (Bergen)
- Fulsås, N. (1987): Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland, 1850-1950, *Historisk tidsskrift* 1/1987 s. 28-52 (Oslo)
- Grande, J. (1996): *Modernisering og risiko, Beretninger om fisket i Lofoten ca. 1814-1883*, NTNU (Trondheim)
- Hansen, K. (1864): Om levemaaden under Lofotfisket i avsnittet Levemåte, hygieniske og økonomiske forhold. NOS (1864): Beretning om Sundhedstilstanden i Norge
- Hansen, L.I. (1994): Samene i forrige århundres folketellinger – Registreringspraksis i Astafjord prestegjeld 1865-1900, *Festskrift til Ørnuld Vorren*, Tromsø museums skrifter vol. XXV, s. 102-129 (Tromsø)
- Hartviksen, B. (1979): Framveksten av Væreier-systemet: økonomisk og sosial historie fra Vest-Lofoten ca 1765-1865. Hovedoppgave i historie (Oslo)
- Hov, L. (1988): *Lovsamling for helsevesenet* (Grøndahl, Oslo)
- Kiil, A. (1935): *Nordlandshandelen i det 17. århundre* (Svorkmo)
- Knudsen, C. (1813): *Collegial-tidende for Danmark og Norge nr 48* (Kjøbenhavn)
- Kristiansen, O. (1925): *Penge og kapital, næringsveie: bidrag til Norges økonomiske historie 1815-1830* (Cammarmeyer, Oslo)
- Lomborg, B. (2004): *The Skeptical Environmentalist*, 12th reprint (Cambridge)
- Mykle, A. (1998): *Rubicon*, først utgitt 1965 (De norske Bokklubbene, Oslo)
- Rathke, J. (1907): *Afhandling om De Norske Fiskerier og Beretninger om Reiser i Aarene 1795-1802 for at Studere Fiskerihold m.v. Selskapet for De Norske Fiskeriers Fremme* (Bergen)

- Rogers, E.M., Shoemaker, F.F. (1971): *Communication of Innovations* (Free Press, New York)
- Schou, J.H. (1795-1850): *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge : forsynet med et alphabetisk Register, 2. Udg., 25 bind* (Breum, Kiøbenhavn)
- Schulze, H. (1865): *Fra Lofoten og Solør* (Christiania)
- Smith, A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*
- Solhaug, T. (1976): *De norske fiskeriers historie 1815-1880*, bind 1 (Universitetsforlaget, Bergen – Oslo - Tromsø)
- Steen, S. (1938): Anmeldelse av Coldevin, *Historisk tidsskrift* nr. 32
- Thorsvik, E. (1977): *Ut mot hav. Fiskerihistorie for Nordland*. Nordland Fylkes Fiskarlag (Bodø)
- Tones, K., Tilford, S. (1994): *Health Education, Effectiveness, efficiency and equity*. Second edition (Chapman & Hall, London)
- Tvinnereim, J. (1962): Lofotlova av 23. mai 1857. Hovedoppgave i historie (Bergen)
- Vea, J. (1980): *Rorbudrift og rorbuforhold ca 1880-1940*. Nordland distriktshøyskole, Rapport 1980:2 (Bodø)
- Vogt, P. (og senere redaktører) (1817-1876): *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m. der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, i tidsfølgende Orden og udtogsvis samlede og udgivne af For Aarene 1814-1875*, 22 bind (Vogt-Arntzenske samling) (Grøndahl, Christiania)
- von Buch, L. (1810): *Reise durch Norwegen und Lapland. Dagbok ført under en reise i 1807*, 1. bind (Berlin)
- Wessel Berg, F.A. (1841-1845): *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i tidsrummet 1660-1815 I-IV* (Christiania)
- Ytreberg, N.A. (1941): *Nordlandske handelssteder: virke, hverdag, reiseliv, fest* (F. Bruns bokhandels forlag, Trondheim)

Vedlegg 1 Arkivet hos firma L. Bergs Sønner, Svolvær, 1831-1904

Arkivet er oppbevart hos John Berg, Stranda, Svolvær

A Manntallslist

Oppsynsprotokoll 1831-1835: "Protocoll for Overopsynsmanden i Svolvær"

Manntallslist "for den fiskende allmue i Nedre Svolvær (1843-1904 unntatt 1846-1847 og 1852):

(Manntallslist 1836-1842 mangler. Solhaug refererer til manntallslisten for 1842 (Solhaug 1976:135).

Manntall 1843 (manntallsliste 1843): "Mantal Bog for 1843"

Manntall 1844 (manntallsliste 1844): "Mantal Bog for 1844"

Manntall 1845 (manntallsliste 1845): "Mandtal Bog for 1845"

(Manntallslist 1846-1847 mangler. Solhaug refererer til manntallslisten for 1846 (Solhaug 1976:136)

Manntall 1848/50 (manntallsliste 1848+1850): "Mandtal Bog for den fiskende Almue 1848 + 1850"

Manntall 1849 (manntallsliste 1849): "Mandtal Bog for den fiskende Almue 1849"

Manntall 1851 (manntallsliste 1851): (påskrift "Fred" + 1851)

(Manntallsliste 1852 mangler)

Manntall 1853-1857 (manntallsliste 1853-1857): (ingen påskrift)

Manntall 1858-1859 (manntallsliste 1858-1859): "Mandtalbog for den fiskende Almue i Nedre Svolvær. 1858-1859"

Manntall 1860-1861 (manntallsliste 1860-1861): "Mandtalbog for den fiskende Almue i nedre Svolvær 1860 1861"

Manntall 1862 (manntallsliste 1862): "Mandtalbog for den fiskende Almue i nedre Svolvær 1862"

Manntall 1863-1866 (manntallsliste 1863-1866): "Mandtalbog fiskende Almue i nedre Svolvær 1863 1864 1865 1866"

Manntall 1867-1870 (manntallsliste 1867-1870): "Mandtalbog fiskende Almue i nedre Svolvær 1867 1868 1869 1870"

Manntall 1871-1875 (manntallsliste 1871-1875): "Mandtalbog 1871 1872 1873 1874 1875"

Manntall 1876-1880 (manntallsliste 1876-1880): "Mandtalbog. i Nedre Svolvær 1876 1877 1878 1879 1880"

Manntall 1881-1884 (manntallsliste 1881-1884): "Mandtalbog for den fiskende Almue 1881,82,83,84"

Manntall 1885-1896 (manntallsliste 1885-1896): "Mandtalbog for den fiskende Almue i Nedre Svolvær"

Manntall 1897-1904 (manntallsliste 1897-1904): "Mandtalbog for den fiskende Almue i Nedre Svolvær 1897"

B Dagbøker skrevet av Lars Thodal Walnum Berg

Serie 1 Notater i Almanakk for Norge 1852-1903, unntatt 1901

Serie 2 Innføringer i protokoll

C Skattebok for Gunnar Berg, Svolvær (1831-1863)

D Handelsbøker

Handelsbøker for lokalhandel på butikken (januar 1832- desember 1892)

(lokalhandelsbøker)

Handelsbok 1832-1835 (handelsbok for lokalhandel 2.1.32-11.12.36): "Handelsbog for Aarene 1832, 1833, 1834 og 1835"

Handelsbok 1836-1844 (handelsbok for lokalhandel januar 1836-10.7.1844): (ingen påskrift)

Handelsbok 1842-1857 (handelsbok for lokalhandel 2.1.1842-okt 1857): "Handelsbog for Gunnar Berg begyndt 1841"

Handelsbok 1843-1861 (handelsbok for lokalhandel 1.12.1843-14.11 1861): (ingen påskrift)

Handelsbok 1860-1871 (handelsbok for lokalhandel juni 1860- juni 1871): (ingen påskrift)

Handelsbok 1867-1877 (handelsbok for lokalhandel 28.6.67-3.7.77): "Debitors Konto 1867 68 69"

Handelsbok 1874-1875 (handelsbok for lokalhandel 22.12.1874- 14.4.1875): (ingen påskrift)

Handelsbok 1876-1880 (handelsbok for lokalhandel 9.8.1876-31.12.1880): "Debitorers Conto"

Handelsbok 1868-1888 (handelsbok for lokalhandel Mai 1868-10.2.1888): "Debitorers Konto 1880"

Handelsbok 1890-1892 (handelsbok for lokalhandel 31.12.1890-31.12.1892): "Debitorer 1891"

Handelsbøker for handel med fiskerne på butikken ("vinterbøker")

Fiskerallmue 1834-1835 (handel med fiskere 1834-1835): "Bog for Fiskende Almue Aar 1834"

Vinterbok 1867 (handel med fiskere 1867): "Vinterbog 1867"

Vinterbok 1868 (handel med fiskere 1868): "Vinterbog 1868"

Vinterbok 1869 (handel med fiskere 1869): "Vinterbog 1869"

Vinterbok 1872 (handel med fiskere 1872): "Vinterbog 1872"

Vinterbok 1876 (handel med fiskere 1876): "Vinterbog 1876"

Vinterbok 1883 (handel med fiskere 1883): "Vinterbog 1883"

Vinterbok 1889 (handel med fiskere 1889): "Vinterbog 1889"

Bøker for handel med fisk ("fiskebøker")

Fiskebok 1867 (kjøp av fisk 1867): "Indkjøb af Raafisk 1867"

Fiskebok 1873 (kjøp av fisk 1873): "Fiskebog 1873"

Fiskebok 1887 (kjøp av fisk 1887): "Fisk-Bog 1887"

Fiskebok 1888 (kjøp av fisk 1888): "Fiskindkjøb 1888"

Fiskebok 1899-1904 (kjøp av fisk 1899-1904): "Fiskbog 1899-1904"

Bøker over utestående fordringer (restansebøker)

Restanser 1864-1886 (bok over restanser 1864-12.1.1889, i hovedsak t.o.m. 1886):

"Restancer fra Vinterfisket Begynte 1879"

Restanser 1864-1892 (bok over restanser 1864-5.6.1895, i hovedsak t.o.m. 1892): "Restancer fra Fiskerier"

Bøker over handel med forretningsforbindelser (fjernhandelsbøker)

Fjernhandel 1846-1867 (handel med eksterne kontakter 2.7.1846-13.4.1867): "Creditors Conto"

Fjernhandel 1857-1866 (handel med eksterne kontakter 1857-26.1.1866: "Handelsbok"

Fjernhandel 1873-1877 (handel med eksterne kontakter 4.6.1873 17.12.1877: "Vare Kopibog 1873"

Fjernhandel 1883 (handel med eksterne kontakter 1883: "Varekopibog 1883"

E Annet

Hovedbog for 1867 Oversikt over alle virksomheter: LTW Berg, anlegget i Kabelvåg, Kalle, Stamsund, Skrova, Storvågen, Balstad og på Bukkedauen samt kirkesanger O H Andersen.

Regnskapsbok for 1865, for firmaet

Mappe med papirer vedr. Lerosen